



مجله راهبردی اقتصاد بین الملل تجارت پلاس شماره یک

مدیرمسئول: فاطمه صبری

سردبیر: مجتبی حسینی

معاون سردبیر: سجاد صداقت

دبیر تجارت پلاس: ساناز نفیسی

مدیر هنری: ابوالفضل کریمی

طراح اینفوگرافی و جداول: محمدصادق صدیق منفرد

عراق امروز، نمونه‌ای کلاسیک از اقتصادهای نفت محور در حال گذار است؛ اقتصادی که برای برقراری توازن میان الزامات توسعه درونی و نظم اقتصادی بین الملل خیز برداشته و در این مسیر به واسطه چالش‌هایی ساختاری و چندلایه از وابستگی شدید به درآمدهای نفتی و آسیب‌پذیری در برابر نوسانات بازار جهانی گرفته تا ضعف نهادهای مالی، فساد ساختاری، بیکاری جوانان و نبود تنوع اقتصادی درگیر چالش‌هایی جدی است. از همین رو در شماره نخست مجله تخصصی اقتصاد بین الملل تجارت پلاس، تلاش کرده‌ایم با رویکردی تحلیلی و اطلاعات محور، ابعاد مختلف اقتصاد عراق را از کلان تا خرد بررسی کرده و با تکیه بر آمارهای منتشر شده و رسمی توسط نهادهایی چون صندوق بین المللی پول و بانک جهانی تصویری از چشم‌انداز اقتصادی - ژئوپلیتیکی این کشور را ترسیم کنیم.

فهرست

۴ ■ سرمقاله

۶ ■ اقتصاد عراق در برزخ رکود و رشد

۱۰ ■ بازخوانی اقتصاد کلان عراق، از رفاه مصنوعی تا بحران ساختار

۱۳ ■ اقتصاد عراق در تله نفت

۱۹ ■ تولید در حاشیه؛ طلای سیاه در متن

۲۳ ■ دروازه‌ای میان شرق و غرب: فرصت‌ها و چالش‌های تجاری عراق

۲۷ ■ از فاو تا جاده توسعه؛ عراق در گلوگاه شاهراه‌های جهانی؟

۳۱ ■ نگاهی اجمالی به توافق نامه‌ها و پروژه‌های کلان اقتصادی بین‌النهرین

۳۵ ■ صدای نسل دیجیتال عراق از دل بحران

۳۹ ■ ثبت شرکت در عراق؛ از تسهیل بوروکراسی تا جذب سرمایه خارجی

۴۲ ■ مختصات اشتغال در عراق: تصویر متضاد از بغداد تا اقلیم کردستان

۴۸ ■ اقتصاد عراق منهای زنان

۵۲ ■ استعدادهایی که فراموش می‌شوند

۵۷ ■ ارزش پول ملی و نقش آن در اقتصاد کشورها

۶۱ ■ گردشگری در عراق: پلی میان مذهب، تاریخ و اقتصاد

۶۵ ■ دردی که مزمن شد

۶۹ ■ عراق معلق میان نوسان بهای نفت و ضرورت اصلاحات ساختاری

۷۴ ■ ترجمه





ساناز نفیسی
روزنامه نگار

زیروست اعداد

تجارت پلاس ساختار اقتصادی کشورها را در نظم چند قطبی بازخوانی می کند

۱ ضرورت انتشار چنین محتوایی، از چند زاویه قابل توجیه است. در برخی از کشورها بخشی از تصمیمات اقتصادی، تجاری و حتی سیاسی در سطح ملی و فراملی، در خلاء اطلاعاتی یا بر پایه فرضیات ناقص اتخاذ می شود. از همین رو عدم شناخت کافی از ساختار اقتصاد کشورها، منجر به درک نادرست از ظرفیت ها و محدودیت ها، و در نهایت خطا در برنامه ریزی و پیش بینی می شود.

۲ در بسیاری از رسانه ها و منابع موجود، اطلاعات اقتصادی به شکل پراکنده، بدون ارائه عمق تحلیلی و انسجام مفهومی و بعضاً همراه با سوگیری سیاسی منتشر می شود. این مجله می کوشد با تعریف چارچوبی منسجم، مقایسه پذیر و مبتنی بر استانداردهای تحلیل اقتصاد کلان، بستری فراهم سازد تا مخاطب بتواند با اتکا به اطلاعات حاصل از آن، درکی نظام مند از اقتصاد کشورها به دست آورد.



افزون بر این، مخاطب حرفه ای امروز - اعم از پژوهشگر، تصمیم ساز، فعال اقتصادی یا مشاور سرمایه گذاری - نیازمند دسترسی به تحلیلی چندلایه و مبتنی بر شاخص های واقعی است؛ تحلیلی که از سطح «دانستن عدد» فراتر رود و به سطح «فهم سازوکار» برسد. این مجله بر آن است که چنین نیازی را با تکیه بر تحلیل پیوستار سیاست های اقتصادی، بررسی اثرات ساختار سیاسی، اجتماعی و نهادی بر شاخص های اقتصادی، و همچنین ترسیم روابط متقابل اقتصاد داخلی با شبکه تجارت جهانی، بازارهای مالی منطقه ای، سیاست ارزی، تحولات اقلیمی و دیگر متغیرهای ساختاری مؤثر در رشد و ثبات اقتصادی تبیین کند.

تحولات نظام بین الملل در دهه های اخیر، دگرگونی بنیادینی را در شیوه های اعمال قدرت، صورت بندی سیاست خارجی و تعریف منافع ملی رقم زده است. در این چارچوب، اقتصاد نه صرفاً به مثابه زیرنظام تابع تصمیمات کلان سیاسی، بلکه به عنوان بنیان اصلی تنظیم روابط قدرت در عرصه جهانی، جایگاه تعیین کننده ای یافته است. در نظامی که ماهیت آن بیش از پیش چندقطبی، متکثر و مبتنی بر منطق رقابت اقتصادی است، توان درک، تحلیل و مقایسه ساختارهای اقتصادی کشورها به یکی از اصلی ترین ابزارهای مهم جهت فهم محیط بین الملل تبدیل شده است. بر این اساس، «تجارت پلاس» که نخستین شماره آن منتشر می شود، با هدف تأمین خلاء اطلاعاتی و تحلیلی در خصوص اقتصاد کشورها طراحی شده است. در همین راستا قصد بر آن است تا در هر شماره، ساختار اقتصاد بازیگران نظام بین الملل، اعم از کنشگران منطقه ای و فرامنطقه ای با تمرکز بر شاخص هایی چون اقتصاد کلان، تجارت خارجی، ساختار تولید، درآمد و مصرف، سیاست های مالی و پولی، سرمایه گذاری، اشتغال، زیرساخت ها، و حکمرانی اقتصادی مورد بررسی قرار گیرند.

کنشگری زیرسایه اقتصاد

بر این اساس، «تجارت پلاس» که نخستین شماره آن منتشر می شود، با هدف تأمین خلاء اطلاعاتی و تحلیلی در خصوص اقتصاد کشورها طراحی شده است. در همین راستا قصد بر آن است تا در هر شماره، ساختار اقتصاد بازیگران نظام بین الملل، اعم از کنشگران منطقه ای و فرامنطقه ای با تمرکز بر شاخص هایی چون اقتصاد کلان، تجارت خارجی، ساختار تولید، درآمد و مصرف، سیاست های مالی و پولی، سرمایه گذاری، اشتغال، زیرساخت ها، و حکمرانی اقتصادی مورد بررسی قرار گیرند. تحلیل و بررسی ساختار اقتصادی هر کشور مبتنی بر داده های رسمی، به روز و برآمده از منابع معتبر بین المللی نظیر صندوق بین المللی پول، بانک جهانی، سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، سازمان تجارت جهانی، انکتاد، مراکز ملی آمار و بانک های مرکزی کشورها خواهد بود و هدف آن است که تصویری دقیق، قابل اتکا و تحلیلی از وضعیت اقتصادی هر کشور ارائه شود؛ تصویری که فارغ از نمایش سیاسی، روایت های کلیشه ای یا تحلیل های سطحی، بتواند مبنای تصمیم سازی، پژوهش و سیاست گذاری واقع بینانه قرار گیرد.



کنترل منابع حیاتی، رقابت بر سر زیرساخت‌های راهبردی، زنجیره‌های ارزش جهانی و حتی فناوری‌های نوظهور، همگی نشان می‌دهند که مرز میان اقتصاد و امنیت روزبه‌روز برجسته‌تر شده و بررسی زوایای آن با اهمیت‌تر می‌شود.

■ رقابت در بستر نظم چندقطبی

نظم نوین جهانی نه تنها بازتوزیع قدرت را در سطوح سیاسی بازتعریف کرده، بلکه بنیان‌های رقابت را نیز به سطح اقتصادی و فناوریانه منتقل کرده است. از همین منظر، «تجارت پلاس» در پی آن است که نه فقط وضعیت اقتصادی کشورها، بلکه جایگاه ژئواستراتژیک آن‌ها را نیز در این نظم متحول به درستی ترسیم کند. در نهایت، جایگاه این مجله در نظم نوین جهانی، جایگاه یک ابزار تحلیلی برای مواجهه با جهانی چندقطبی و رقابت‌محور است؛ جهانی که در آن، صرف آگاهی از مناسبات سیاسی دیگر کفایت نمی‌کند و فهم لایه‌های زیرین اقتصاد - چه در کشورهای توسعه‌یافته و چه در اقتصادهای در حال گذار - کلید ورود به تحلیل دقیق‌تر و تصمیم‌گیری مؤثرتر است. اقتصاد کشورها، تنها درونی‌ترین روایت از وضعیت آن‌ها نیست، بلکه آینه‌ای است که موقعیت‌شان در سلسله‌مراتب جهانی را نیز بازتاب می‌دهد. این مجله، خود را متعهد به دقت علمی، بی‌طرفی تحلیلی، وضوح در ارائه، و مسئولیت‌پذیری در برابر مخاطب می‌داند. امید است این مسیر در شماره‌های آتی نیز تداوم یابد و بتواند سهمی هرچند اندک در ارتقای سواد اقتصادی، تقویت تحلیل راهبردی، و تصمیم‌سازی واقع‌نگرانه در میان نخبگان و مخاطبان جدی اقتصاد ایفا کند.

■ رهیافت تجارت پلاس

از منظر روش‌شناسی، این نشریه از قالب ژورنالیستی یا توصیفی صرف فاصله گرفته و تلاش دارد بر پایه مفاهیم علمی و روش‌های تحلیلی معتبر، داده‌ها را نظام‌مند کرده و به شیوه‌ای ساختاریافته ارائه دهد. رویکرد تحلیلی «تجارت پلاس» مبتنی بر پیوند دادن آمار با روندها، سیاست‌ها و ساختارهای نهادی است؛ به نحوی که بتوان به جای صرفاً مشاهده ارقام، پیام و معنا و تأثیرات اطلاعات اقتصادی و تجاری، هر بازیگر را در سطح کلان درک کرد. از همین رو هدف، نه صرفاً آگاهی بخشی عمومی، بلکه فراهم‌سازی زیرساختی برای تحلیل عمیق‌تر، مقایسه علمی و راهبردسازی مبتنی بر واقعیت است.

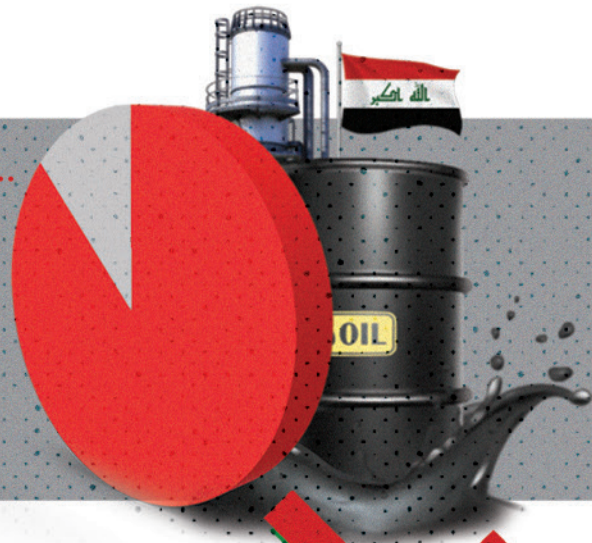
از منظری دیگر موقعیت‌یابی کشورها در اقتصاد جهانی نیز بخشی از رویکرد «تجارت پلاس» است. بسیاری از کشورها به‌رغم شباهت در سطح درآمد، در نحوه حکمرانی اقتصادی، سیاست‌گذاری صنعتی، مدیریت منابع طبیعی، یا کارایی نظام مالی، تفاوت‌های ماهوی با یکدیگر دارند. این تفاوت‌ها در بلندمدت، سرنوشت مسیر توسعه را تعیین می‌کنند. بررسی این ابعاد، می‌تواند برای کشورهای در حال توسعه یا اقتصادهای نوظهور، آموزنده و در عین حال راهبردی باشد. از همین رو «تجارت پلاس» می‌کوشد از دل داده‌ها و تحلیل‌ها الگوهای به دست آمده و تعریف شده برای فهم مزیت رقابتی، ریسک‌های سیستمی یا فرصت‌های تحول‌زا بسترسازی کند.

■ واقعیتی غیرقابل انکار

در این میان ذکر این نکته نیز قابل تامل است که در جهان امروز و ساختار نظام بین‌الملل پیوند اقتصاد با ژئوپلیتیک، دیگر صرفاً یک تحلیل نظری نیست بلکه واقعیتی انکارناپذیر در ساحت سیاست بین‌الملل است. جغرافیای انرژی

اقتصاد عراق در برزخ رکود و رشد!

درآمد دولت
از صادرات نفت ۹۰٪

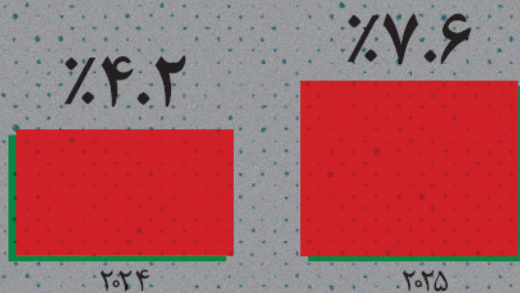


دلایل

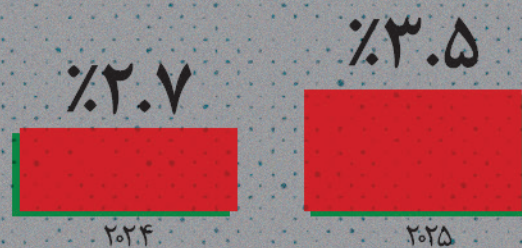
- کاهش تولید نفت (توافقات اوپک پلاس)
- افت قیمت جهانی نفت
- ضعف زیرساخت‌های نفتی و مشکلات فنی

کاهش تولید
ناخالص داخلی ۲۰۳٪

وضعیت کسری بودجه

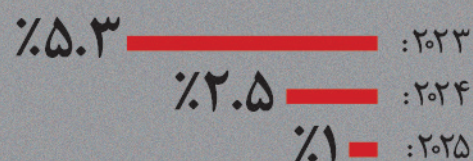


وضعیت تورم



پیش‌بینی رشد
اقتصادی ۲۰۲۵ -۱.۵٪

رشد بخش غیرنفتی



۱ کاهش تولید نفت: سیاست‌های کاهش تولید در قالب توافقات اوپک پلاس که به منظور حفظ تعادل در بازار جهانی نفت اجرا شده، منجر به کاهش حجم تولید نفت عراق شده است. این کاهش تولید در حالی که عراق یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان نفت جهان است، زمینه را برای افت درآمدهای نفتی و در نتیجه کاهش تولید ناخالص داخلی کشور فراهم کرده است.

۲ افت قیمت‌های جهانی نفت: نوسانات قیمت جهانی نفت نیز تأثیر منفی دیگری بر اقتصاد عراق گذاشته است. به‌ویژه با توجه به اینکه عراق بخش عمده‌ای از درآمدهای خود را از صادرات نفت تأمین می‌کند، کاهش قیمت نفت در بازار جهانی باعث کاهش درآمدهای ارزی و در پی آن کاهش قدرت خرید و توان اقتصادی دولت شده است.

۳ محدودیت‌های موجود در ظرفیت تولید: عراق در سال‌های اخیر با مشکلات فنی و زیرساختی در ظرفیت‌های تولید نفت روبه‌رو بوده است. ضعف در مدیریت منابع نفتی و نیاز به به‌روزرسانی تجهیزات و تکنولوژی‌های استخراج نفت، ظرفیت تولید این کشور را محدود کرده است. این مسائل در کنار کاهش طبیعی تولید از میادین نفتی موجود، بر درآمدهای کشور تأثیر منفی گذاشته است. در همین راستا، فرهاد نصیری، کارشناس اقتصادی و تحلیلگر نفتی، در مصاحبه‌ای با فایننشال تایمز با اشاره به متغیرهای فوق گفت: «اقتصاد عراق به‌طور کامل به نفت وابسته است. این کشور باید از وابستگی به درآمدهای نفتی رهایی یابد و در سایر بخش‌ها سرمایه‌گذاری کند تا در برابر بحران‌های جهانی تاب‌آوری بیشتری پیدا کند».

اقتصاد عراق، با وجود برخورداری از منابع نفتی غنی، همچنان در مسیر رشد پایدار با چالش‌های متعددی روبه‌رو است که راه‌حل‌های آن در سایه یک سری اصلاحات اساسی قرار دارد. عراق به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان نفت در جهان، به شدت وابسته به درآمدهای نفتی است، اما این وابستگی به نفت، کشور را در برابر نوسانات جهانی بازار انرژی آسیب‌پذیر کرده است. در سال‌های اخیر، عراق شاهد کاهش قیمت نفت، کاهش تولید و رکود در بخش‌های غیرنفتی بوده که این وضعیت منجر به بحران‌های مالی، کسری بودجه و افزایش تورم شده است. اگرچه تلاش‌هایی برای تنوع‌بخشی به اقتصاد از طریق گسترش بخش‌های غیرنفتی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی انجام شده، اما مشکلاتی همچون فساد، ضعف در حکمرانی اقتصادی، و ناتوانی در اجرای اصلاحات ساختاری به‌طور جدی مسیر توسعه اقتصادی را محدود کرده است. این مقاله قصد دارد تا با تحلیل دقیق وضعیت اقتصادی عراق در سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵، چالش‌ها و فرصت‌هایی که این کشور در مواجهه با بحران‌ها و تحولات جهانی دارد را بررسی کرده و راهکارهایی برای تحقق توسعه پایدار ارائه دهد. از آنجا که عراق در حال گذار از یک اقتصاد نفتی به اقتصادی متنوع‌تر و مقاوم‌تر است، درک عمیق‌تر وضعیت فعلی و نیاز به اصلاحات ساختاری به‌ویژه در حوزه‌های مالی، اقتصادی و حکمرانی برای تدوین استراتژی‌های توسعه ضروری است. این مقاله با استناد به داده‌های صندوق بین‌المللی پول (IMF) و بانک جهانی (World Bank)، وضعیت کنونی اقتصاد عراق و پیش‌بینی‌های سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵ را تحلیل کرده و بر چالش‌های پیش‌رو و الزامات اصلاحاتی که عراق برای توسعه پایدار نیاز دارد، متمرکز شده است.

■ سایه سنگین کاهش تولید نفت بر تولید ناخالص داخلی

تولید ناخالص داخلی (GDP) یکی از مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی سلامت اقتصادی یک کشور است. در عراق، بخش نفتی نقش غالبی در تشکیل تولید ناخالص داخلی ایفا می‌کند؛ به‌طوری که بیش از ۹۰ درصد از درآمدهای دولت از صادرات نفت تأمین می‌شود. بنابراین، هرگونه کاهش در تولید نفت یا تغییرات منفی در بازارهای جهانی نفت تأثیر مستقیمی بر اقتصاد عراق خواهد گذاشت. این وابستگی به نفت، عراق را در برابر نوسانات قیمت جهانی نفت آسیب‌پذیر کرده است.

بر اساس گزارش‌های صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی، تولید ناخالص داخلی عراق در سال ۲۰۲۴ به دلیل کاهش شدید تولید نفت، افت قیمت‌های جهانی نفت و محدودیت‌های موجود در ظرفیت تولید کشور با کاهش ۲٫۳ درصدی مواجه شده است. این کاهش عمدتاً به دلایل زیر است:



ترک‌ش‌های تورم بر اقتصاد عراق

تورم یکی از مشکلات اساسی برای کشورهای در حال توسعه است که می‌تواند تأثیرات منفی گسترده‌ای بر رفاه عمومی و ثبات اقتصادی کشور داشته باشد. در عراق، نرخ تورم به‌ویژه در ارتباط با تغییرات قیمت نفت و واردات کالاهای اساسی به شدت تحت تأثیر قرار دارد. طبق پیش‌بینی‌ها، نرخ تورم در عراق در سال ۲۰۲۴ به ۲٫۷ درصد کاهش خواهد یافت. این کاهش عمدتاً به دلیل کاهش قیمت کالاهای اساسی و سیاست‌های پولی انقباضی بانک مرکزی عراق است. با این حال، در سال ۲۰۲۵، پیش‌بینی می‌شود که نرخ تورم به ۳٫۵ درصد افزایش یابد، که به دلیل افزایش قیمت کالاهای اساسی و فشارهای داخلی ناشی از کاهش تولید نفت خواهد بود.

تولید ناخالص داخلی (GDP) یکی از مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی سلامت اقتصادی یک کشور است. در عراق، بخش نفتی نقش غالبی در تشکیل تولید ناخالص داخلی ایفا می‌کند؛ به‌طوری که بیش از ۹۰ درصد از درآمدهای دولت از صادرات نفت تأمین می‌شود. بنابراین، هرگونه کاهش در تولید نفت یا تغییرات منفی در بازارهای جهانی نفت تأثیر مستقیمی بر اقتصاد عراق خواهد گذاشت.



کسری بودجه:

تحلیل و پیامدهای آن بر حکمرانی اقتصادی

کسری بودجه یکی از مشکلات عمده اقتصادی عراق است که در سال‌های اخیر به‌شدت تشدید شده است. کسری بودجه زمانی رخ می‌دهد که دولت نتواند هزینه‌های خود را از طریق درآمدهای خود تأمین کند و این کسری معمولاً به افزایش بدهی‌های دولتی و کاهش توان دولت در تأمین خدمات عمومی منجر می‌شود. گزارش‌های صندوق بین‌المللی پول نشان می‌دهند که کسری بودجه عراق در سال ۲۰۲۴ به ۴٫۲ درصد از تولید ناخالص داخلی خواهد رسید و پیش‌بینی می‌شود که در سال ۲۰۲۵ این کسری به ۷٫۶ درصد افزایش یابد.

رشد اقتصادی در مسیر ناهموار

صندوق بین‌المللی پول پیش‌بینی می‌کند که رشد اقتصادی عراق در سال ۲۰۲۵ به منفی ۱٫۵ درصد کاهش یابد. این پیش‌بینی، از شرایط پیچیده اقتصادی و وابستگی به نفت نشأت می‌گیرد و نشان‌دهنده چالش‌های فراوانی است که عراق در مسیر بهبود وضعیت اقتصادی خود با آن روبه‌رو خواهد بود. عواملی که باعث این روند نزولی در تولید ناخالص داخلی (GDP) خواهند شد، به شرح زیر است:

۱. تداوم کاهش تولید نفت: عامل اصلی رکود اقتصادی. عراق با کاهش تولید ناشی از سیاست‌های کاهش عرضه در قالب توافقات اوپک پلاس و مشکلات داخلی در مدیریت میداین نفتی، به محدودیت‌هایی در این زمینه برخورد کرده است. کاهش تولید در بخش نفتی به‌طور مستقیم بر درآمدهای ارزی عراق و توانایی دولت برای تأمین بودجه عمومی تأثیر گذاشته و موجب کاهش رشد اقتصادی شده است.

۲. ساز ناکوک توسعه بخش غیرنفتی و کمبود تنوع منابع درآمدی: در حالی که عراق در تلاش است تا وابستگی خود به نفت را کاهش دهد و به سمت یک اقتصاد متنوع‌تر حرکت کند، بخش غیرنفتی این کشور همچنان با چالش‌های زیادی مواجهه است. توسعه بخش‌های غیرنفتی نظیر کشاورزی، ساخت‌وساز، خدمات و صنعت، نیازمند جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، بهبود زیرساخت‌ها و اصلاحات اساسی در حکمرانی اقتصادی است. با این حال، کمبود سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت، ضعف در فضای کسب‌وکار، و مشکلاتی همچون فساد و عدم شفافیت، موجب کندی در رشد این بخش‌ها شده است.

۳. فشارهای مالی ناشی از کسری بودجه و افزایش هزینه‌ها: کسری بودجه یکی دیگر از چالش‌های بزرگ عراق در سال ۲۰۲۵ خواهد بود. این کسری عمدتاً به دلیل کاهش درآمدهای نفتی، افزایش هزینه‌های دولتی و ناکافی بودن منابع مالی غیرنفتی است. کسری بودجه به معنای این است که دولت عراق نمی‌تواند هزینه‌های خود را از طریق منابع داخلی تأمین کند و مجبور به استقراض یا استفاده از ذخایر ارزی خواهد بود.

۴. آسیب‌پذیری در برابر نوسانات جهانی و ریسک‌های جهانی: عراق به دلیل وابستگی شدید به نفت، در برابر نوسانات جهانی آسیب‌پذیر است. کاهش قیمت‌های جهانی نفت یا کاهش تقاضای جهانی برای نفت عراق می‌تواند به کاهش شدید درآمدهای ارزی منجر شود و این کاهش درآمدها به‌طور مستقیم بر بخش‌های مختلف اقتصاد کشور تأثیر خواهد گذاشت.

بخش غیرنفتی در کما

بخش غیرنفتی به تمام فعالیت‌های اقتصادی اطلاق می‌شود که وابسته به نفت نیستند و می‌توانند شامل کشاورزی، خدمات، تولید و ساخت‌وساز باشند. تقویت این بخش برای عراق حیاتی است تا بتواند وابستگی خود به نفت را کاهش داده و به‌عنوان یک منبع پایدار درآمدی و اشتغال‌زایی به جای نفت عمل کند. با این حال، تحلیل‌های صندوق بین‌المللی پول نشان می‌دهند که بخش غیرنفتی عراق در سال ۲۰۲۴ تنها ۲٫۵ درصد رشد داشته، که نسبت به رشد ۵٫۳ درصدی در سال ۲۰۲۳ کاهش چشمگیری تجربه کرده است. این کاهش به دلیل رکود در صنایع کشاورزی و ساخت‌وساز و کاهش سرمایه‌گذاری در پروژه‌های زیربنایی است. در سال ۲۰۲۵ نیز پیش‌بینی می‌شود که رشد بخش غیرنفتی عراق به ۱٫۰ درصد برسد.

■ ضرورت اصلاحات ساختاری برای توسعه پایدار

اقتصاد عراق، با تکیه بر منابع نفتی غنی خود، در مواجهه با بحران‌های اقتصادی و نوسانات جهانی نفت همچنان در مسیر توسعه پایدار قرار ندارد. وابستگی شدید به نفت، کاهش تولید این ماده ارزشمند، نوسانات قیمت جهانی نفت، و ضعف در بخش غیرنفتی، از جمله چالش‌های کلیدی هستند که مانع از رشد و پایداری اقتصادی این کشور شده‌اند. داده‌های معتبر صندوق بین‌المللی پول (IMF) و بانک جهانی (World Bank) نشان می‌دهند که عراق در سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵ با کاهش شدید تولید ناخالص داخلی، افزایش کسری بودجه و تورم بالا مواجه بوده و هست، که این امر تأثیرات منفی بر رفاه عمومی و ثبات اقتصادی کشور خواهد گذاشت.

■ مسیر ناهموار توسعه عراق

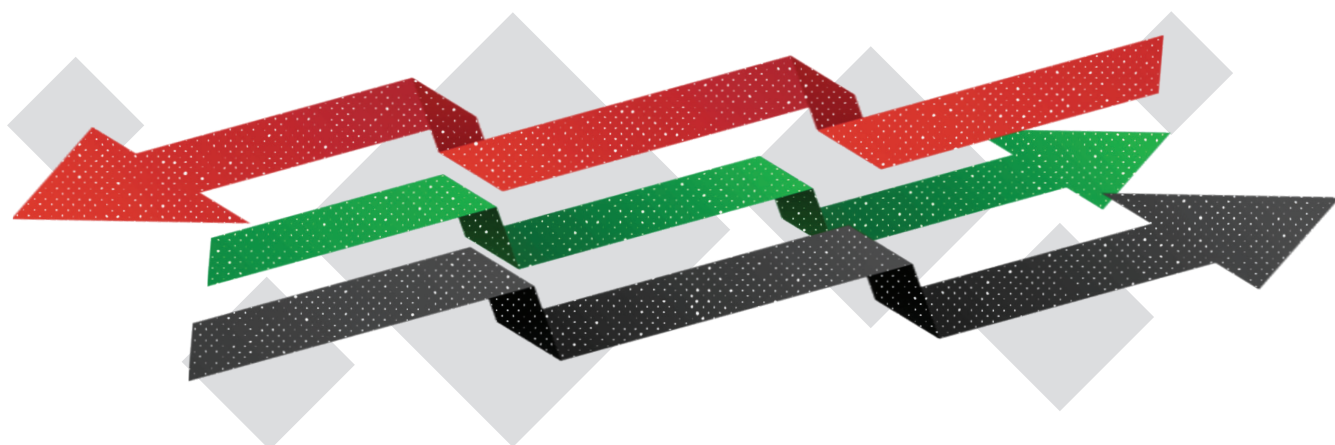
بحران کسری بودجه و مشکلات ناشی از آن، از مهم‌ترین موانع در تحقق توسعه اقتصادی عراق هستند. کاهش درآمدهای نفتی و ضعف در جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی، به ویژه در بخش‌های غیرنفتی، همچنان چالش‌های اصلی در مسیر تنوع‌بخشی به اقتصاد عراق محسوب می‌شوند. همچنین، تورم ناشی از کاهش تولید نفت و افزایش واردات کالاهای اساسی، به فشارهای اقتصادی افزوده است. به ویژه، کاهش رشد بخش غیرنفتی که در سال‌های اخیر به طور قابل توجهی کاهش یافته، نیاز به توجه ویژه برای تقویت این بخش را برجسته می‌کند.

■ گزینه‌های پیش رو

برای عبور از این بحران‌ها و دستیابی به توسعه پایدار، عراق نیازمند انجام اصلاحات ساختاری اساسی در حوزه‌های مختلف اقتصادی است. به طور خاص، تقویت بخش غیرنفتی باید در اولویت قرار گیرد. این امر نیازمند سیاست‌گذاری

مناسب در زمینه جذب سرمایه‌گذاری داخلی و

خارجی، بهبود زیرساخت‌ها، کاهش فساد و شفاف‌سازی در فرآیندهای اقتصادی است. علاوه بر این، اصلاحات در سیستم مالیاتی، افزایش درآمدهای غیرنفتی، و ایجاد شرایط مناسب برای توسعه بخش کشاورزی، صنعت و خدمات ضروری به نظر می‌رسد. بنا بر تحلیل‌های کارشناسان اقتصادی، عراق باید از وابستگی به نفت رهایی یابد و راهکارهای متنوعی را برای ایجاد تاب‌آوری در برابر نوسانات بازارهای جهانی پیاده‌سازی کند. این فرایند نیازمند تلاش مستمر در جهت بهبود حکمرانی اقتصادی و به‌کارگیری استراتژی‌های دقیق و عملیاتی برای توسعه اقتصادی کشور خواهد بود. در این راستا، عراق باید با بهره‌گیری از تجارب جهانی و همکاری‌های بین‌المللی، به دنبال دستیابی به یک اقتصاد مقاوم‌تر، متنوع‌تر و کمتر وابسته به نفت باشد. با توجه به وضعیت اقتصادی کنونی و پیش‌بینی‌ها برای سال‌های آینده، عراق به اصلاحات ساختاری اساسی و بازنگری در رویکردهای اقتصادی خود نیاز دارد تا بتواند به توسعه پایدار و تاب‌آوری در برابر بحران‌ها و تحولات جهانی دست یابد.



بازخوانی اقتصاد کلان عراق از رفاه مصنوعی تا بحران ساختاری

اقتصاد کلان عراق در یک چهارچوب مفهومی، بازتاب دهنده سازوکارهای کلانی است که رشد اقتصادی، ثبات قیمتی، تعادل بودجه دولت، وضعیت اشتغال و تراز خارجی کشور را رقم می‌زنند. در عراق، این مولفه‌ها نه تنها تابعی از متغیرهای اقتصادی هستند، بلکه به شدت تحت تأثیر عوامل سیاسی، امنیتی و ساختاری نیز قرار دارند. ساختار اقتصادی عراق طی دهه‌های اخیر، به ویژه پس از سال ۲۰۰۳، بر الگوی دولت رانتهی استوار شده است. در قاب این الگو، دولت بخش غالب درآمدهای خود را از فروش نفت به دست می‌آورد و با توزیع این درآمدها میان اقشار مختلف از طریق پرداخت حقوق، یارانه و پروژه‌های عمرانی، نقش مسلطی در اقتصاد ایفا می‌کند. به همین دلیل، هرگونه نوسان در بازار جهانی انرژی بلافاصله به متغیرهای کلان اقتصاد عراق سرایت می‌کند.

■ موتور محرکه ای که فعال نیست

تولید ناخالص داخلی عراق، که مهم‌ترین شاخص سنجش عملکرد اقتصاد در سطح ملی است، این متغیر در سال ۲۰۲۴ شاهد کاهش ۱.۵ درصدی در قیاس با سال ۲۰۲۳ است؛ گزاره‌ای که عمدتاً به واسطه افت تولید نفت رخ داد که بخش عمده‌ای از تولید ناخالص اسمی کشور را تشکیل می‌دهد. در عین حال، داده‌های بانک جهانی نشان می‌دهند که بخش غیرنفتی اقتصاد در همان سال رشدی حدود پنج درصد داشته است. این پویایی در بخش‌های خدمات، صنعت سبک و برخی فعالیت‌های ساختمانی بیانگر ظرفیت بالقوه‌ای است که در صورت تقویت زیرساخت‌ها و بهبود محیط کسب و کار، می‌تواند جایگزینی تدریجی برای درآمدهای نفتی فراهم کند.

■ آفت اقتصاد عراق

در حوزه سیاست‌های مالی، عراق با یک چالش مزمن در بودجه‌بندی روبه‌روست. وابستگی ۹۰ درصدی بودجه دولت به نفت، هرگونه کاهش در قیمت یا صادرات نفت را به کسری شدید بودجه تبدیل می‌کند. در سال ۲۰۲۴، این کسری حدود ۴.۲ درصد از تولید ناخالص داخلی بود و برآورد می‌شود که در سال‌های آتی، در صورت ادامه سیاست‌های فعلی هزینه‌کرد، به بیش از ۱۰ درصد برسد. بخش عمده‌ای از مخارج دولت، نه در حوزه‌های تولیدی یا توسعه‌ای، بلکه در قالب پرداخت‌های جاری به حقوق‌بگیران دولت و بازنشستگان صرف می‌شود. این الگوی هزینه‌ای، به جای آنکه زمینه‌ساز رشد اقتصادی باشد، موجب تثبیت ساختار ناکارآمد و وابسته به رانت شده است. در این میان نظام پولی عراق نیز تحت تأثیر نوسانات ارزی، کم‌عمق بودن بازارهای مالی و ضعف ابزارهای سیاست‌گذاری با محدودیت‌های زیادی مواجه است. با این وجود،

بازار کار به عنوان یکی از متغیرهای تعریف شده در اقتصاد کلان در عراق بازتابی از همان ساختار رانت‌محور اقتصاد است. بخش اعظم نیروی کار در بخش دولتی متمرکز شده و بخش خصوصی که می‌تواند موتور محرک اشتغال مولد باشد، از فقدان حمایت نهادی، نااطمینانی حقوقی و دسترسی ناکافی به منابع مالی رنج می‌برد.

بانک مرکزی عراق در سال‌های اخیر برای کنترل تورم و کاهش فشارهای وارداتی راهکارهایی ارائه داده و گام‌هایی برداشته است. در باب بایدگفت نرخ تورم در پایان سال ۲۰۲۴ به حدود ۲.۵ درصد رسید که نسبت به سال‌های پیشین کاهش محسوسی نشان می‌دهد. این دستاورد به واسطه سیاست‌های انقباضی پولی و تثبیت نسبی بازار ارز حاصل شده است. با این حال، بسیاری از کارشناسان معتقدند که پایداری این موفقیت در گرو اصلاحات عمیق‌تر در نظام بانکی، کاهش وابستگی وارداتی، و توسعه ابزارهای مالی نوین خواهد بود. بازار کار به عنوان یکی از متغیرهای تعریف شده در اقتصاد کلان در عراق بازتابی از همان ساختار رانت‌محور اقتصاد است. بخش اعظم نیروی کار در بخش دولتی متمرکز شده و بخش خصوصی که می‌تواند موتور محرک اشتغال مولد باشد، از فقدان حمایت نهادی، نااطمینانی حقوقی و دسترسی ناکافی به منابع مالی رنج می‌برد. نرخ بیکاری رسمی حدود ۱۲ تا ۱۴ درصد و نرخ بیکاری جوانان بیش از ۲۵ درصد برآورد شده است. این آمار، در کنار نرخ پایین مشارکت اقتصادی زنان، نشان‌دهنده یک بازار کار راکد و غیرفعال است که ظرفیت‌های انسانی کشور را به شدت هدر می‌دهد.

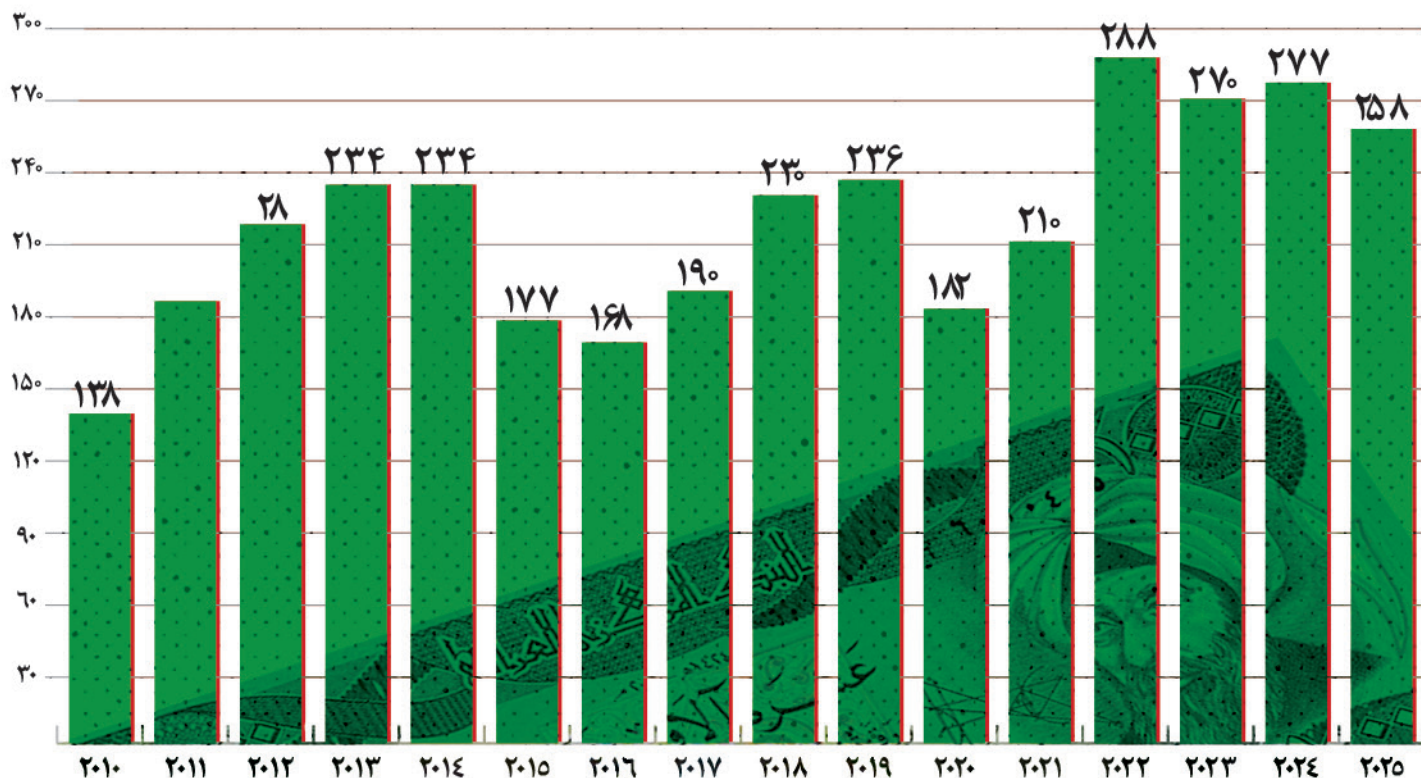
در سطح خارجی، عراق اگرچه همچنان مازاد تجاری دارد، اما این مازاد کاملاً متکی بر صادرات نفت است. تراز حساب جاری در سال ۲۰۲۴ به حدود ۱.۴ درصد از تولید ناخالص داخلی کاهش یافت. ذخایر ارزی کشور اما همچنان در وضعیت مطلوبی قرار دارد و رقم آن تا پایان همان سال به بیش از ۱۰۰ میلیارد دلار رسید که می‌تواند نزدیک به ۱۰ ماه واردات را پوشش دهد. این ذخایر هرچند در ظاهر نشانه‌ای از سلامت مالی کشور هستند، اما به دلیل ماهیت ناپایدار آن‌ها، نمی‌توانند تضمینی برای ثبات بلندمدت اقتصادی تلقی شوند.

در این میان مسأله بدهی عمومی نیز از دیگر دغدغه‌های اقتصاد کلان عراق است. نسبت بدهی به تولید ناخالص داخلی، طبق گزارش صندوق بین‌المللی پول، در سال ۲۰۲۴ در حدود ۴۹ درصد بود و پیش‌بینی می‌شود در صورت تداوم وضعیت کنونی و نبود اصلاحات ساختاری، این نسبت تا سال ۲۰۲۷ به بیش از ۶۵ درصد برسد. چنین سطحی از بدهی در اقتصادی که فاقد منابع پایدار و متنوع درآمدی است، زنگ خطری جدی برای آینده مالی کشور به‌شمار می‌رود.

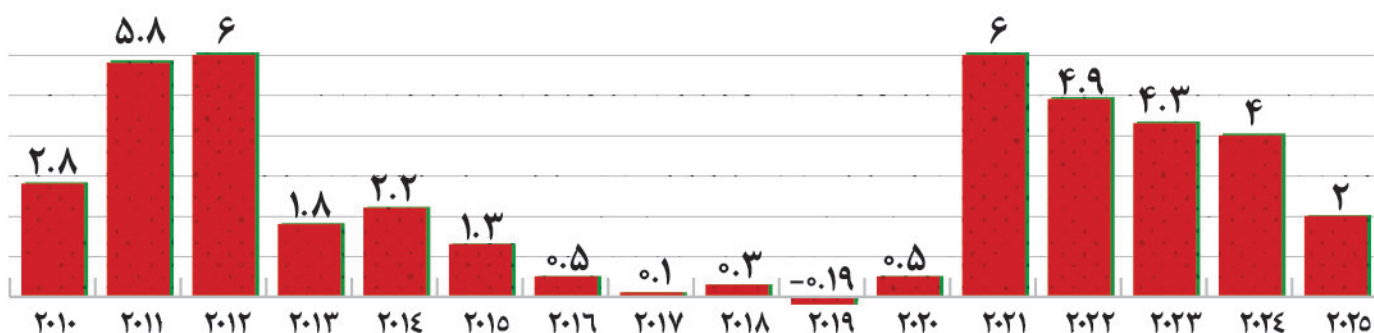
در نهایت، می‌توان گفت که اقتصاد کلان عراق در وضعیت شکننده‌ای قرار دارد که عمدتاً ناشی از ساختار نهادینه‌شده‌ی وابستگی به نفت، ضعف نظام مالیاتی، ناکارآمدی هزینه‌های دولت، و فرسایش پیوسته ظرفیت تولید داخلی است. بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول بارها تأکید کرده‌اند که اصلاحات عمیق در حوزه‌های مالی، ارزی، نهادی و حقوقی، پیش‌شرط عبور از این وضعیت و دستیابی به ثبات و رشد پایدار است. تحقق این اصلاحات اما نیازمند اراده سیاسی، اجماع ملی و مشارکت فعال نهادهای دولتی و بخش خصوصی است؛ امری که همچنان با چالش‌های اجتماعی، امنیتی و مدیریتی روبه‌روست.



تولید ناخالص داخلی عراق از سال ۲۰۱۰ تا پیش‌بینی ۲۰۲۵



تورم عراق از سال ۲۰۱۰ تا پیش‌بینی ۲۰۲۵



سیاست‌های انقباضی پولی

تثبیت نسبی بازار ارز

علت تورم پایین در عراق: توسعه ابزارهای مالی نوین

اصلاحات در نظام بانکی

محدودیت در چاپ پول



اقتصاد عراق در تله نفت

اقتصاد عراق بیش از هر کشور دیگری در منطقه، به صادرات نفت خام وابسته است. نفت به عنوان موتور اصلی درآمد دولت، منبع عمده تأمین ارز خارجی و ستون فقرات تراز تجاری کشور عمل می‌کند. بر اساس گزارش پاییز ۲۰۲۴ بانک جهانی، بیش از ۹۰ درصد از درآمدهای دولت و نزدیک به ۹۵ درصد از کل ارزآوری صادراتی عراق، از محل فروش نفت تأمین می‌شود. در چنین چارچوبی، هرگونه نوسان در قیمت نفت یا اختلال در روند صادرات، می‌تواند به سرعت نظام مالی، ثبات اقتصادی و حتی انسجام اجتماعی کشور را متأثر سازد.

در همین راستا برخی تحلیل‌گران برایین باورند که ساختار اقتصادی عراق نه تنها آسیب‌پذیر، بلکه به شدت شکننده است. این کشور از الگوی «دولت رانته» پیروی می‌کند؛ یعنی بخش اعظم درآمد خود را نه از طریق تولید و مالیات، بلکه با توسل به منابع طبیعی - به ویژه نفت - به دست می‌آورد. این الگو سبب شده که دولت، به جای پاسخ‌گویی به شهروندان و تکیه بر مشارکت اقتصادی، بر توزیع رانت جهت حفظ مشروعیت خود تمرکز کند. طبق داده‌های صندوق بین‌المللی پول در سال ۲۰۲۴، بیش از ۴۰ درصد از نیروی کار عراق در بخش دولتی مشغول هستند که عمدتاً از درآمدهای نفتی تغذیه می‌شوند.

مدل وابستگی مطلق به نفت، سه تهدید بزرگ را متوجه اقتصاد عراق کرده است: ۱. نوسانات جهانی قیمت نفت که همواره کسری بودجه و بی‌ثباتی مالی به همراه داشته است؛ ۲. چالش‌های داخلی در حوزه تولید و صادرات مانند ضعف زیرساختی، فساد و حملات به خطوط انتقال نفت؛ ۳. اثرات مخرب تحولات ژئوپلیتیکی، که از اختلاف با اقلیم کردستان گرفته تا فشارهای بین‌المللی و وابستگی به کشورهای مسیر صادرات نفت عراق را شامل می‌شود.

■ ظرفیت‌ها و وضعیت میادین نفتی عراق

علیرغم آسیب‌پذیری‌هایی که در بالابدان‌ها اشاره شد، عراق از نظر ذخایر اثبات شده نفتی، در میان پنج کشور نخست جهان قرار دارد. این کشور دارای بیش از ۱۴۵ میلیارد بشکه ذخیره اثبات شده نفت است و براساس داده‌های تخمینی در صورت اکتشافات جدید، این رقم ممکن است تا ۲۰۰ میلیارد بشکه افزایش یابد.

در این میان ساختار میدان‌های نفتی عراق نیز از نظر جغرافیایی به دو بخش عمده تقسیم می‌شود: ۱. میادین واقع در شمال (نظیر کرکوک) ۲. میادین گسترده در جنوب (مانند الرمیله، مجنون، قرنه غربی و وزیر). بیش از ۷۰ درصد از نفت تولیدی عراق از جنوب کشور، به ویژه در استان بصره، استخراج می‌شود.

■ مختصات میادین نفتی عراق

میدان نفتی الرمیله، با ظرفیت تولید بیش از ۱.۵ میلیون بشکه در روز، یکی از بزرگ‌ترین میادین عملیاتی در جهان است که عمدتاً توسط شرکت BP و CNPC اداره می‌شود.

BP از سال ۲۰۰۹ به صورت رسمی در توسعه میدان نفتی الرمیله (Rumaila) حضور دارد و مسئولیت بهینه‌سازی تولید، کاهش گازهای مشعل‌سوزی و ارتقاء بهره‌وری میدان را عهده دار شده است.



■ درباره صادرات نفت و جایگاه منطقه‌ای عراق

براساس گزارش اوپک در مه ۲۰۲۵، عراق به‌طور میانگین روزانه ۴.۵ میلیون بشکه نفت تولید کرده که از این میان حدود ۳.۵ میلیون بشکه صادر شده است. این کشور دومین تولیدکننده بزرگ اوپک پس از عربستان سعودی است و توانسته سهم مهمی در بازارهای آسیایی - به‌ویژه چین، هند و کره جنوبی - را به دست آورد. همچنین به‌واسطه کاهش صادرات ایران به واسطه تحریم‌ها، عراق بخشی از خلأ بازار منطقه را پر کرده و به مرور در برخی بازارهای اروپایی نیز نفوذ کرده است.

■ رقابت پسرعموها

با این حال، این موقعیت منطقه‌ای، بدون سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های صادراتی، در معرض تهدید قرار دارد. در حالی که عربستان و امارات به سرعت خطوط صادراتی جدید، بنادر نفتی مدرن و زنجیره‌های فرآوری پایین دستی را توسعه داده‌اند، عراق همچنان به مسیرهای محدود صادراتی وابسته است. خط لوله اصلی کرکوک - جبهان بارها به دلایل سیاسی یا امنیتی بسته شده و پروژه‌های جایگزین، نظیر خط لوله بصره - عقبه از طریق اردن یا مسیر پیشنهادی از طریق سوریه، هنوز اجرایی نشده‌اند. تولید بیش از ۴۰۰ هزار بشکه در روز دارد. به باور گروهی از تحلیلگران چین بدین طریق، نه تنها نیاز خود به نفت عراق را تأمین می‌کند، بلکه نفوذ ژئوپلیتیکی خود در خاورمیانه را نیز تقویت کرده است.

CNPC هم بزرگ‌ترین شرکت نفتی چین و یکی از شرکت‌های دولتی وابسته به دولت مرکزی پکن است. این شرکت در حوزه‌های بالادستی (اکتشاف و تولید) و پایین دستی (پالایش، توزیع، صادرات) فعالیت دارد و همچنین در میدان نفتی الحلفایه (Halfaya) در استان میسان (Maysan) مشارکت می‌کند؛ این میدان ظرفیت تولید بیش از ۴۰۰ هزار بشکه در روز دارد. به باور گروهی از تحلیلگران چین بدین طریق، نه تنها نیاز خود به نفت عراق را تأمین می‌کند، بلکه نفوذ ژئوپلیتیکی خود در خاورمیانه را نیز تقویت کرده است.

۲ میدان‌های قرنه غربی ۱ و ۲ نیز که به ترتیب تحت مدیریت ExxonMobil و Lukoil قرار دارند، ظرفیت بالایی برای توسعه دارند اما به دلیل موانع امنیتی و چالش‌های قراردادی، روند توسعه آن‌ها کند بوده است.

۳ ExxonMobil یکی از بزرگ‌ترین شرکت‌های انرژی در جهان و مهم‌ترین شرکت نفتی آمریکاست. این شرکت در عراق، به‌ویژه در توسعه میدان نفتی قرنه غربی ۱ (West Qurna 1)، در جنوب کشور فعالیت داشته است. با این حال، از سال ۲۰۱۹ به بعد، به دلیل نگرانی‌های امنیتی، تنش‌های سیاسی و اختلافات قراردادی با دولت عراق، ExxonMobil خروج تدریجی از پروژه را کلید زد و در سال ۲۰۲۱، شرکت عراق اعلام کرد که Exxon قصد دارد سهم خود را واگذار کند و اکنون شرکت‌های چینی به دنبال جایگزینی در این پروژه هستند.

براساس گزارش اوپک در مه ۲۰۲۵، عراق به‌طور میانگین روزانه ۴.۵ میلیون بشکه نفت تولید کرده که از این میان حدود ۳.۵ میلیون بشکه صادر شده است. این کشور دومین تولیدکننده بزرگ اوپک پس از عربستان سعودی است و توانسته سهم مهمی در بازارهای آسیایی - به‌ویژه چین، هند و کره جنوبی - را به دست آورد.

■ بحران مشروعیت

فقدان برنامه‌ریزی بلندمدت و عدم شفافیت مالی، از جمله موانع اصلاح ساختاری اقتصاد عراق است. بودجه‌های سالانه معمولاً بر مبنای خوش‌بینی نسبت به قیمت نفت تدوین می‌شوند. برای نمونه، بودجه ۲۰۲۴ بر مبنای قیمت ۷۰ دلار در هر بشکه تنظیم شده بود، اما هرگونه نوسان جدی در بازار جهانی می‌تواند تمام معادلات مالی دولت را مختل کند.

■ چالش بی اعتمادی

افزون بر این، فساد گسترده در لایه‌های مختلف حکمرانی اقتصادی، فضای سرمایه‌گذاری را به شدت تضعیف کرده است. براساس گزارش سال ۲۰۲۴ سازمان شفافیت بین‌الملل، عراق در میان ۲۰ کشور نخست دارای بالاترین ادراک فساد در جهان است. این چالش، هم اعتماد عمومی را کاهش داده و هم شرکت‌های خارجی را از ورود به پروژه‌های بلندمدت بازداشته است. در همین راستا گروهی از جامعه‌شناسان و اقتصاددان‌ها بر این باورند که نارضایتی عمومی در عراق، عمده‌تأریشه در سوءمدیریت منابع نفتی، بیکاری گسترده و خدمات عمومی ناکارآمد دارد. در سال‌های اخیر، شهرهایی نظیر بصره، ناصریه و نجف شاهد اعتراضات مردمی علیه فساد، فقر و ضعف خدمات عمومی بوده‌اند. این اعتراضات غالباً سرکوب شدند، اما پیام روشنی برای دولت‌ها داشته‌اند: وابستگی به نفت، بدون توزیع عادلانه ثروت، مشروعیت سیاسی را تضعیف می‌کند.

■ مسیر اصلاح: از رانت به تولید

نهادهای بین‌المللی همچون بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول و اتحادیه اروپا، برای عبور عراق از اقتصاد نفت‌محور، بسته‌ای از پیشنهادهای فنی و سیاستی ارائه کرده‌اند: این بسته به متغیرهایی چون، اصلاح نظام مالیاتی برای افزایش درآمدهای غیرنفتی، سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر (به‌ویژه خورشیدی در جنوب عراق)، تقویت بخش خصوصی و حذف موانع بوروکراتیک، اصلاح نظام بانکی و دسترسی شرکت‌ها به تسهیلات مالی و مبارزه با فساد از طریق دیجیتالی‌سازی فرایندها و نظارت بر قراردادهای نفتی اشاره دارد. در مجموع باید گفت عراق در نقطه‌ای حساس از تاریخ اقتصادی خود قرار گرفته است. وابستگی مطلق به نفت، ضمن ایجاد رشد ظاهری، پایه‌های توسعه پایدار را فرسوده کرده است. از همین رو برای دستیابی به ثبات اقتصادی و سیاسی، عراق باید با اراده سیاسی و حمایت بین‌المللی، به‌سوی تنوع‌بخشی اقتصاد حرکت کند. گذار از «اقتصاد رانت‌محور» به «اقتصاد تولیدمحور»، می‌تواند راه‌حلی فوری و انکارناپذیر باشد؛ مسیری دشوار اما حیاتی برای تضمین آینده‌ای پایدار، عادلانه و با ثبات برای مردم عراق.



مهم‌ترین اعداد نفتی عراق

۶٪

نفت جهان
در عراق تولید
می‌شود



۹۰٪

اقتصاد عراق
به نفت وابسته است



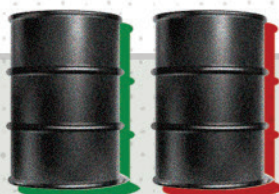
۵٪

نفت عراق فقط
از شمال کشور
به ترکیه و اروپا صادر می‌شود



۸٪

ذخایر نفت خام جهان
در کشور عراق قرار دارد
و براساس برآوردهای اوپک
حجم ذخایر نفتی این کشور
۱۴۵ میلیارد بشکه است



۱۷٪

ذخایر نفتی خاورمیانه
در عراق است

۴.۵

میلیون بشکه نفت
روزانه در عراق
تولید می‌شود



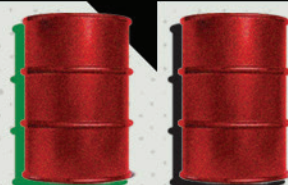
۹۵٪

درآمدهای ارزی عراق
از صادرات نفت است



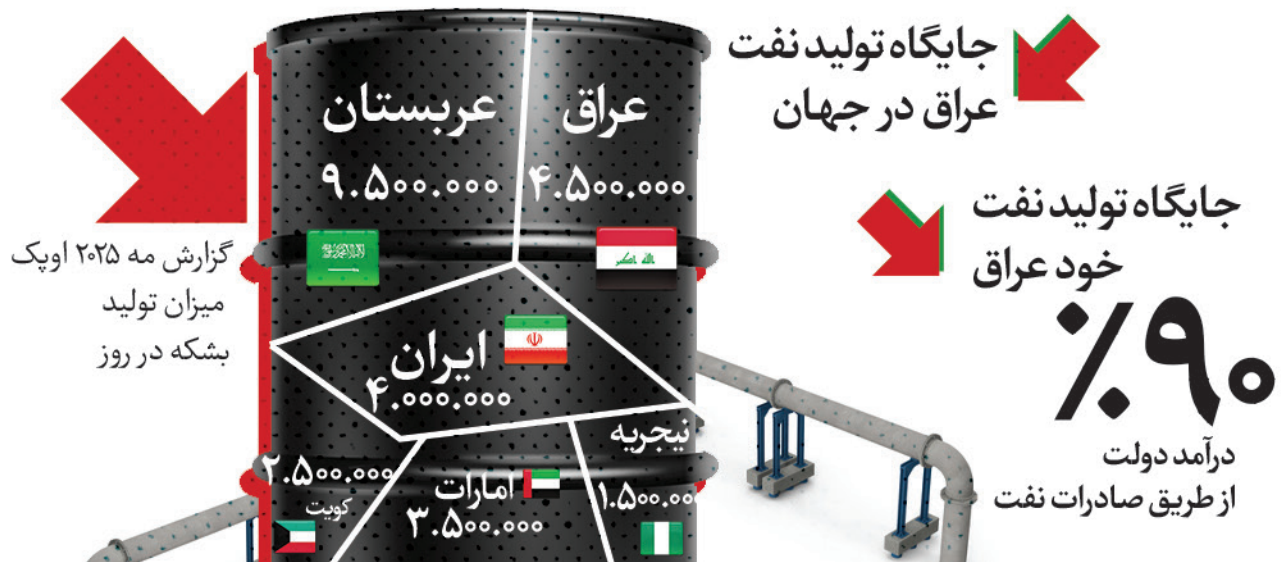
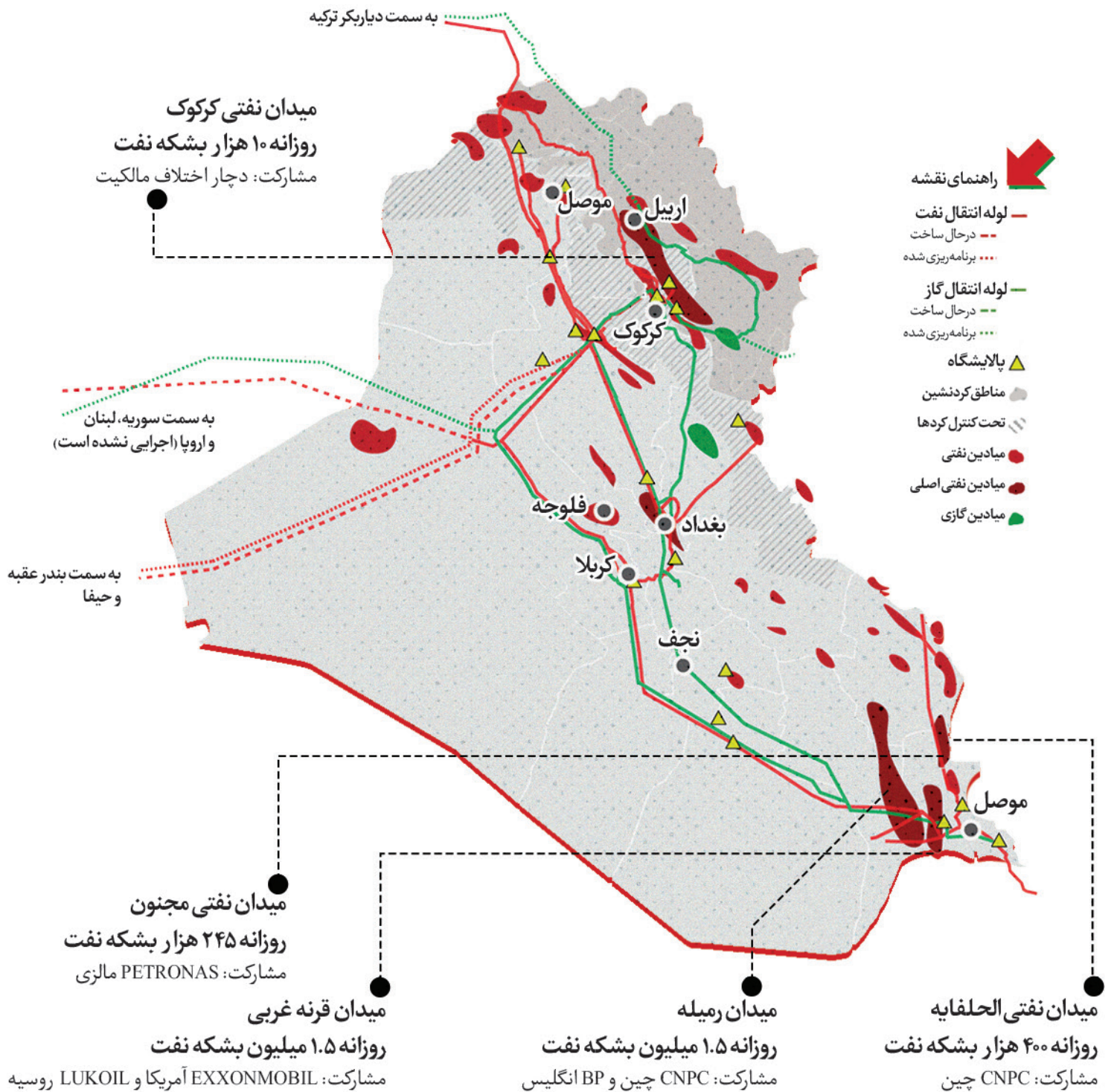
۹۵٪

نفت عراق از
بنادر جنوبی و
بصره صادر می‌شود





پالایشگاه ها و میادین نفتی عراق



تولید در حاشیه؛ طلای سیاه در متن

اقتصاد عراق از زمان کشف طلای سیاه در اوایل قرن بیستم تاکنون، به‌طور ساختاری بر درآمدهای نفتی استوار بوده است. وابستگی مزمن این بازیگر و بازیگرانی که از رویکردی مشابه پیروی می‌کنند، به یک منبع طبیعی، اگرچه در برهه‌هایی توانسته درآمدهای دولتی را افزایش دهد، اما در بلندمدت به تضعیف سایر بخش‌های مولد اقتصاد انجامیده است. طبق گزارش «پایش اقتصادی عراق» منتشرشده از سوی بانک جهانی در پاییز ۲۰۲۴، بیش از ۹۱ درصد از کل بودجه دولت عراق از محل فروش نفت تأمین می‌شود، و صادرات غیرنفتی سهمی ناچیز در ارزآوری کشور دارد. این وضعیت باعث شده که اقتصاد عراق در برابر نوسانات بازار جهانی نفت، تحولات ژئوپلیتیکی منطقه، و تحریم‌های بین‌المللی به شدت آسیب‌پذیر باشد. با تضعیف تقاضای جهانی برای سوخت‌های فسیلی و تشدید فشارهای داخلی برای اشتغال‌زایی، ضرورت بازتعریف ساختار اقتصاد عراق و گذار به سمت یک مدل متنوع‌تر و تولیدمحور، بیش از پیش احساس می‌شود. در این چارچوب، توسعه صنایع غیرنفتی نه فقط یک انتخاب راهبردی، بلکه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای بقاء اقتصادی، ثبات اجتماعی و استقلال سیاسی عراق به‌شمار می‌رود.

■ کشاورزی؛ اهرمی فراموش‌شده!

یکی از بخش‌هایی که به‌طور سنتی در عراق محوریت دارد اما توسعه آن مغفول مانده، کشاورزی است. طبق آمار صندوق بین‌المللی پول در سال ۲۰۲۴، حدود ۲۵ درصد از نیروی کار عراق در بخش کشاورزی فعال اند، اما این بخش تنها ۱۴.۸ درصد از تولید ناخالص داخلی کشور را تشکیل می‌دهد. این شکاف عمدتاً حاصل بهره‌وری پایین زمین‌ها، کمبود زیرساخت‌های آبیاری، نبود سیاست‌های حمایتی و آسیب‌های ناشی از تغییر اقلیم و بی‌ثباتی امنیتی در مناطق روستایی است.

در همین راستا جاناتان فاستر، تحلیلگر ارشد فعال در صندوق بین‌المللی پول، تأکید می‌کند که «آسیب‌پذیری زیرساخت‌های کشاورزی در برابر خشکسالی و سوءمدیریت منابع آب، بزرگ‌ترین مانع شکوفایی این بخش است». به باور این تحلیلگر، استفاده از فناوری‌های نوین در مدیریت منابع آبی و اصلاح زنجیره ارزش کشاورزی، می‌تواند تولید را حداقل تا ۵۰ درصد افزایش دهد و نقش موثرتری در امنیت غذایی و اشتغال روستایی ایفا کند.



■ سرمایه انسانی پاشنه آشیل توسعه تولیدی

کمبود نیروی کار ماهر، یکی از چالش‌های زیرساختی توسعه صنایع غیرنفتی در عراق است. با وجود جمعیت جوان قابل توجه، نظام آموزشی کشور عمده‌تأ نظری و بریده از نیازهای واقعی صنعت است. بر اساس گزارش صندوق بین‌المللی پول، تنها ۱۳ درصد از جوانان عراقی آموزش‌های فنی و حرفه‌ای دیده‌اند. دیوید بنکس، مشاور بانک جهانی در حوزه آموزش و اشتغال، معتقد است که عراق نیازمند تدوین یک «نقشه ملی مهارت» است که بر اساس آن، مراکز آموزش فنی بازسازی، دانشگاه‌ها به صنعت متصل، و مشوق‌هایی برای شرکت‌های مهارت‌آموز طراحی شوند. بدون این زیرساخت انسانی، حتی اگر سرمایه‌گذاری صنعتی انجام گیرد، مزیت رقابتی پایداری حاصل نخواهد شد.

■ صنایع سبک؛ فرصت‌سوزی مزمن در اقتصاد ملی

صنایع سبک یکی از حوزه‌های کلیدی برای متنوع‌سازی اقتصادی در عراق به شمار می‌روند. این صنایع که شامل تولید کالاهای مصرفی، صنایع غذایی، نساجی، مصالح ساختمانی و بسته‌بندی می‌شوند، هم‌زمان ظرفیت اشتغال‌زایی بالا، ارزش افزوده مناسب و امکان صادرات دارند. اما بر اساس برآورد بانک جهانی، سهم این بخش از تولید ناخالص داخلی عراق در سال ۲۰۲۴ تنها حدود ۸ درصد بوده است؛ در حالی که در کشورهای مشابه منطقه مانند اردن یا مصر، این سهم به ۱۵ تا ۲۲ درصد می‌رسد.

کریستینا ونگ، کارشناس فعال در توسعه صنعتی بانک جهانی، ریشه این وضعیت را در فقدان سیاست صنعتی ملی، رقابت نابرابر با واردات ارزان قیمت، بحران انرژی، و فرسودگی فناوری تولید می‌داند. او پیشنهاد می‌کند عراق با ایجاد مناطق صنعتی تخصصی، تسهیل صادرات، انتقال فناوری و حمایت هدفمند از تولیدکنندگان داخلی، به تدریج این بخش را احیا کند. به‌ویژه در حوزه‌هایی چون صنایع غذایی، نوشیدنی، بسته‌بندی، پوشاک و مصالح ساختمانی، ظرفیت‌های فراوانی برای پاسخ به تقاضای داخلی و بازارهای صادراتی عراق وجود دارد.

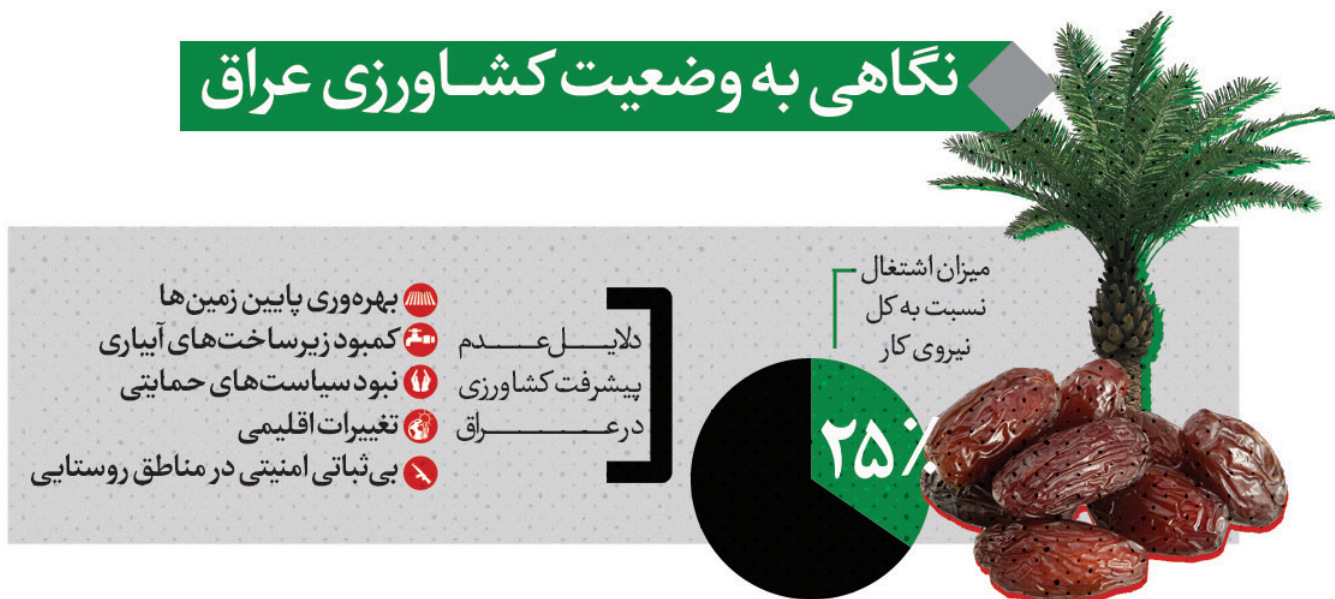
صنایع سبک یکی از حوزه‌های کلیدی برای متنوع‌سازی اقتصادی در عراق به شمار می‌روند. این صنایع که شامل تولید کالاهای مصرفی، صنایع غذایی، نساجی، مصالح ساختمانی و بسته‌بندی می‌شوند، هم‌زمان ظرفیت اشتغال‌زایی بالا، ارزش افزوده مناسب و امکان صادرات دارند. اما بر اساس برآورد بانک جهانی، سهم این بخش از تولید ناخالص داخلی عراق در سال ۲۰۲۴ تنها حدود ۸ درصد بوده است؛ در حالی که در کشورهای مشابه منطقه مانند اردن یا مصر، این سهم به ۱۵ تا ۲۲ درصد می‌رسد.

■ زیرساخت اجتماعی و توسعه صنعتی

شرکت‌های کوچک و متوسط (SMEs) در بسیاری از اقتصادهای جهان ستون فقرات تولید و نوآوری به شمار می‌روند. در حالی که در کشورهای نظیر ترکیه، این شرکت‌ها بیش از ۵۰ درصد از تولید و اشتغال را تشکیل می‌دهند، در عراق سهم آن‌ها هنوز از ۳۰ درصد فراتر نرفته است. مطالعات مشترک صندوق بین‌المللی پول و مؤسسه کارنگی نشان می‌دهد که پیچیدگی‌های بوروکراتیک، نبود حمایت‌های مالی ساختاریافته، فقدان دسترسی به بازار و فساد اداری، مهم‌ترین موانع در مسیر رشد این بخش قلمداد می‌شوند.

در همین راستا رابرت هولمز، مشاور صندوق بین‌المللی پول، تأکید می‌کند که شرکت‌های کوچک و متوسط می‌توانند راهکار کوتاه‌مدت و عملیاتی برای اشتغال‌زایی جوانان و زنان باشند؛ مشروط به اینکه دولت از حالت مداخله‌گر صرف به یک تنظیم‌گر مؤثر تبدیل شود. ارائه مشوق‌های مالیاتی، تسهیل دریافت مجوز، تأسیس صندوق‌های سرمایه‌گذاری خطرپذیر و برقراری پیوند با بازارهای دیجیتال، می‌تواند این شرکت‌ها را به پیشران تحول صنعتی عراق تبدیل کند.

نگاهی به وضعیت کشاورزی عراق



نگاهی به مشکلات صنایع غیر نفتی



صنایع غیر نفتی به روایت عدد



■ فساد نهادی؛ مانعی ساختاری و چندلایه

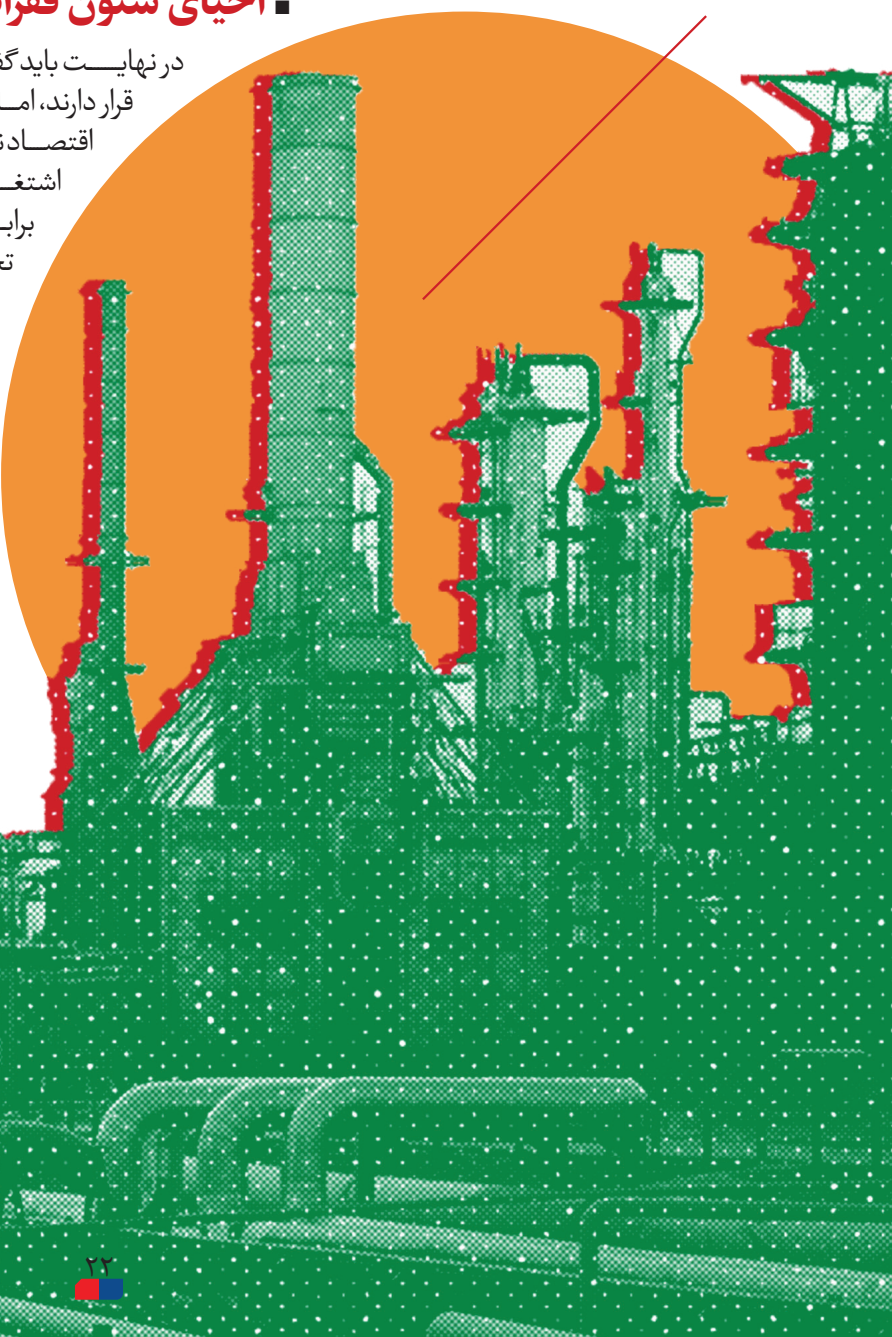
فساد در عراق نه تنها یک آسیب اجتماعی بلکه یک معضل ساختاری در مسیر توسعه صنایع غیرنفتی است. طبق شاخص فساد اداری سازمان شفافیت بین الملل، عراق در سال ۲۰۲۴ در رتبه ۱۵۷ از میان ۱۸۰ کشور جهان قرار گرفت. این فساد به ویژه در فرآیندهای مناقصه، صدور مجوز، تخصیص منابع و واردات کالا نمود دارد. آنا فریزر، تحلیلگر بانک جهانی، تأکید می کند که «مبارزه با فساد در عراق تنها از طریق نهادسازی و دیجیتالی سازی قابل تحقق است». راهکارهایی نظیر ایجاد نهاد مستقل ضدفساد، شفاف سازی قراردادهای صنعتی، الکترونیکی سازی مراحل اخذ مجوز و تقویت نظارت مردمی از جمله پیشنهادهای مطرح شده در گزارش مشترک بانک جهانی و UNDP هستند.

■ زیرساخت و سرمایه گذاری صنعتی؛ حلقه مفقوده رقابت پذیری

صنایع غیرنفتی برای رقابت در بازارهای داخلی و خارجی به زیرساخت های پایدار انرژی، حمل و نقل، فناوری اطلاعات و دسترسی به تأمین مالی نیاز دارند. اما عراق در این حوزه با چالش های جدی مواجه است. بر اساس داده های بانک جهانی، هزینه تمام شده تولید صنعتی در عراق به طور متوسط ۳۵ درصد بیش از میانگین منطقه ای است. ای می واکر، تحلیلگر بخش زیرساخت، تأکید می کند که «شبکه برق ناپایدار، جاده های فرسوده و ضعف در دسترسی به اینترنت، سه مانع بزرگ در برابر رشد تولید صنعتی هستند». همچنین، سرمایه گذاری خارجی در بخش های غیرنفتی کمتر از ۱۵ درصد سرمایه گذاری مستقیم خارجی را تشکیل می دهد. مارکوس رینولدز از کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل متحد معتقد است که اصلاح قوانین مالکیت صنعتی، ارائه تضمین های قضایی و ایجاد پنجره واحد برای سرمایه گذاران می تواند مسیر ورود سرمایه گذاری مستقیم خارجی به بخش های صنعتی، غذایی، دارویی و فناوری عراق را باز کند.

■ احیای ستون فقرات عراق

در نهایت باید گفت، صنایع غیرنفتی در عراق، اگرچه هنوز در حاشیه قرار دارند، اما توان بالقوه ای برای تبدیل شدن به ستون فقرات اقتصاد نوین این کشور دارند. تنوع بخشی به اقتصاد، افزایش اشتغال، کاهش فقر، ارتقاء صادرات، و تقویت تاب آوری مالی در برابر شوک های نفتی، همگی به توسعه این بخش وابسته اند. تحقق این تحول نیازمند مجموعه ای از اصلاحات ساختاری، نهادسازی پایدار، توسعه مهارت های انسانی، تقویت زیرساخت ها و جلب اعتماد سرمایه گذاران است. عراق در آستانه یک انتخاب تاریخی ایستاده است: یا به الگوی نفت محور و ناکارآمد گذشته ادامه دهد، یا با اراده سیاسی و برنامه ریزی راهبردی، اقتصاد خود را بر پایه تولید، تنوع و پایداری بنا کند



دروازه‌ای میان شرق و غرب: فرصت‌ها و چالش‌های تجاری عراق

عراق، با جمعیتی بالغ بر ۴۳ میلیون نفر و دارا بودن پنجمین ذخایر بزرگ نفت جهان، از دیرباز نقشی محوری در اقتصاد انرژی بین‌الملل ایفا کرده است. با این حال، تجربه‌های مکرر بحران‌های داخلی، جنگ، تحریم‌های بین‌المللی و فساد ساختاری، مسیر توسعه پایدار این کشور را پرچالش کرده است. وابستگی شدید به صادرات نفت خام باعث شده تا هرگونه نوسان در بازار جهانی انرژی، تأثیری مستقیم و فوری بر تراز مالی دولت و ثبات اجتماعی داشته باشد. در همین راستا، مقامات عراقی به‌ویژه از سال ۲۰۲۰ به بعد، تلاش کرده‌اند مسیر اقتصادی کشور را بازتعریف کرده و تجارت خارجی را به عنوان یکی از محورهای تحول ملی گسترش دهند. ایجاد پیوندهای تجاری با کشورهای همسایه، راه‌اندازی مناطق آزاد، تلاش برای عضویت در ترتیبات اقتصادی منطقه‌ای، و پروژه‌های زیرساختی همچون «راه توسعه»، بخشی از این راهبرد تحول‌گراست. در این مقاله تلاش بر آن است تا تحلیلی دقیق از ساختار تجارت خارجی عراق، مسیرهای صادرات و واردات، نقش بازیگران بین‌المللی و منطقه‌ای، و همچنین ظرفیت‌های جدید اقتصادی در افق سال ۲۰۲۵ ارائه شود.

■ سایه سنگین طلای سیاه بر صادرات عراق

بر اساس گزارش پایگاه اطلاعاتی OEC (مرکز پیچیدگی‌های اقتصادی) در سال ۲۰۲۴، عراق در سال ۲۰۲۳ بالغ بر ۱۲۷.۰۸ میلیارد دلار صادرات داشته که بیش از ۹۰ درصد آن متعلق به نفت خام بوده است. سایر اقلام صادراتی شامل فرآورده‌های پالایش شده نفتی، گاز طبیعی، کک نفتی (ماده جامد و غنی از کربنی است که از فرایند پالایش نفت به دست می‌آید. در واقع، یک محصول فرعی پالایش نفت است که از تجزیه حرارتی هیدروکربن‌های سنگین نفت حاصل می‌شود) و طلا بوده‌اند. تمرکز شدید بر نفت خام، عراق را به شدت وابسته به نوسانات بازارهای جهانی کرده است. در همین راستا می‌توان گفت که چین، هند، آمریکا، یونان و امارات متحده عربی از مهم‌ترین مقاصد صادراتی عراق در سال گذشته بودند.

بانک جهانی در ارزیابی سال ۲۰۲۴ خود هشدار داده که اگرچه صادرات نفتی درآمد قابل توجهی ایجاد می‌کند، اما فقدان تنوع صادراتی، مانع بزرگی بر سر راه رشد پایدار اقتصادی محسوب می‌شود. همچنین کارشناسان تأکید دارند که سهم پایین صادرات غیرنفتی، نشان‌دهنده نبود زیرساخت‌های صنعتی و ناتوانی عراق در بهره‌گیری از زنجیره‌های جهانی ارزش است. برای نمونه، تنها ۱.۵ درصد از صادرات عراق به محصولات کشاورزی و صنعتی سبک اختصاص دارد که در مقایسه با کشورهای هم‌تراز، رقمی بسیار پایین محسوب می‌شود. توسعه صادرات خدمات فنی-مهندسی، فناوری اطلاعات، آموزش، گردشگری زیارتی و صنایع دستی می‌تواند در بلندمدت سهم غیرنفتی صادرات را افزایش دهد. در این زمینه، همکاری با کشورهای همسایه در قالب قراردادهای تجارت ترجیحی نیز پیشنهاد شده است.



■ مازاد شکننده

براساس اطلاعات ارائه شده در گزارش بانک جهانی، در سال ۲۰۲۳ تراز تجاری عراق با مازاد ۵۷.۹ میلیارد دلار مثبت بود. با این حال، رقم مازاد تقریباً به طور کامل ناشی از صادرات نفت است. صندوق بین‌المللی پول در گزارش سالانه خود در ۲۰۲۴ اعلام کرده است که در صورت کاهش بهای جهانی نفت یا اختلال در صادرات، اقتصاد عراق به سرعت دچار ناپایداری مالی خواهد شد. در واقع، بدون اصلاح نظام مالیاتی، کاهش وابستگی بودجه به نفت و رشد صنایع غیرنفتی، این مازاد شکننده و ناپایدار باقی خواهد ماند. نرخ وابستگی بودجه عمومی عراق به نفت در سال ۲۰۲۴ بیش از ۹۲ درصد گزارش شده است.

■ توازن سازی صادرات و واردات

گزارش‌های داخلی وزارت بازرگانی عراق نیز نشان می‌دهد که برخی اقلام وارداتی، مانند مواد غذایی پایه و دارو، به دلیل نوسانات ارزی و نبود ذخایر راهبردی، در مواقع بحران به سرعت نایاب می‌شوند. همین امر بر اهمیت ایجاد توازن در سید وارداتی و تقویت تولید داخلی تأکید دارد. همزمان تحقیقات منتشرشده در فصلنامه علمی علوم اقتصادی و اداری عراق در سال ۲۰۲۴ نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در عراق، اگر به درستی هدایت شود، می‌تواند عامل مهمی در متوازن سازی صادرات و کاهش وابستگی به واردات باشد. این مقاله، با تحلیل داده‌های اقتصادی دو دهه اخیر، خواستار افزایش انگیزه‌های قانونی و تسهیل بسترهای سرمایه‌گذاری خارجی شده است.

گزارش‌های داخلی وزارت بازرگانی عراق نیز نشان می‌دهد که برخی اقلام وارداتی، مانند مواد غذایی پایه و دارو، به دلیل نوسانات ارزی و نبود ذخایر راهبردی، در مواقع بحران به سرعت نایاب می‌شوند. همین امر بر اهمیت ایجاد توازن در سید وارداتی و تقویت تولید داخلی تأکید دارد.

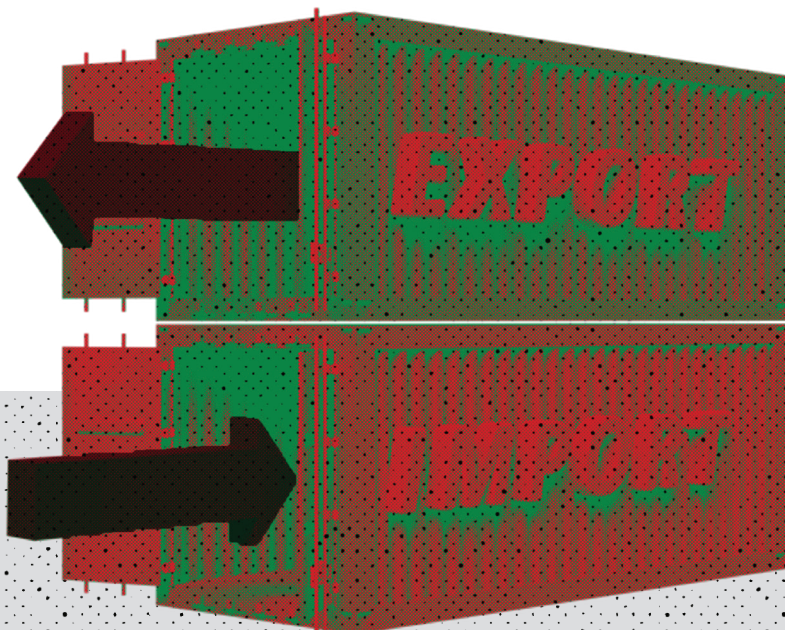
■ چهره پنهان وابستگی

مطابق داده‌های رسمی دولت عراق و گزارش‌های منتشرشده در عراق نیوز، واردات این کشور در سال ۲۰۲۳ به ۶۹.۱۶ میلیارد دلار رسید. کالاهای وارداتی شامل تجهیزات صنعتی، وسایل حمل و نقل، مواد غذایی، دارو و کالاهای مصرفی بودند. چین، ترکیه، ایران، آمریکا و امارات از شرکای اصلی تأمین واردات عراق هستند. تحلیلگران اقتصادی معتقدند وابستگی سنگین عراق به واردات در حوزه‌هایی نظیر کشاورزی، سلامت و صنعت سبک، نشانه‌ای از ضعف تولید داخلی و فقدان سیاست‌گذاری حمایتی است. در این میان رشد جمعیت جوان و نرخ بالای بیکاری، عدم توسعه زنجیره‌های ارزش داخلی یکی از معضلات اصلی اقتصاد عراق محسوب می‌شود.

■ چالش رقابت پذیری

دولت عراق در سال‌های اخیر، سیاست‌هایی برای حمایت از تولید داخل از طریق وضع تعرفه‌های گمرکی، محدودیت‌های وارداتی، و ارائه تسهیلات بانکی به صنایع بومی تدوین کرده است، اما به دلیل ضعف نظارتی، بسیاری از این سیاست‌ها به نتایج مطلوب نرسیده‌اند. علاوه بر این، ورود بی‌رویه کالاهای خارجی از مرزهای غیررسمی و قاچاق گسترده، رقابت‌پذیری تولیدات داخلی را تضعیف کرده است.

همزمان موسسه بین‌المللی پژوهش‌های صلح استکهلم (SIPRI - Stockholm International Peace Research Institute) در تحلیل‌های خود به خطرات امنیتی، فساد گسترده، و بی‌ثباتی سیاسی به عنوان موانع اساسی در مسیر توسعه پایدار اقتصادی عراق اشاره کرده است. اندیشکده بروکینگز (Brookings Institution) نیز ضمن تأکید بر نقش ژئوپلیتیک عراق در منطقه، بر این گزاره تأکید دارد که بدون اصلاحات نهادینه، مزیت جغرافیایی به تنهایی کافی نخواهد بود.



تحلیلگران دیگری مانند جانانان لسور و محمد جابر در یادداشت‌هایی که در موسسه مطالعاتی عرب واشنگتن دی سی منتشر شده، معتقدند که عراق می‌تواند با ایجاد «زنجیره ارزش منطقه‌ای» در حوزه صنایع سبک و لجستیک، در مسیر توسعه پایدار منطقه‌ای قرار گیرد. همچنین پیشنهاد شده که بغداد از ظرفیت بانک توسعه اسلامی و قراردادهای دوجانبه سرمایه‌گذاری بهره‌گیرد.

■ راه توسعه یا مسیر پرسنگلاخ؟

پروژه راه توسعه عراق، به عنوان مهم ترین طرح زیرساختی پس از ۲۰۰۳، با هدف اتصال بندر فاو به ترکیه و اروپا طراحی شده و در حال اجراست. این پروژه شامل ساخت بیش از ۱۲۰۰ کیلومتر راه آهن و جاده، مراکز لجستیکی، و مناطق آزاد تجاری است. دولت عراق در سال ۲۰۲۵ اعلام کرد ۱۱ شرکت بین المللی برای بهره برداری از بندر فاو نامزد شده اند.

طبق ارزیابی مرکز عربی در واشنگتن دی سی (Arab Center DC - Arab Center Washington DC)، این پروژه نه تنها از نظر اقتصادی بلکه از منظر ژئوپلیتیکی نیز اهمیت راهبردی دارد. اما فساد ساختاری و اختلافات داخلی با اقلیم کردستان می تواند تهدیدی برای تکمیل موفقیت آمیز آن باشد.

همزمان مرکز پژوهشی ویلسون (Wilson Center - Woodrow Wilson International Center for Scholars) نیز تاکید دارد که این کریدور، در صورت تکمیل، می تواند مسیر جایگزین رقابتی برای کانال سوئز باشد و زمان انتقال کالا بین آسیا و اروپا را تا ۱۰ روز کاهش دهد. در کنار جنبه های اقتصادی، این پروژه این توان را دارد تا به تقویت انسجام ملی کمک کند؛ به ویژه اگر مناطق اقلیم کردستان، نینوا، انبار و بصره به صورت یکپارچه در طراحی و اجرای آن مشارکت داده شوند. چنین مشارکتی همچنین می تواند به بهبود روابط اربیل - بغداد و کاهش تنش های سیاسی منجر شود.

■ از صادرات نفتی تا نقش منطقه ای عراق

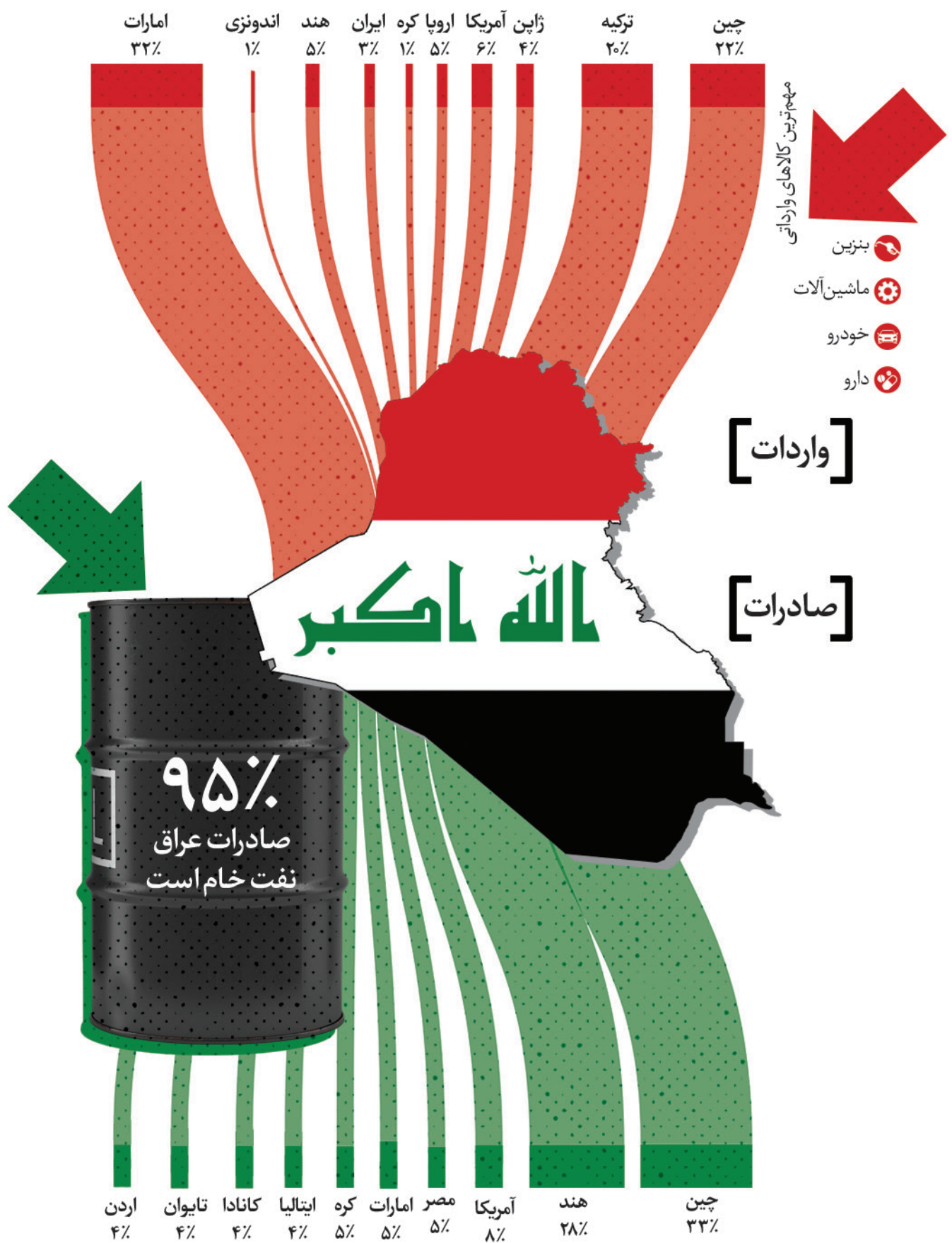
تجارت خارجی عراق در آستانه دگرگونی ای تاریخی قرار دارد. اگرچه وابستگی به نفت هنوز ویژگی برجسته ساختار اقتصادی این بازیگر است، اما فرصت های استراتژیک برای ایفای نقشی فراتر از یک صادرکننده انرژی فراهم شده اند. تحقق چنین افق هایی مستلزم اصلاح نظام مالیاتی، تقویت نهادهای مستقل، توسعه صنایع غیرنفتی، و سرمایه گذاری در زیرساخت های لجستیکی است.

با اجرای اصلاحات ساختاری و استفاده از مزیت ژئوپلیتیکی، عراق می تواند نه تنها از وابستگی به نفت رهایی یابد، بلکه به عنوان یک بازیگر فعال در تجارت منطقه ای و بین المللی مطرح شود. مشارکت فعال در سازمان تجارت جهانی، بهره گیری از ظرفیت بانک های توسعه ای بین المللی، و تدوین استراتژی جامع صادراتی می تواند این روند را تسریع کند.

در نهایت، پیوند تجارت خارجی با اهداف توسعه پایدار، نظیر کاهش فقر، اشتغال جوانان، برابری جنسیتی و توسعه نواحی محروم، باید به عنوان بخشی از استراتژی کلان اقتصادی عراق در نظر گرفته شود.



واردات و صادرات عراق در یک نگاه



از فاو تا جاده توسعه؛ عراق در گلوگاه شاهراه‌های جهانی؟

عراق، کشوری با پیشینه تمدنی کهن و موقعیت جغرافیایی کم‌نظیر، در طول دهه‌های اخیر به دلیل مجموعه‌ای از بحران‌های مزمن سیاسی، امنیتی و اقتصادی، بخش بزرگی از ظرفیت‌های زیرساختی خود را از دست داده است. جنگ‌های مکرر، تحریم‌های بین‌المللی، ناکارآمدی نهادی و فساد سیستماتیک، این کشور را در شرایطی قرار داده که با وجود پتانسیل‌های عظیم، از چرخه ترانزیت و تجارت منطقه‌ای و جهانی تا حد زیادی عقب مانده است.

با این حال، در سال‌های اخیر تغییر رویکردی در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی عراق دیده می‌شود؛ تغییری که با تمرکز بر بازسازی زیرساخت‌های حمل‌ونقل، تلاش دارد این کشور را از یک بازیگر منفعل به یک گره حیاتی در زنجیره تأمین منطقه‌ای تبدیل کند. دولت عراق، با درک فزاینده از تحولات ژئوپلیتیکی و جابه‌جایی مسیرهای استراتژیک تجارت جهانی، در پی آن است تا با توسعه بنادر، نوسازی جاده‌ها، احیای خطوط ریلی، ارتقاء فرودگاه‌ها و پیوستن به سیستم‌های بین‌المللی حمل‌ونقل نظیر TIR، نقشی فعال و تعیین‌کننده در ترانزیت کالا میان آسیا، خاورمیانه و اروپا ایفا کند.

این مقاله با نگاهی تحلیلی و مستند، تلاش دارد ضمن بررسی وضعیت کنونی شبکه حمل‌ونقل عراق، به پروژه‌ها و تحولات کلیدی این حوزه بپردازد و ظرفیت‌های نوظهور این کشور را در بازسازی جایگاه ژئوپلیتیکی خود به مثابه یک چهارراه حیاتی منطقه‌ای ترسیم کند.

■ حمل‌ونقل جاده‌ای در عطش نوسازی

براساس گزارش بانک جهانی که در سال ۲۰۲۴ منتشر شده، بیش از ۸۵ درصد از حمل‌ونقل داخلی و ترانزیتی عراق از طریق جاده انجام می‌شود. با این حال، ناوگان حمل‌ونقل جاده‌ای این کشور به شدت فرسوده است. طبق آمار منتشرشده در نشریه «لجستیک خاورمیانه» (Logistics Middle East)، بیش از ۷۰ درصد از کامیون‌های فعال در عراق عمر بالای ۱۵ سال دارند و از استانداردهای زیست‌محیطی روز دنیا فاصله دارند. دولت عراق طی چهار سال گذشته بیش از ۳۰ هزار کیلومتر از جاده‌های بین‌شهری را بازسازی کرده، اما برای نوسازی کامل این شبکه به حداقل ۸ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری نیاز دارد. ضعف زیرساخت‌های تعمیراتی، نبود خدمات پس از فروش، و هزینه‌های بالای سوخت و قطعات، همچنان از چالش‌های اصلی این بخش‌اند.

■ تسهیل ترانزیت، تسریع توسعه

در آوریل ۲۰۲۵، عراق به‌طور رسمی به کنوانسیون بین‌المللی TIR (سامانه ترانزیت جاده‌ای تحت نظارت اتحادیه بین‌المللی حمل‌ونقل جاده‌ای) پیوست. این سیستم، که در بیش از ۶۰ کشور اجرا می‌شود، هدف اصلی‌اش تسهیل ترانزیت مرزی کالاها، افزایش امنیت و کاهش هزینه‌های عملیاتی است. براساس گزارش رسمی اتحادیه بین‌المللی حمل‌ونقل جاده‌ای (IRU)، عضویت عراق در این سیستم می‌تواند زمان عبور کامیون‌ها از مرزها را تا ۸۰ درصد و هزینه‌های حمل‌ونقل بین‌المللی را تا ۳۸ درصد کاهش دهد. با راه‌اندازی کریدورهای اختصاصی TIR در گذرگاه‌هایی مانند زرباطیه (مرز ایران)، طریبیل (مرز اردن)، فیش‌خابور (مرز ترکیه) و عرعر (مرز عربستان)، و تجهیز سامانه‌های دیجیتال گمرکی، عراق گامی بزرگ به سمت تبدیل شدن به یک گره کلیدی در زنجیره لجستیک اوراسیا برداشته است.



■ راه آهن عراق فرصت نادیده گرفته شده

شبکه ریلی عراق که توسط شرکت راه آهن جمهوری عراق (IRR) مدیریت می شود، در حال حاضر حدود ۲ هزار ۲۷۲ کیلومتر خط دارد، اما تنها ۳۴ درصد از این مسیرها فعال هستند. بسیاری از لوکوموتیوها و ایستگاه ها - به ویژه در شهرهایی مانند موصل، دیوانیه و فلوجه - متروکه و فرسوده اند. پروژه کلیدی در این حوزه، خط راه آهن شلمچه-بصره است که طبق تحلیل بنیاد کارنگی برای صلح بین المللی (Carnegie Endowment for International Peace) می تواند نقش مهمی در اتصال بنادر جنوبی عراق به مرزهای ایران و آسیای مرکزی ایفا کند. لازم به ذکر است این مسیر به عنوان بخشی از «جاده توسعه»، پتانسیل تبدیل شدن به رقیبی برای مسیر کانال سوئز در ترانزیت کالا میان شرق آسیا و اروپا را دارد.

■ حمل و نقل هوایی؛ توسعه زیرساختی و نوسازی ناوگان

فرودگاه های بین المللی بغداد، اربیل و بصره، قطب های اصلی حمل و نقل هوایی عراق هستند. طبق گزارش انجمن بین المللی حمل و نقل هوایی (IATA) که در سال ۲۰۲۳ منتشر شد، در آن بازه زمانی حدود ۳.۴ میلیون مسافر از خطوط هوایی عراق استفاده کرده اند. با این حال، نبود یک شرکت هواپیمایی ملی توانمند و کمبود ناوگان مدرن، حمل و نقل بار و مسافر را محدود کرده است. شرکت Iraqi Airways با خرید هواپیماهای جدید شامل بوئینگ ۷۳۷ مکس، دریم لاینر و ایرباس A۳۲۰، قصد دارد تا سال ۲۰۲۷ ناوگان خود را به ۳۱ فروند برساند. همچنین پروژه ارتقاء فرودگاه بغداد با همکاری مؤسسه مالی بین المللی (IFC) یعنی همان بازوی سرمایه گذاری بانک جهانی (ساخت یک ترمینال جدید با ظرفیت ۸.۵ میلیون مسافر) در سال در دست اجراست. علاوه بر آن، فرودگاه های جدید در کربلا، ناصریه و موصل نیز در حال احداث اند؛ فرودگاه کربلا با ظرفیت ۹ میلیون مسافر، به ویژه در خدمت رسانی به زائران نقش کلیدی خواهد داشت.

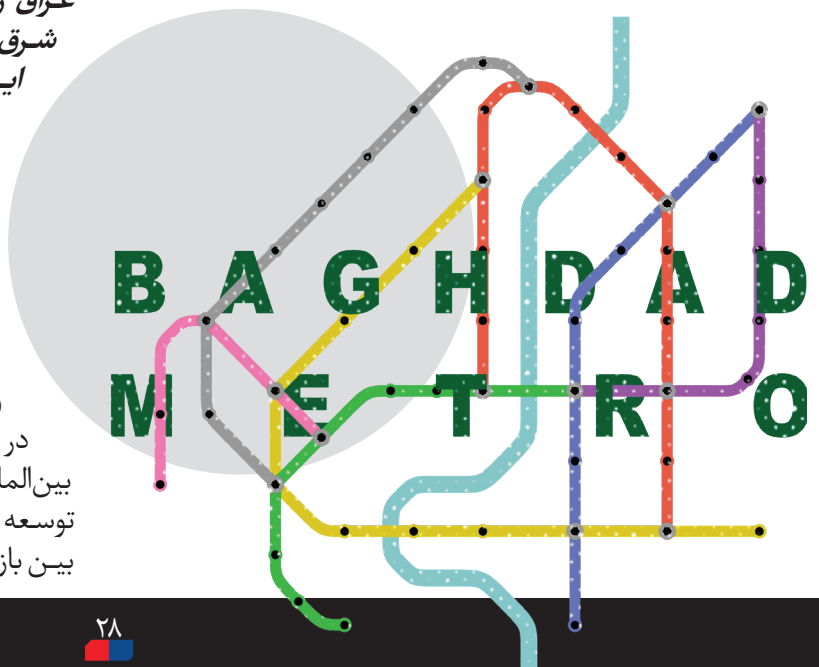
■ متروی بغداد؛ نوسازی حمل و نقل شهری

یکی از گام های مهم دولت عراق در مدرن سازی حمل و نقل شهری، راه اندازی متروی بغداد است. این پروژه با طولی حدود ۱۴۸ کیلومتر و شامل ۶۴ ایستگاه، قرار است با مشارکت شرکت هایی از فرانسه، اسپانیا و ترکیه تا سال ۲۰۲۹ به بهره برداری برسد. بر اساس گزارش مؤسسه بروکینگز (Brookings Institution) که در سال ۲۰۲۵ منتشر شد، هزینه های این پروژه بالغ بر ۱۷.۵ میلیارد دلار برآورد شده است. کارشناسان بر این باورند که متروی بغداد علاوه بر کاهش ترافیک و آلودگی هوا، نقشی مهم در تقویت کارایی شهری، کاهش هزینه های سوخت، و جذب سرمایه گذاری در نواحی اطراف خطوط مترو خواهد داشت.

یکی از گام های مهم دولت عراق در مدرن سازی حمل و نقل شهری، راه اندازی متروی بغداد است. این پروژه با طولی حدود ۱۴۸ کیلومتر و شامل ۶۴ ایستگاه، قرار است با مشارکت شرکت هایی از فرانسه، اسپانیا و ترکیه تا سال ۲۰۲۹ به بهره برداری برسد. بر اساس گزارش مؤسسه بروکینگز (Brookings Institution) که در سال ۲۰۲۵ منتشر شد، هزینه های این پروژه بالغ بر ۱۷.۵ میلیارد دلار برآورد شده است.

■ بندر فاو؛ گره دریایی آینده منطقه

بندر بزرگ فاو، یکی از مهم ترین پروژه های دریایی عراق، با هدف تبدیل شدن به یکی از بنادر بزرگ خاورمیانه از سال ۲۰۲۰ کلید خورد. فاز اول آن، شامل ساخت پنج اسکله، در سال ۲۰۲۴ به بهره برداری رسید. هدف گذاری نهایی آن، ساخت ۹۰ اسکله تا سال ۲۰۳۰ است. طبق گزارش وزارت حمل و نقل عراق، اتصال این بندر به خطوط ریلی ملی و پروژه جاده توسعه، می تواند جایگاه عراق را در زنجیره حمل و نقل بین المللی به ویژه در مسیر شرق-غرب ارتقاء دهد. کارشناسان سازمان بنادر عراق بر این باورند که بندر فاو با ظرفیت ترانزیتی بالا، می تواند به بندر نسل جدید برای انتقال کالاهای آسیایی به اروپا بدون عبور از کانال سوئز تبدیل شود. پروژه های حمل و نقل عراق علاوه بر بعد داخلی، در ارتقاء روابط اقتصادی منطقه ای نیز اثرگذارند. مسیرهایی مانند راه آهن شلمچه-بصره و کریدورهای جاده ای، به گسترش تجارت با کشورهای همسایه از جمله ایران، ترکیه، اردن و عربستان کمک می کنند. طبق گزارش «ادغام اقتصادی در خاورمیانه» منتشر شده توسط مرکز منطقه ای صندوق بین المللی پول که در سال ۲۰۲۵ منتشر شد، عراق می تواند با توسعه زیرساخت های حمل و نقل خود، به نقطه اتصال راهبردی بین بازارهای خلیج فارس، مدیترانه و آسیای میانه بدل شود.



■ جایگاه عراق در نظم جدید ترانزیتی جهان

در پی ناپایداری های ژئوپلیتیکی در مسیرهای سنتی حمل و نقل جهانی (همچون دریای سرخ و کانال سوئز)، توجه به مسیرهای زمینی جایگزین افزایش یافته است. تحلیلگران اندیشکده چتم هاوس که در سال ۲۰۲۵ منتشر شد؛ گزارشی با عنوان «ترسیم مجدد نقشه تجارت پس از بحران سوئز» بر این نکته تأکید شده است که عراق، با تکمیل پروژه هایی نظیر جاده توسعه، می تواند به یک گزینه معتبر برای ترانزیت شرق-غرب بدل شود. این نقش نه تنها اقتصادی بلکه استراتژیک خواهد بود و عراق را در نظم نوین منطقه ای به بازیگری فعال و تعیین کننده بدل خواهد کرد.



وضعیت فعلی زیرساخت جاده‌ای و آینده آن

پروژه جاده توسعه

نوع راه: جاده بزرگراهی و راه آهن

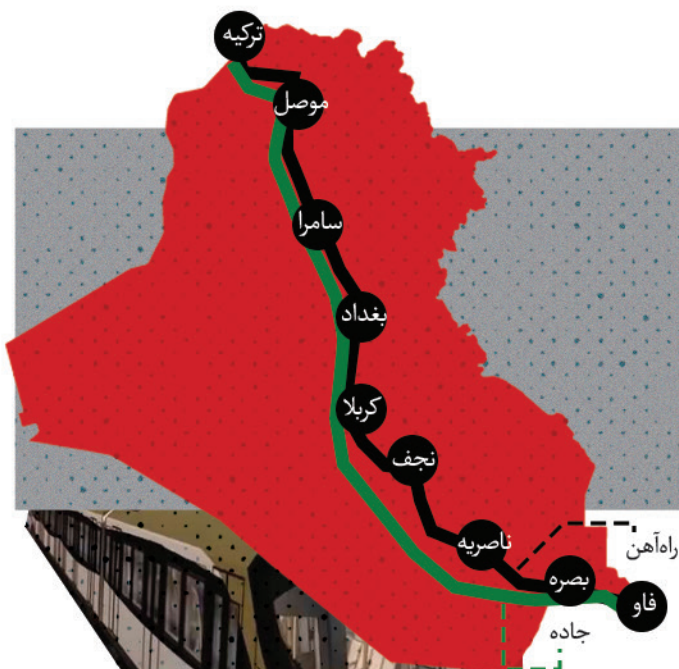
طول: ۱۲۰۰ کیلومتر

تعداد ایستگاه‌های قطار: ۱۵+

هزینه: ۱۷ میلیارد دلار

تاریخ اتمام پروژه: فاز اول (۲۰۲۸)، نهایی (۲۰۵۰)

کشورهای همکار: ترکیه، قطر، امارات



مترو بغداد



سال ۲۰۲۹

متروی بغداد با ۶۴ ایستگاه

به بهره‌برداری می‌رسد

طول مترو بغداد حدود ۱۴۸ کیلومتر است

کامیون‌های فعال در عراق
بالای ۱۵ سال سن دارند

۳۴٪

مسیر راه آهن عراق فعال است

طول راه آهن عراق حدود ۲ هزار کیلومتر است

بندر فاو؛ گره دریایی آینده منطقه

اتصال بندر به راه آهن و جاده ریلی پروژه جاده توسعه

احداث ۵ اسکله تا سال ۲۰۲۵

ساخت ۹۰ اسکله تا سال ۲۰۳۰

انتقال کالاهای به اروپا بدون عبور از کانال سوئز



نگاهی اجمالی به توافق نامه ها و پروژه های کلان اقتصادی بین النهرین

■ نسخه ای از دیپلماسی زیرساختی پکن

در سال ۲۰۱۹، دولت عراق توافقی راهبردی با جمهوری خلق چین منعقد کرد که بر اساس آن، روزانه ۱۰۰ هزار بشکه نفت به چین صادر می شود و در مقابل، شرکت های چینی با استفاده از منابع مالی صندوق توسعه چین، بانک توسعه چین پروژه های عمرانی و زیرساختی را در عراق اجرا می کنند. این مدل که شباهت هایی با سیاست «یک کمربند، یک جاده» دارد، از سوی برخی تحلیلگران به عنوان شکل جدیدی از نفوذ اقتصادی پکن در غرب آسیا تعبیر شده است. طبق گزارش الجزیره که در سال ۲۰۲۱ منتشر شد، نخستین فاز این توافق شامل ساخت ۱۰۰۰ مدرسه، بیمارستان های جدید و توسعه راه های ارتباطی در استان های جنوبی بوده است. شرکت دولتی ساخت و ساز چین اجرای بسیاری از این پروژه ها را بر عهده دارد. اما این مدل از همکاری با انتقاداتی نیز روبه روست. موسسه مطالعات استراتژیک آلمان (SWP)، در گزارشی هشدار داده است که فقدان شفافیت در قراردادهای استفاده از نیروی کار خارجی به جای بومی سازی و نبود سازوکارهای نظارت حقوقی، ممکن است عراق را به وابستگی بلندمدت مالی و فنی دچار کند. افزون بر آن، برخی گروه های سیاسی داخلی نسبت به گسترش نفوذ چین در مناطق نفت خیز ابراز نگرانی کرده اند. نیروی کار خارجی به جای بومی سازی و نبود سازوکارهای نظارت حقوقی، ممکن است عراق را به وابستگی بلندمدت مالی و فنی دچار کند. افزون بر آن، برخی گروه های سیاسی داخلی نسبت به گسترش نفوذ چین در مناطق نفت خیز ابراز نگرانی کرده اند.

■ اقتصاد عراق در تقاطع شرق و غرب

در پی دهه ها جنگ، تحریم و نوسانات سیاسی، عراق امروز در مقطع حساسی از تاریخ خود ایستاده است. زیرساخت های ویران شده، فساد اداری گسترده، و وابستگی به درآمدهای نفتی موجب شده اند که این کشور علی رغم برخورداری از منابع عظیم طبیعی، نتواند جایگاه اقتصادی باثباتی در منطقه کسب کند. اما از سال ۲۰۱۸ به بعد، با ثبات نسبی سیاسی و تقویت روابط خارجی، بغداد سیاست هایی را در پیش گرفته که می تواند اقتصاد این کشور را دگرگون کند. در این میان، پروژه های کلان زیربنایی و توافق نامه های دوجانبه با بازیگران مهم منطقه ای و بین المللی جایگاه ویژه ای یافته اند. این توافق ها که از قرارداد نفتی با چین تا طرح های انرژی تجدیدپذیر با فرانسه و مشارکت های لجستیکی با ترکیه و امارات را در بر می گیرند، اگرچه ظاهری امیدبخش دارند، اما در بستر پیچیده عراق - از ضعف نهادها تا نفوذ قدرت های خارجی - با چالش هایی چندلایه روبه رو هستند. این مقاله می کوشد با نگاهی تحلیلی و بر پایه منابع معتبر بین المللی از جمله بانک جهانی، موسسه مطالعاتی بروکینگز، صندوق بین المللی پول نشریه هایی چون لومند توافق نامه ها و پروژه های اقتصادی عراق را ارزیابی کرده و پیامدهای منطقه ای و ژئوپلیتیکی آن ها را بررسی کرده است.



■ انرژی، فناوری و تحول در زیرساخت

در سپتامبر ۲۰۲۱، دولت عراق و شرکت فرانسوی توتال انرژی (TotalEnergies)، قراردادی بزرگ به ارزش حدود ۲۷ میلیارد دلار امضا کردند که یکی از جامع‌ترین توافق‌های انرژی عراق در دو دهه اخیر محسوب می‌شود. این قرارداد که با هدف کاهش اتکای عراق به واردات انرژی و مدیریت منابع داخلی بسته شده، شامل چهار پروژه راهبردی است.

۱ جمع‌آوری گازهای مشعل در میدان ارطاوی (عراق سالانه میلیاردها فوت مکعب گاز همراه نفت را می‌سوزاند. این پروژه قرار است تا ۷۰۰ میلیون فوت مکعب در روز از این گازها را بازیابی کرده و به مصرف نیروگاهی برساند.)

۲ تزریق آب به میادین نفتی جنوب که با هدف حفظ فشار در مخازن نفتی و جلوگیری از کاهش تولید، اجرای شبکه تزریق آب به‌ویژه در حوزه مجنون برنامه‌ریزی شده است.

۳ نیروگاه خورشیدی ۱۰۰۰ مگاواتی در استان دیوانیه: اولین قدم بزرگ عراق در ورود به حوزه انرژی تجدیدپذیر.

۴ افزایش ظرفیت صادرات نفت از بندر بصره با هدف ارتقای نقش عراق در بازار جهانی نفت.

روزنامه لوموند با انتشار گزارشی در سال ۲۰۲۲ نوشت که این قرارداد علاوه بر مزایای فنی و مالی، نشانه‌ای از حضور فعال فرانسه در ژئوپلیتیک انرژی خاورمیانه نیز هست. توتال نه تنها یک سرمایه‌گذار، بلکه شریک استراتژیک بغداد در تبدیل انرژی به اهرم توسعه است. با این حال، پروژه‌های مذکور با موانع سیاسی داخلی، مخالفت برخی جریان‌های پارلمان، و مشکلات بودجه‌ای روبه‌رو شدند و اجرای آن‌ها برای مدتی به تعویق افتاد. پس از روی کار آمدن دولت محمد شیاع السودانی، همکاری مجدداً فعال شد و در سال ۲۰۲۳، فاز اجرایی پروژه‌ها آغاز شد.

در ماه مه ۲۰۲۳، عراق پروژه‌ای به نام «جاده توسعه» (Development Road) را معرفی کرد؛ طرحی که هدف آن اتصال بندر فاو در جنوب عراق به مرز ترکیه و سپس اروپا از طریق خطوط راه‌آهن و جاده‌های بین‌المللی است. این مسیر حدود ۱۲۰۰ کیلومتر طول داشته و از استان‌های بصره، ذی‌قار، نجف، بغداد، صلاح‌الدین و نینوا عبور می‌کند.

■ عراق در رقابت با کریدورهای منطقه‌ای

در ماه مه ۲۰۲۳، عراق پروژه‌ای به نام «جاده توسعه» (Development Road) را معرفی کرد؛ طرحی که هدف آن اتصال بندر فاو در جنوب عراق به مرز ترکیه و سپس اروپا از طریق خطوط راه‌آهن و جاده‌های بین‌المللی است. این مسیر حدود ۱۲۰۰ کیلومتر طول داشته و از استان‌های بصره، ذی‌قار، نجف، بغداد، صلاح‌الدین و نینوا عبور می‌کند. بر اساس گزارش المانی‌تور که در سال ۲۰۰۳ منتشر شد، این پروژه با سرمایه‌گذاری تقریبی ۱۷ میلیارد دلار و با مشارکت بیش از ۱۰ کشور منطقه‌ای برنامه‌ریزی شده است. هدف عراق تبدیل شدن به پل ترانزیتی بین خلیج فارس و اروپا و کاهش وابستگی به درآمد نفتی از طریق تجارت، ترانزیت و خدمات لجستیکی است. نکته مهم اینجاست که «جاده توسعه» عراق، در رقابت مستقیم با کریدور «هند - خاورمیانه - اروپا» و همچنین مسیر «کمربند و جاده» چین قرار دارد. در این میان، تحلیلگران مستقر در موسسه مطالعات ژئوپلیتیک استراتفور (Stratfor) آمریکا بر این باورند که موفقیت این پروژه بستگی مستقیم به تکمیل زیرساخت‌های بندر فاو و ایجاد ثبات سیاسی دارد.



■ اهرم دریایی عراق در رقابت های خلیج فارس

با حمایت فنی ایران در حال ساخت است، نقش مهمی در افزایش تجارت و زیارت میان دو کشور ایفا می‌کند. این پروژه می‌تواند تا ۱۰ میلیون مسافر در سال جابجا کند. امارات متحده عربی نیز از طریق شرکت «موانی ابوظبی» (Abu Dhabi Ports) در بازسازی بنادر ام قصر و خورالزبیر مشارکت دارد. هدف امارات از این مشارکت، افزایش نفوذ تجاری خود در عراق و بهره‌گیری از موقعیت جغرافیایی آن در مسیرهای ترانزیتی است. این همکاری‌های متنوع نشان می‌دهند که عراق در حال ایجاد موازنه‌ای ژئوپلیتیکی میان شرق و غرب است تا از رقابت میان قدرت‌ها، بیشترین منافع اقتصادی را استخراج کند.

■ فرصت‌سازی در میان شکاف‌ها

بررسی پروژه‌ها و توافق‌نامه‌های اقتصادی عراق نشان می‌دهد که این کشور در تلاش است از یک «اقتصاد تک‌محصولی وابسته به نفت» به سوی «اقتصاد متنوع با زیرساخت‌های راهبردی» حرکت کند. قرارداد با توتال، توافق نفت در برابر پروژه با چین و پروژه‌های لجستیکی چون بندر فاو و جاده توسعه، همگی بیانگر این چرخش سیاستی هستند. **با این حال، گزارش بانک جهانی که در سال ۲۰۲۳ منتشر شد حاکی از آن است که اجرای موفق این پروژه‌ها به اصلاحات ساختاری جدی نیاز دارد. فساد اداری، فقدان حاکمیت قانون، ناکارآمدی نهادی و نوسان در سیاست خارجی، موانع اصلی تحقق این اهداف به‌شمار می‌روند.** از منظر ژئوپلیتیکی، تحلیلگران موسسه بروکینگز، آژانس بین‌المللی انرژی اتم و آژانس بین‌المللی انرژی برای این باورند که عراق ظرفیت تبدیل شدن به یک «گلوگاه استراتژیک» در اتصال انرژی و تجارت میان خلیج فارس، آسیا و اروپا را دارد؛ اما تنها در صورتی که ثبات سیاسی و انسجام نهادی را تضمین کند. در نهایت، عراق در مرحله‌ای سرنوشت‌ساز ایستاده است: یا می‌تواند با اتکاء به دیپلماسی اقتصادی متوازن، موقعیت اقتصادی خود را تثبیت کند و به بازیگری منطقه‌ای بدل شود، یا بار دیگر قربانی رقابت‌های داخلی و فشار قدرت‌های خارجی گردد.

پروژه بندر فاو بزرگ (Grand Faw Port) واقع در جنوب استان بصره، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های راهبردی عراق در دهه آینده محسوب می‌شود. این بندر با بودجه‌ای بالغ بر ۵.۲ میلیارد دلار و با مشارکت شرکت کره‌ای «دائوو» (Daewoo) کره جنوبی طراحی شده تا به قطب لجستیکی منطقه تبدیل شود. **بنا بر گزارش مجله «فایننشال تایمز» که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد، بندر فاو ظرفیت نهایی جابجایی ۹۰ میلیون تن کالا در سال را دارد و تکمیل آن می‌تواند عراق را به جایگزینی برای بنادر ایران، کویت و امارات در خلیج فارس تبدیل کند.** اهمیت این بندر زمانی دوچندان می‌شود که به نقش آن در اتصال به جاده توسعه و مسیر ریلی بصره - ترکیه توجه شود. با این حال، پروژه فاو نیز با چالش‌هایی چون اختلاف‌های داخلی، سوءمدیریت، فشار کشورهای رقیب و محدودیت در تأمین مالی مواجه بوده است. تحلیلگران مؤسسه بروکینگز هشدار داده‌اند که بدون تضمین اتصال ریلی، بنادر مشابه در منطقه با قابلیت بالاتر، مزیت رقابتی فاو را کاهش می‌دهند.

■ تنوع راهبردی و هم‌صدایی با آمریکا، ایران و امارات

ایالات متحده آمریکا از طریق شرکت جنرال الکتریک (General Electric) از سال ۲۰۱۸ در بازسازی سیستم برق عراق مشارکت دارد. پروژه‌هایی از جمله توسعه نیروگاه‌های سیکل ترکیبی، ارتقاء ایستگاه‌های برق، و کاهش تلفات شبکه انتقال، بخش‌هایی از این همکاری هستند. طبق اعلام وزارت برق عراق، مجموع سرمایه‌گذاری آمریکا در این حوزه تا سال ۲۰۲۴ به بیش از ۲.۳ میلیارد دلار رسیده است. در سوی دیگر، ایران نقش کلیدی در صادرات گاز و برق به عراق دارد. همچنین پروژه خط آهن شلمچه-بصره، که



توافق نامه‌های مهم عراق در حوزه عمرانی و زیرساختی



آمریکا

- بازسازی سیستم برق عراق
- توسعه نیروگاه‌های سیکلی
- ارتقاء ایستگاه‌های برق
- کاهش تلفات شبکه انتقال
- سرمایه‌گذاری در حوزه برق



چین

- صادرات نفت به چین
- ساخت ۱۰۰۰ مدرسه
- ساخت بیمارستان پیشرفته
- ساخت راه و جاده



ایران و ترکیه

- توسعه خط آهن شلمچه
- توسعه مسیر ریلی شمال
- همکار برای انتقال گاز عراق
- توسعه مسیرهای مرزی



فرانسه

- جمع‌آوری گازهای مشعل
- تزریق آب به میدان نفتی
- حفظ فشار در مخازن نفتی
- ساخت نیروگاه خورشیدی
- افزایش ظرفیت صادرات نفت



امارات

- بازسازی بندر ام‌قصر
- بازسازی بندر خورالزیر
- توسعه مسیرهای ترانزیتی
- ارتقاء مسیرهای دریایی
- اتصال بنادر به امارات



کره جنوبی

- ساخت بندر فاو بزرگ
- تأمین منابع در جنوب عراق
- توسعه و مسیر ریلی بصره
- تکمیل زیرساخت‌های فاو
- اتصال جاده به بنادر

صدای نسل دیجیتال عراق از دل بحران

در حالی که عراق همچنان بخش عمده‌ای از درآمد ملی خود را از نفت تأمین می‌کند، روندهای جهانی نشان می‌دهند که آینده اقتصادها در گرو توانایی آن‌ها در بهره‌گیری از فناوری اطلاعات، داده، هوش مصنوعی و زیرساخت‌های دیجیتال است. عراق نیز که در دو دهه اخیر از جنگ، تحریم و بی‌ثباتی نهادی آسیب دیده، اکنون در تلاش است با تکیه بر ظرفیت جوان خود و با سرمایه‌گذاری در حوزه‌های دیجیتال، بخشی از این عقب‌ماندگی تاریخی را جبران کند. اقتصاد دیجیتال به عنوان یکی از پیشران‌های توسعه پایدار، تنها به معنای استفاده از اینترنت یا رایانه نیست، بلکه شامل تحول در نظام‌های بانکی، آموزشی، خدمات عمومی، تجارت، و حتی سیاست‌گذاری دولتی می‌شود. در این بستر، عراق گام‌هایی برداشته که هرچند هنوز محدود و ناهماهنگ‌اند، اما ظرفیت تبدیل شدن به زیرساخت‌های بلندمدت اقتصادی را دارند. در این مقاله تلاش می‌شود با تکیه بر داده‌های بانک جهانی، برنامه توسعه سازمان ملل، صندوق بین‌المللی پول و منابع تحلیلی مانند گزارش‌های المانیتور و الجزیره وضعیت و چشم‌انداز اقتصاد دیجیتال عراق تحلیل شود.

■ زیرساخت دیجیتال با چاشنی رشد نامتوازن

یکی از پیش‌نیازهای حیاتی اقتصاد دیجیتال، دسترسی همگانی به اینترنت پایدار و پرسرعت است. طبق گزارش بانک جهانی که در سال ۲۰۲۳ منتشر شده نرخ نفوذ اینترنت در عراق به حدود ۷۳ درصد رسیده، اما همچنان شکاف بزرگی میان مناطق شهری و روستایی، و همچنین میان طبقات اقتصادی پایین و بالا وجود دارد. همزمان شبکه اینترنت عراق اغلب دچار قطعی‌های امنیتی می‌شود و در مواردی دولت خود عاقدانه دسترسی را محدود کرده است.

شرکت‌های خصوصی در سال‌های اخیر در جهت توسعه پهنای باند گام‌هایی برداشته‌اند، اما نبود قانون‌گذاری شفاف و عدم سرمایه‌گذاری دولتی در زیرساخت‌های دیجیتال موجب شده رشد این بخش ناپایدار باقی بماند. سازمان برنامه توسعه سازمان ملل در گزارش سالانه که سال ۲۰۲۴ منتشر شده هشدار داده که تداوم وضعیت فعلی می‌تواند «اقتصاد دیجیتال عراق را به اقتصادی شهری، طبقاتی و وابسته به بازیگران خاص» تبدیل کند.

■ مسیر دشوار دیجیتالی شدن

از سال ۲۰۲۰، دولت عراق برنامه‌هایی برای دیجیتالی کردن خدمات عمومی آغاز کرد. سامانه‌هایی نظیر ثبت‌نام الکترونیکی یارانه، خدمات بیمه سلامت، و پرداخت حقوق کارکنان، نمونه‌هایی از تحول الکترونیک در نظام دولتی‌اند. اما تحلیلگران فعال در موسسه بروکینگز بر این باورند که نبود امنیت سایبری و زیرساخت قانونی قوی، اجرای این طرح‌ها را شکننده کرده است.

همچنین به دلیل نفوذ گروه‌های نظامی در ساختارهای اداری، برخی از برنامه‌های دولت الکترونیک با مقاومت سیاسی و اداری مواجه می‌شوند. المانیتور با انتشار گزارشی در سال ۲۰۲۴ به این مقوله اشاره کرد و نوشت: «بسیاری از مقامات محلی تمایلی به شفاف‌سازی از طریق دیجیتال ندارند، زیرا این اقدام تهدیدی برای فساد نهادینه شده محسوب می‌شود.»

■ اکوسیستم استارت‌آپی

جمعیت جوان عراق، که بیش از ۶۰ درصد از جمعیت را تشکیل می‌دهد، بزرگ‌ترین سرمایه بالقوه برای اقتصاد دیجیتال این کشور است. همزمان در شهرهایی مانند بغداد، اربیل و بصره، در سال‌های اخیر شاهد رشد تعداد قابل توجهی از استارت‌آپ‌های فعال در حوزه‌های حمل‌ونقل، خدمات مالی، آموزش آنلاین و تجارت الکترونیک بوده‌ایم.

بر اساس گزارشی که الجزیره در سال ۲۰۲۴ منتشر کرده، پلتفرم‌هایی مانند «میسواگ» (Miswag) اولین فروشگاه اینترنتی عراق، Baly، اپلیکیشن حمل‌ونقل مشابه اوبر و Lezzoo، پلتفرم تحویل غذا و دارو، نشان‌دهنده حرکت روبه‌جلوی نسل جدید عراقی‌ها در حوزه فناوری‌اند.

با این حال، فقدان قوانین ثبت شرکت‌های دانش‌بنیان، نبود صندوق‌های سرمایه‌گذاری خطرپذیر (VC)، و دسترسی دشوار به خدمات بانکی بین‌المللی، همچنان موانع جدی پیش روی این اکوسیستم هستند. همچنین تحلیلگران هشدار می‌دهند که نبود اعتماد عمومی به پرداخت‌های آنلاین، موجب کاهش پذیرش عمومی محصولات استارت‌آپی شده است.

■ بانکداری و فین‌تک: نقطه تقاطع فناوری و اعتماد

بانکداری دیجیتال در عراق با تأخیر وارد عرصه شده است، اما در سال‌های اخیر، شاهد رشد تدریجی خدمات فین‌تک (فناوری مالی) بوده‌ایم. اپلیکیشن‌هایی مانند ZainCash و AsiaHawala که وابسته به اپراتورهای مخابراتی هستند، توانسته‌اند خدمات پرداخت، کیف پول الکترونیک، و نقل‌وانتقال سریع را به کاربران ارائه دهند.

طبق داده‌های صندوق بین‌المللی پول که در سال ۲۰۲۳ منتشر شده (این اطلاعات هنوز به روزرسانی نشده است)، حدود ۲۵ درصد جمعیت عراق حداقل یک بار از خدمات پرداخت دیجیتال استفاده کرده‌اند. با این حال، تنها ۲۲ درصد از مردم حساب بانکی فعال دارند و هنوز حجم قابل توجهی از مبادلات اقتصادی به صورت نقدی انجام می‌شود.

از منظر زیرساختی، بانک مرکزی عراق طرح‌هایی برای راه‌اندازی نظام یکپارچه پرداخت دیجیتال ارائه کرده است، اما با چالش‌هایی نظیر ضعف در احراز هویت دیجیتال، عدم اعتماد به امنیت سایبری، و تحریم‌های بین‌المللی مواجه است.

■ سرمایه‌گذاری در حوزه دیجیتال

عراق برای جلب سرمایه‌گذاری خارجی در حوزه دیجیتال تلاش‌های بسیاری کرده، به‌ویژه از طریق مشارکت با شرکت‌های مخابراتی کویتی، اماراتی و شرکت‌های وابسته به ترکیه. به‌عنوان نمونه، شرکت آسیاسل (Asiacell) تحت مالکیت سرمایه‌گذاران قطری و کره‌ای، در توسعه 4G نقش بسزایی داشته است. همچنین مذاکراتی برای ورود پلتفرم‌های بین‌المللی مانند Amazon Web Services (AWS) به بازار عراق در جریان بوده است. **با این حال، براساس گزارش سالانه «اکنومیست اینتلیجنس یونیت» (Economist Intelligence Unit) واحد اطلاعات اقتصادی اکنومیست، سرمایه‌گذاران خارجی در حوزه دیجیتال عراق همچنان نگران مسائل زیر هستند:**

۱ عدم ثبات سیاسی و تغییرات مکرر سیاست‌های اقتصادی

۲ نبود قانون حفاظت از داده‌های شخصی و مالکیت فکری

۳ احتمال تحریم‌های ثانویه به دلیل روابط مالی با کشورهایمانندایران

همزمان سرمایه‌گذاری پایدار در این حوزه نیازمند یک چارچوب قانونی جامع و تضمین‌های حقوقی برای فعالان داخلی و خارجی است.

■ عراق در آستانه انتخابی دیجیتال

اقتصاد دیجیتال عراق در وضعیت دوگانه‌ای قرار دارد؛ از یک سو با جمعیت جوان، رشد استارت‌آپ‌ها، و گسترش خدمات فین‌تک، ظرفیت‌های بزرگی در اختیار دارد؛ و از سوی دیگر، زیرساخت‌های ناقص، نبود قانون‌گذاری مؤثر، و ریسک‌های سیاسی و امنیتی، مانعی بزرگ در مسیر آن هستند. به‌گفته کارشناسان موسسه بروکینگز و برنامه توسعه سازمان ملل، عراق اگر بتواند با اصلاحات ساختاری، آموزش دیجیتال همگانی، تقویت نهادهای نظارتی و تدوین چارچوب قانونی شفاف، به‌درستی از ظرفیت اقتصاد دیجیتال بهره‌گیرد، می‌تواند نه تنها وابستگی

خود به نفت را کاهش دهد، بلکه در افق میان‌مدت

به یکی از مراکز نوآوری در منطقه بدل شود.

در نهایت، آینده اقتصاد دیجیتال عراق نه فقط

به فناوری، بلکه به اراده سیاسی، مشارکت

بخش خصوصی، و سرمایه‌گذاری هدفمند

در آموزش و نهادسازی بستگی دارد.

■ چالش‌های ساختاری:

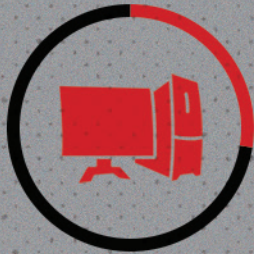
امنیت، قانون، فرهنگ دیجیتال

فراتر از مسائل فنی و سرمایه‌گذاری، بزرگ‌ترین چالش‌های اقتصاد دیجیتال عراق ماهیت ساختاری دارند. ضعف در آموزش مهارت‌های دیجیتال، نابرابری جنسیتی در دسترسی به فناوری، نبود چارچوب حقوقی برای محافظت از کاربران و بی‌اعتمادی عمومی به پلتفرم‌های دولتی، همگی موانعی جدی برای رشد این حوزه هستند. **بر اساس گزارش مشترک برنامه توسعه سازمان ملل متحد و بانک جهانی در سال ۲۰۲۳، بیش از ۴۰ درصد زنان عراقی هیچ‌گونه دسترسی به خدمات آنلاین ندارند و تنها ۱۵ درصد از مدارس عراق به‌صورت سیستماتیک از فناوری‌های آموزشی بهره می‌برند.** همچنین در سطح دانشگاهی، نبود مراکز تخصصی آموزش علوم داده، هوش مصنوعی و امنیت سایبری، موجب خروج استعدادها به کشورهای همسایه شده است.

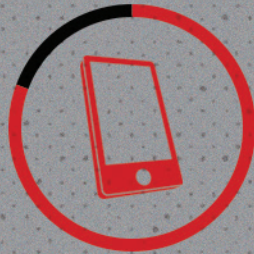
بانکداری دیجیتال در عراق با تأخیر وارد عرصه شده است، اما در سال‌های اخیر، شاهد رشد تدریجی خدمات فین‌تک (فناوری مالی) بوده‌ایم. اپلیکیشن‌هایی مانند ZainCash و AsiaHawala که وابسته به اپراتورهای مخابراتی هستند، توانسته‌اند خدمات پرداخت، کیف پول الکترونیک، و نقل و انتقال سریع را به کاربران ارائه دهند.

شبکه اینترنت عراق و خدمات الکترونیکی

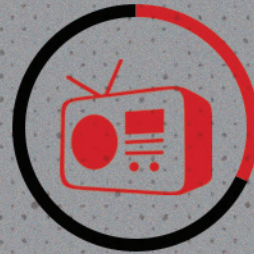
میزان دسترسی خانواده‌ها به وسایل ارتباط جمعی



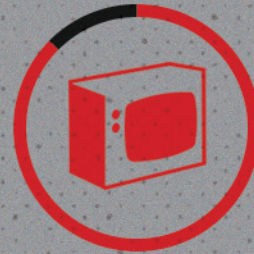
کامپیوتر
۲۰٪



موبایل
۸۵٪



رادیو
۳۵٪



تلویزیون
۹۰٪



ضریب نفوذ اینترنت



۱۷٪ اینترنت
ADSL

۸۳٪ کاربر اینترنت موبایل



۷۳٪ جمعیت عراق یعنی ۳۳ میلیون نفر به اینترنت دسترسی دارند

حدود ۱۲ میلیون اینترنت ندارند

سرعت اینترنت عراق

۶۰ MBPS



۴۰



اکوسیستم استارت‌آپی



زین‌کش
نئوبانک
اینترنتی



لِزو
غذای
اینترنت



بلی
تاکسی
اینترنتی



میسواگ
فروشگاه
اینترنتی

ثبت شرکت در عراق؛ از تسهیل بوروکراسی تا جذب سرمایه خارجی

در پی تلاش‌های مستمر برای بازسازی اقتصادی، عراق در سال‌های اخیر گام‌های مهمی در جهت بهبود محیط کسب و کار و تسهیل سرمایه‌گذاری برداشته است. این کشور با تصویب قوانین جدید، اصلاح مقررات اداری، و تقویت همکاری‌ها با نهادهای بین‌المللی مانند بانک جهانی در صدد جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی و حرکت به سمت توسعه پایدار اقتصادی بوده و هست. بر پایه گزارش «آماده برای کسب و کار» (Business Ready) نهاد تخصصی زیرمجموعه بانک جهانی که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد یکی از مهم‌ترین ارکان این رویکرد، تسهیل در فرآیند ثبت شرکت‌ها و شفاف‌سازی قوانین مربوط به آن است. همزمان در زمینه اصلاحات فضای کسب و کار، اگرچه عراق هنوز در شاخص سهولت این گزاره نسبت به بسیاری از کشورهای منطقه عقب‌تر است، اما روند رو به بهبود حاکم بر این کشور در حوزه مقررات تجاری، ثبت شرکت، و نظام قضایی حاکی از عزم بغداد برای اصلاح ساختاری و جذب سرمایه است. در مقاله پیش رو با اتکا به جدیدترین داده‌ها و اسناد رسمی از جمله راهنمای سرمایه‌گذاری کمیسیون سرمایه‌گذاری ملی عراق (National Investment Commission) به بررسی دقیق فرآیند ثبت شرکت در این کشور، شرایط حقوقی، مدارک مورد نیاز، و فرصت‌های پیش رو پرداخته می‌شود.

■ چارچوب قانونی ثبت شرکت در عراق

ثبت شرکت‌ها در عراق بر اساس قانون شرکت‌ها شماره ۲۱ سال ۱۹۹۷ انجام می‌شود که چندین بار مورد اصلاح قرار گرفته است. این قانون شرکت‌های تجاری مختلفی را در بر می‌گیرد؛ شرکت با مسئولیت محدود (LLC)، شرکت سهامی خاص (JSC)، شرکت تضامنی و شرکت‌های مختلط. همچنین بر اساس قانون شماره ۵ سال ۱۹۸۹، شرکت‌های خارجی مجاز به ثبت شعبه یا دفتر نمایندگی در عراق هستند. در سال ۲۰۲۴، دولت عراق با همکاری بانک جهانی و برنامه سازمان توسعه صنعتی ملل متحد برای بازنگری در ساختارهای حقوقی و اجرایی ثبت شرکت خیز برداشت. بر این اساس، بسیاری از فرآیندهای اداری دیجیتالی شده و سامانه یکپارچه خدمات ثبت به صورت آزمایشی در بغداد و بصره راه‌اندازی شد.

بر اساس اسناد موجود و دولتی در عراق فرآیند ثبت شرکت توسط شهروندان عراقی دارای چند مرحله است؛ ۱. رزرو نام تجاری، بر اساس این ماده، متقاضی باید نام تجاری پیشنهادی را از طریق سامانه وزارت تجارت ثبت و تأییدیه اولیه را دریافت کند. ۲. تهیه اساسنامه و قرارداد شرکت. این اسناد باید حاوی نوع فعالیت، میزان سرمایه، اطلاعات مؤسسان و ساختار مالکیت باشد. ۳. سپرده‌گذاری سرمایه اولیه. در این مرحله حداقل سرمایه برای ثبت شرکت با مسئولیت محدود در سال ۲۰۲۵ معادل ۱۰ میلیون دینار عراق تعیین شده، این رقم باید در حساب بانکی معتبر واریز و رسید آن ارائه گردد. ۴. ارائه مدارک به اداره ثبت شرکت‌ها؛ مدارکی چون اساسنامه، گواهی سپرده‌گذاری، مدارک هویتی، آدرس محل فعالیت و فرم تقاضای رسمی. ۵. دریافت مجوز فعالیت. در این مرحله

پس از بررسی مدارک، شرکت در سامانه ثبت می‌شود و مجوز رسمی فعالیت صادر می‌گردد. در نهایت ارائه کد مالیاتی و تأمین اجتماعی. در این مرحله شرکت موظف است ظرف ۳۰ روز از ثبت رسمی، نسبت به اخذ شماره مالیاتی (TIN) و ثبت در سیستم تأمین اجتماعی اقدام نماید.



■ مدارک مورد نیاز برای سرمایه‌گذاران خارجی

- ۱ نسخه رسمی اساسنامه شرکت مادر (ترجمه شده و تایید شده توسط سفارت عراق)
- ۲ گواهی ثبت شرکت در کشور مبدا
- ۳ صورت‌های مالی حسابرسی شده سه سال اخیر
- ۴ معرفی نامه رسمی مدیر شعبه
- ۵ مدارک شناسایی و اقامتی مدیر شعبه
- ۶ وکالت نامه برای نماینده قانونی در عراق
- ۷ فرم درخواست رسمی ثبت شعبه

در صورت تایید کلیه مدارک، مدت زمان ثبت شعبه برای شرکت خارجی طبق برآورد بانک جهانی حدود ۲۳ روز کاری به طول می‌انجامد. همچنین طبق سامانه iraq.eregulations.org که با حمایت سازمان تجارت و توسعه سازمان ملل «آنکاد» ایجاد شده، امکان پیگیری الکترونیکی وضعیت پرونده برای سرمایه‌گذاران فراهم شده است.

■ ثبت شرکت برای سرمایه‌گذاران خارجی

برای اتباع و شرکت‌های خارجی، قوانین عراق امکان ثبت شرکت در قالب‌های زیر را فراهم می‌کند:

- ۱ تأسیس شرکت جدید با مشارکت محلی یا مالکیت کامل خارجی (در برخی بخش‌های خاص).
- ۲ ثبت شعبه شرکت مادر خارجی (در صورت سابقه حداقل یک سال فعالیت).
- ۳ افتتاح دفتر نمایندگی برای مقاصد غیر تجاری.

مطابق راهنمای رسمی کمیسیون سرمایه‌گذاری ملی عراق (NIC) در سال ۲۰۲۴، سرمایه‌گذاران خارجی مجاز به ثبت شرکت با مالکیت ۱۰۰ درصد در حوزه‌های صنعتی، فناوری، گردشگری و بهداشت هستند. با این حال در بخش‌های نفت و انرژی، حضور شریک عراقی الزامی است.

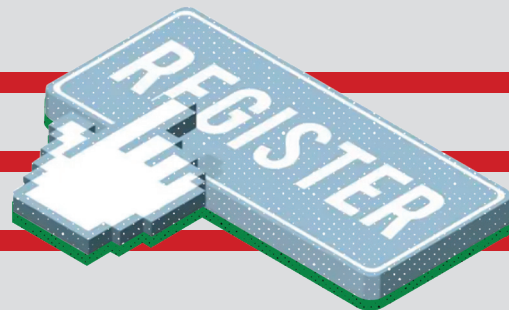
ثبت شرکت‌ها در عراق بر اساس قانون شرکت‌ها شماره ۲۱ سال ۱۹۹۷ انجام می‌شود که چندین بار مورد اصلاح قرار گرفته است. این قانون شرکت‌های تجاری مختلفی را در بر می‌گیرد؛ شرکت با مسئولیت محدود (LLC)، شرکت سهامی خاص (JSC)، شرکت تضامنی و شرکت‌های مختلط. همچنین بر اساس قانون شماره ۵ سال ۱۹۸۹، شرکت‌های خارجی مجاز به ثبت شعبه یا دفتر نمایندگی در عراق هستند.

■ چالش‌ها و الزامات آینده

با وجود پیشرفت‌های اخیر، ثبت شرکت در عراق همچنان با چالش‌هایی مانند پیچیدگی بوروکراسی، ضعف هماهنگی بین ادارات، و عدم شفافیت در تفسیر برخی قوانین مواجه است. بررسی‌های میدانی انجام شده توسط اتاق بازرگانی بغداد در سال ۲۰۲۴ نشان می‌دهد که بیش از ۵۳ درصد از متقاضیان ثبت شرکت، روند ثبت را زمان‌بر و پرهزینه توصیف کرده‌اند. برای حل این مشکلات، پیشنهاداتی مطرح شده که عبارتند از:

- ۱ سامانه ملی یکپارچه ثبت شرکت‌ها در سطح کشور گسترش یابد؛
- ۲ راهنمای استاندارد برای شرکت‌های خارجی در تمامی استان‌ها تهیه و منتشر گردد؛
- ۳ همکاری با اتاق‌های بازرگانی خارجی برای جذب هدفمند سرمایه تقویت شود.

ثبت شرکت در عراق در آستانه سال ۲۰۲۵، گرچه هنوز با چالش‌های اجرایی و ساختاری روبروست، اما با ایجاد زیرساخت‌های دیجیتال، بازننگری در قوانین سرمایه‌گذاری، و ارائه مشوق‌های مالیاتی و گمرکی، افق‌های روشنی برای فعالان اقتصادی داخلی و خارجی ترسیم می‌کند. نهادهای بین‌المللی مانند بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول و سازمان توسعه صنعتی ملل متحد (UNIDO) با ارائه مشاوره فنی به دولت عراق، نقش مهمی در تسریع این روند دارند. در نتیجه، آشنایی دقیق با فرایندها، مدارک، و قوانین می‌تواند تضمین‌کننده موفقیت و دوام فعالیت تجاری در این کشور باشد.



■ مشوق‌ها و فرصت‌های سرمایه‌گذاری

قانون سرمایه‌گذاری ملی عراق مصوب ۲۰۰۶ (و اصلاحیه ۲۰۱۵) مشوق‌های متعددی برای جذب سرمایه خارجی پیش‌بینی کرده است:

- ۱ معافیت از مالیات و گمرک به مدت ۱۰ سال برای پروژه‌های مورد تایید
 - ۲ امکان اجاره یا تملک زمین‌های صنعتی
 - ۳ تضمین انتقال سود به خارج از کشور
 - ۴ حمایت قضایی و قانونی از سرمایه‌گذاران
- بر اساس قانون حل و فصل اختلافات سرمایه‌گذاری در گزارش سال ۲۰۲۵ «چشم‌انداز اقتصاد عراق» که توسط وزارت برنامه‌ریزی این کشور (Ministry of Planning - MoP) منتشر شد، اعلام گردید که حجم کل سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) در سال ۲۰۲۴ حدود ۶٫۱ میلیارد دلار بوده که ۳۷ درصد آن مربوط به شرکت‌های ثبت شده در بخش صنعتی و ساختمانی بوده است.

راهنمای ثبت شرکت خارجی در عراق

مطابق راهنمای رسمی کمیسیون سرمایه‌گذاری ملی عراق (NIC) در سال ۲۰۲۴، سرمایه‌گذاران خارجی مجاز به ثبت شرکت با مالکیت ۱۰۰ درصد در حوزه‌های صنعتی، فناوری، گردشگری و بهداشت هستند. با این حال در بخش‌های نفت و انرژی، حضور شریک عراقی الزامی است.



سازمان تجارت و توسعه

WWW.IRAQ.EREGULATIONS.ORG



صورت‌های مالی حسابرسی
شده سه سال اخیر



گواهی ثبت شرکت
در کشور مبدا



نسخه رسمی اساسنامه
شرکت مادر



وکالت‌نامه برای
نماینده قانونی در عراق



مدارک شناسایی
واقامتی مدیر شعبه



معرفی‌نامه رسمی
مدیر شعبه



ترجمه اساسنامه
تایید شده شرکت
توسط سفارت عراق



داشتن تاییدیه
مالی و مالیاتی



تکمیل فرم درخواست
رسمی ثبت شعبه

مختصات اشتغال در عراق: تصویر متضاد از بغداد تا اقلیم کردستان

بازار کار عراق در آغاز دهه سوم قرن بیست و یکم همچنان درگیر مجموعه‌ای از چالش‌های ساختاری است؛ چالش‌هایی که میراث دهه‌ها جنگ، تحریم اقتصادی، نوسانات قیمت نفت، و نظام سیاسی ناکارآمد هستند. براساس داده‌های برنامه توسعه سازمان ملل متحد که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد، در حالی که بیش از ۶۰ درصد از جمعیت عراق را افراد زیر ۲۵ سال تشکیل می‌دهند، اقتصاد این کشور هنوز نتوانسته ساختاری متنوع و پایدار برای ایجاد اشتغال در مقیاس بزرگ فراهم کند. رشد اقتصادی در عراق عمدتاً نفت‌محور باقی مانده و بخش خصوصی سهم اندکی در اشتغال دارد. داده‌های اخیر صندوق بین‌المللی پول (گزارش شماره ۱۲۹ عراق که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد) و بانک جهانی نشان می‌دهند که نرخ بیکاری، به‌ویژه در میان جوانان و زنان، در سال‌های ۲۰۲۴ و آغاز ۲۰۲۵ نه تنها بهبود نیافته، بلکه با گسترش مشاغل غیررسمی و تضعیف نهادهای بازار کار، روندی نگران‌کننده داشته است. این مقاله با هدف تحلیل عمیق ساختار بازار کار عراق، به بررسی متغیرهایی چون نرخ بیکاری، سهم اشتغال رسمی و غیررسمی، سهم بخش خصوصی، و مهم‌تر از همه، تفاوت‌های حاکم بر بازار کار در شهرهای کلیدی چون بغداد، بصره، اربیل و نجف می‌پردازد. همچنین در بخش پایانی، مسیرهای بالقوه اصلاحات بازار کار و توسعه اشتغال مولد، به‌ویژه از مسیر بازسازی زیرساخت‌ها و گسترش مهارت‌های فنی، بررسی شده است.



■ چشم‌انداز کلان اشتغال در عراق

طبق گزارش صندوق بین‌المللی پول که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد، نرخ بیکاری کلی عراق در پایان سال ۲۰۲۴ به ۱۵.۵ درصد رسیده؛ این در حالی است که نرخ بیکاری جوانان بین ۱۵ تا ۲۴ سال بیش از ۳۲ درصد برآورد شده است. از همین رو به باور گروهی از ناظران زنان با نرخ بیکاری بالای ۲۷ درصد، یکی از آسیب‌پذیرترین گروه‌ها در بازار کار محسوب می‌شوند. طبق داده‌های بانک جهانی که در گزارشی با عنوان «World Bank Labor Market Update: Iraq» در سال ۲۰۲۴ منتشر شد، تنها ۱۸ درصد از کل زنان در سن کار، در عرصه اقتصادی مشارکت دارند. در همین حال، اشتغال در بخش دولتی همچنان حدود ۶۴ درصد کل اشتغال رسمی را شامل می‌شود. این الگوی اشتغال، نه تنها فشار مزمونی بر بودجه عمومی وارد کرده، بلکه مانعی جدی در مسیر توسعه بخش خصوصی پویا محسوب می‌شود. سازمان بین‌المللی کار (ILO) - با انتشار گزارشی در جهت ارزیابی بازار کار عراق در سال ۲۰۲۴ - تخمین می‌زند که بیش از ۵۶ درصد از کل اشتغال در عراق در بخش غیررسمی اتفاق می‌افتد؛ اغلب در حوزه‌های خدمات شهری، خرده‌فروشی، حمل‌ونقل و ساخت‌وساز بدون قرارداد و حمایت قانونی.

■ روایتی منطقه‌ای از بازار کار عراق از بغداد تا نجف

بازار کار عراق را نمی‌توان بدون درک تفاوت‌های منطقه‌ای آن تحلیل کرد. هر شهر در این کشور، بسته به ساختار اقتصادی، منابع درآمدی، جایگاه سیاسی و نوع مناسبات با دولت مرکزی، الگوی متفاوتی از اشتغال، بیکاری و توسعه بخش خصوصی را تجربه می‌کند. بررسی وضعیت چهار شهر کلیدی بغداد، بصره، اربیل و نجف نشان می‌دهد که اگرچه بیکاری پدیده‌ای فراگیر است، اما ریشه‌ها، شدت آن در هر منطقه رنگ و بوی خاص خود دارد. این تنوع، هم فرصتی برای طراحی سیاست‌های هدفمندتر ایجاد می‌کند و هم نشان‌دهنده پیچیدگی‌های ساختار بازار کار عراق است. در ادامه مختصات اشتغال هر شهر با لحاظ کردن اهمیت و جایگاهش در عراق مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. بصره

استان بصره که بیش از ۷۰ درصد از صادرات نفت عراق از طریق بنادر آن انجام می‌شود، بدترین وضعیت‌های بازار کار را به خود اختصاص داده است. طبق گزارش برنامه اسکان بشر سازمان ملل (UN-Habitat) - نمایه شهری بصره که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد - بیکاری در برخی نواحی حاشیه‌نشین بصره از ۳۵ درصد فراتر رفته است. با اینکه پروژه‌هایی مانند توسعه میادین نفتی و مشارکت شرکت‌هایی نظیر توتال انرژی و BP ظرفیت ایجاد شغل دارند، سهم این پروژه‌ها در ایجاد اشتغال پایدار ناچیز بوده است. براساس گزارش سال ۲۰۲۴ سازمان بین‌المللی کار، حدود ۶۵ درصد از مشاغل بصره در بخش غیررسمی و عدت‌پیمانی‌های فصلی و موقت متمرکز هستند. کمبود آموزش‌های فنی و مهارتی، فساد در نظام استخدام دولتی و ضعف نهادهای محلی، عوامل اصلی بحران بیکاری در این استان قلمداد می‌شوند.

۱. بغداد

پایتخت عراق با بیش از ۹ میلیون نفر جمعیت، بالاترین سطح اشتغال دولتی در کشور را به خود اختصاص داده است. طبق داده‌های وزارت برنامه‌ریزی عراق (Ministry of Planning) - گزارش بازار کار بغداد که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد - حدود ۷۲ درصد از شاغلان در بغداد در بخش دولتی فعالیت دارند. بخش خصوصی در بغداد همچنان تحت سلطه فعالیت‌های کوچک تجاری و خانوادگی است و جذب نیروی کار از میان جوانان تحصیل کرده و فارغ التحصیلان دانشگاه با مهارت‌های بالا همچنان ناکارآمد است. علاوه بر این، نرخ بیکاری جوانان در بغداد در سال ۲۰۲۴ حدود ۲۹ درصد گزارش شده است. بر مبنای گزارش سال ۲۰۲۴ صندوق بین‌المللی پول عوامل موثر شامل اشیاع ظرفیت اداری دولت، نبود سیاست‌های فعال بازار کار، فاصله شدید بین نظام آموزش عالی و تقاضای واقعی بازار است.



اربیل، مرکز اقلیم کردستان عراق، از نظر ساختار بازار کار نسبت به سایر مناطق وضعیت متفاوتتری دارد. بر اساس آمار مرکز آمار اقلیم کردستان که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد (Kurdistan Region Statistics Office)، نرخ بیکاری در اربیل حدود ۱۷.۳ درصد است. با این حال، فرصت‌های شغلی عمدتاً در حوزه‌های خدماتی، گردشگری و ساخت‌وساز متمرکز هستند و ثبات شغلی در بسیاری از مشاغل پایین است. براساس داده‌های ارائه شده در گزارش سال ۲۰۲۴ بانک جهانی درباره اقلیم کردستان عراق، سهم بخش خصوصی در حوزه اشتغال به دلیل سیاست‌های اقلیم جهت جذب سرمایه‌گذار خارجی و تأسیس مناطق صنعتی از میانگین کشوری بالاتر است با این حال وابستگی شدید به بودجه دولت

مرکزی و تأخیر در پرداخت حقوق کارکنان دولتی، آسیب‌پذیری این بازار را افزایش داده است.

۴. نجف

نجف به عنوان یک شهر مذهبی با اقتصاد مبتنی بر هزینه‌های حاصل از زیارت، بخش بزرگی از اشتغال خود را از طریق گردشگری مذهبی تأمین می‌کند. طبق گزارش کمیسیون عالی برنامه‌ریزی عراق (High Commission for Planning) - گزارش رسمی بازار کار نجف که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد - بخش عمده اشتغال در نجف موقت، فصلی و غیررسمی است. نرخ بیکاری جوانان در نجف حدود ۲۵ درصد تخمین زده می‌شود و فرصت‌های رسمی عمدتاً به بخش دولتی و حوزه‌های خدمات مذهبی محدود هستند.



■ مشاغل پرطرفدار و چالش مهارتی

در ساختار اقتصادی شکننده عراق، که عمدتاً به درآمدهای نفتی و اشتغال دولتی متکی است، بخش خصوصی تنها سهمی محدود در تولید اشتغال دارد. با این حال، بررسی روندهای اخیر نشان می‌دهد که تقاضا برای برخی مشاغل تخصصی به‌ویژه در حوزه‌های مالی، لجستیک، فناوری اطلاعات و مهارت‌های فنی در حال افزایش است. این مشاغل به‌طور عمده در بخش خصوصی، شرکت‌های بین‌المللی فعال در پروژه‌های زیربنایی، و موسسات آموزشی شکل می‌گیرند. گزارش مهارت‌های عراق منتشرشده توسط بانک جهانی در سال ۲۰۲۴ و تحلیل پایگاه‌های شغلی مانند بیت‌دات‌کام (Bayt.com) حاکی از آن است که بازار کار عراق به‌طور فزاینده‌ای به مهارت‌های کاربردی و ترکیبی نیاز دارد؛ اما نظام آموزش عالی کشور، به‌ویژه در دانشگاه‌های عمومی، در تربیت نیروهای کارآمد متناسب با نیاز واقعی بازار، ناکارآمد بوده است. این شکاف ساختاری که از آن تحت عنوان «عدم انطباق مهارتی» یاد می‌شود، یکی از موانع اصلی توسعه بازار کار پویا در عراق تلقی می‌گردد. برنامه توسعه سازمان ملل (UNDP) - در گزارش ارزیابی شکاف مهارتی عراق که سال ۲۰۲۴ منتشر شد - نشان می‌دهد که

■ از حسابداری تا برق صنعتی؛ نقشه مشاغل روبه‌رشد عراق

بررسی دقیق داده‌های سال ۲۰۲۴ که از سوی بانک جهانی و پایگاه‌های شغلی مانند Bayt.com منتشر شده‌اند، نشان می‌دهد که پنج گروه شغلی اصلی بیشترین تقاضا را در بازار کار رسمی عراق به خود اختصاص داده‌اند.

- در صدر این فهرست، متخصصان حسابداری و امور مالی قرار دارند که حدود ۱۸ درصد از کل فرصت‌های شغلی رسمی را تشکیل می‌دهند. این مشاغل عمدتاً در بغداد و اربیل متمرکز هستند و اغلب از سوی شرکت‌های خصوصی، بانک‌ها و نهادهای دولتی متقاضی دارند.
- در رتبه دوم، مدیران لجستیک و زنجیره تأمین با سهمی در حدود ۱۳ درصد از بازار قرار دارند. این حوزه به‌ویژه در استان‌هایی مانند بصره و مناطق صنعتی اقلیم کردستان، با توجه به تمرکز زیرساخت‌های نفتی و تجاری، دارای رشد قابل توجهی است. پس از آن، مربیان زبان انگلیسی و متخصصان فناوری اطلاعات
- در رتبه سوم قرار دارند که حدود ۱۰ درصد از آگهی‌های رسمی را به خود اختصاص داده‌اند. این مشاغل بیشتر در محیط‌های آموزشی، شرکت‌های فناوری و پروژه‌های همکاری‌های بین‌المللی در بغداد، اربیل و نجف تقاضا دارند.

- چهارم در بخش فنی، تکنسین‌های برق و تأسیسات با حدود ۲۰ درصد از تقاضای تخصصی بازار، یکی از پرتقاضاترین حوزه‌های اشتغال در حال حاضر به‌شمار می‌آیند. این نیروها عمدتاً در پروژه‌های نفتی جنوب عراق، مانند بصره، و همچنین در شهرک‌های صنعتی اقلیم کردستان جذب می‌شوند.

- پنجم، بازاریابان دیجیتال و کارشناسان شبکه‌های اجتماعی نیز با رشدی تدریجی اما مستمر، حدود ۸ درصد از بازار را تشکیل می‌دهند؛ این بخش به‌ویژه در اربیل و بغداد، در میان استارت‌آپ‌ها و شرکت‌های تازه‌تأسیس فعال‌تر است.

در مجموع، این پنج گروه شغلی در سال ۲۰۲۴ نزدیک به ۷۰ درصد از کل مشاغل تخصصی ثبت‌شده در بازار کار رسمی عراق را به خود اختصاص داده‌اند. اما بررسی هم‌زمان سطح مهارت متقاضیان نشان می‌دهد که بیش از ۴۰ درصد از نیروی کار جویای شغل، فاقد مهارت‌های مرتبط با این حوزه‌ها هستند. این شکاف مهارتی موجب شده بخشی از فرصت‌های شغلی توسط نیروهای مهاجر، متخصصان خارجی یا کارجویان بازگشته از اقلیم کردستان اشغال شود.

حدود ۵۷ درصد از فارغ‌التحصیلان دانشگاهی عراق، فاقد حداقل مهارت‌های نرم‌افزاری یا عملی مورد انتظار کارفرمایان هستند. این معضل به‌ویژه در میان رشته‌های علوم انسانی، حقوق و مهندسی عمومی برجسته‌تر است. در نتیجه، بخش عمده‌ای از جویندگان کار علی‌رغم داشتن مدرک دانشگاهی، از رقابت در بازار مشاغل نوظهور بازمی‌مانند و جذب بازار غیررسمی یا بیکار می‌مانند. بر اساس داده‌های سایت‌های شغلی فعال در عراق مانند Bayt.com (بیت‌دات‌کام) و داده‌کاوی انجام‌شده توسط بانک جهانی - گزارش مهارت‌های عراق ۲۰۲۴ (World Bank Skills Report Iraq) - مشاغل پرتقاضا در عراق شامل موارد زیر است:

- ۱ متخصصان حسابداری و مالی
- ۲ مدیران لجستیک و زنجیره تأمین
- ۳ مربیان زبان انگلیسی و فناوری اطلاعات
- ۴ تکنسین‌های برق و تأسیسات
- ۵ بازاریابان دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی

بازار کار عراق را نمی‌توان بدون درک تفاوت‌های منطقه‌ای آن تحلیل کرد. هر شهر در این کشور، بسته به ساختار اقتصادی، منابع درآمدی، جایگاه سیاسی و نوع مناسبات با دولت مرکزی، الگوی متفاوتی از اشتغال، بیکاری و توسعه بخش خصوصی را تجربه می‌کند. بررسی وضعیت چهار شهر کلیدی بغداد، بصره، اربیل و نجف نشان می‌دهد که اگرچه بیکاری پدیده‌ای فراگیر است، اما ریشه‌ها و شدت آن در هر منطقه رنگ و بوی خاص خود دارد. این تنوع، هم فرصتی برای طراحی سیاست‌های هدفمندتر ایجاد می‌کند و هم نشان‌دهنده پیچیدگی‌های ساختار بازار کار عراق است.

بازار کار عراق را نمی‌توان بدون درک تفاوت‌های منطقه‌ای آن تحلیل کرد. هر شهر در این کشور، بسته به ساختار اقتصادی، منابع درآمدی، جایگاه سیاسی و نوع مناسبات با دولت مرکزی، الگوی متفاوتی از اشتغال، بیکاری و توسعه بخش خصوصی را تجربه می‌کند. بررسی وضعیت چهار شهر کلیدی بغداد، بصره، اربیل و نجف نشان می‌دهد که اگرچه بیکاری پدیده‌ای فراگیر است، اما ریشه‌ها و شدت آن در هر منطقه رنگ و بوی خاص خود دارد. این تنوع، هم فرصتی برای طراحی سیاست‌های هدفمندتر ایجاد می‌کند و هم نشان‌دهنده پیچیدگی‌های ساختار بازار کار عراق است.

پیش‌بینی‌ها حاکی از آن است که تا سال ۲۰۲۶، سه حوزه اصلی شامل فناوری اطلاعات و امنیت سایبری، تخصص‌های فنی مرتبط با صنعت نفت و گاز، و آموزش زبان‌های خارجی و مهارت‌های نرم، بیشترین رشد را در بازار کار عراق تجربه خواهند کرد. این روند بر لزوم سرمایه‌گذاری جدی دولت و بخش خصوصی در حوزه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای مبتنی بر نیاز بازار (TVET)، توسعه آموزش‌های دیجیتال و ایجاد پیوند موثر میان صنعت و نهادهای آموزشی تاکید می‌کند.

با این حال، براساس داده‌های سال ۲۰۲۴ سازمان برنامه توسعه سازمان ملل، نبود نظام آموزش مهارت محور باعث شده که شکاف شدیدی میان مهارت‌های مورد نیاز بازار و خروجی‌های دانشگاهی به وجود آید. به عنوان نمونه، بیش از ۵۷ درصد فارغ‌التحصیلان دانشگاهی فاقد مهارت‌های نرم افزاری یا عملی برای بازار کار هستند.

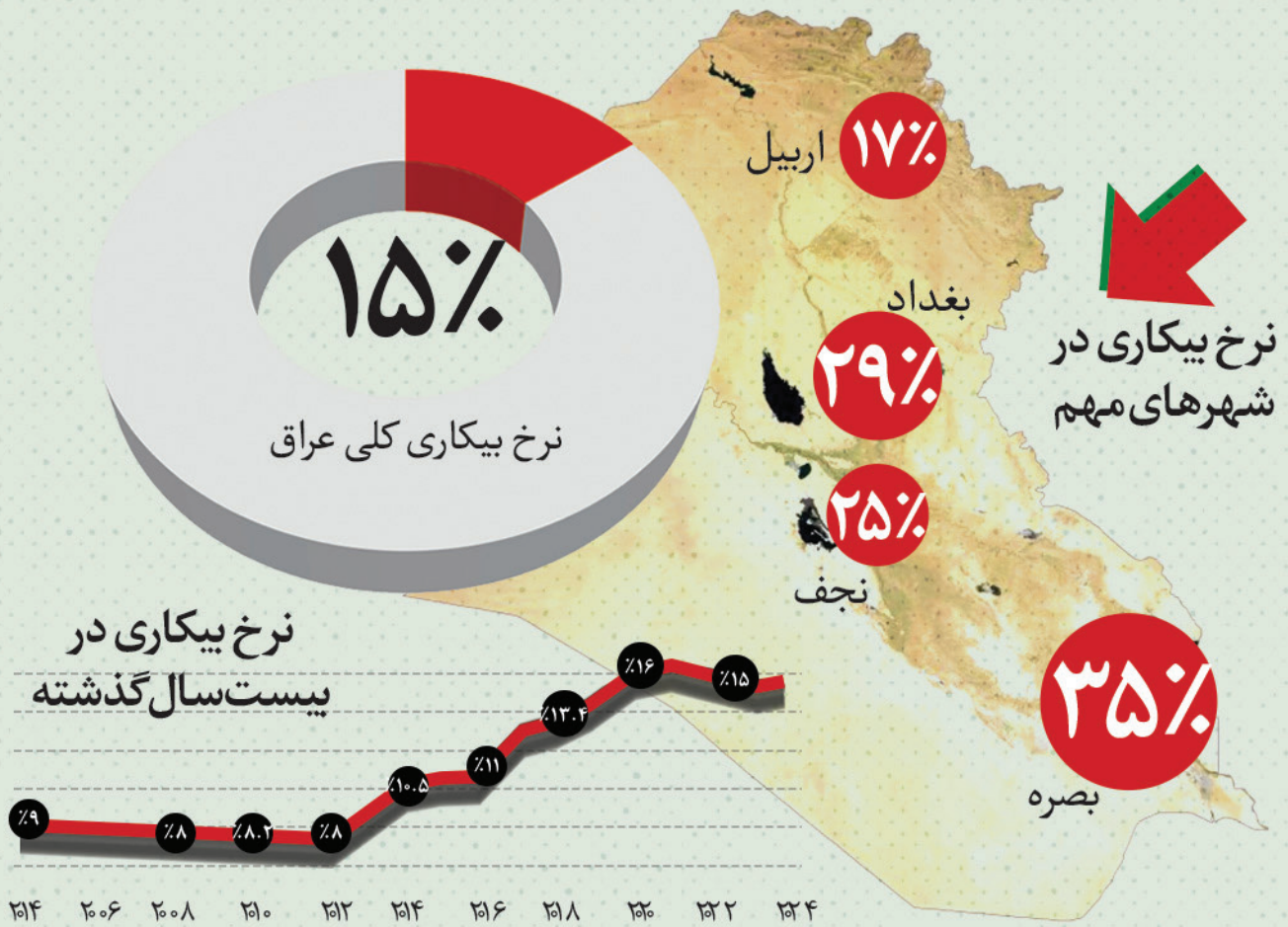
■ سه ضلعی بحران در بازار کار عراق

بازار کار عراق در سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵ نمایانگر تداوم یک ساختار ناکارآمد و شکننده است که ویژگی‌های آن در سه محور اصلی قابل شناسایی است: سلطه دولت بر اشتغال رسمی، گسترش اشتغال غیررسمی، و فقدان سیاست‌گذاری منسجم برای توسعه منابع انسانی. وابستگی شدید به اشتغال دولتی - که همچنان بیش از ۶۰ درصد از شاغلان رسمی را دربر می‌گیرد - از یک سو مانعی برای پویایی بخش خصوصی ایجاد کرده، و از سوی دیگر فشار مزمینی بر بودجه عمومی وارد آورده است.

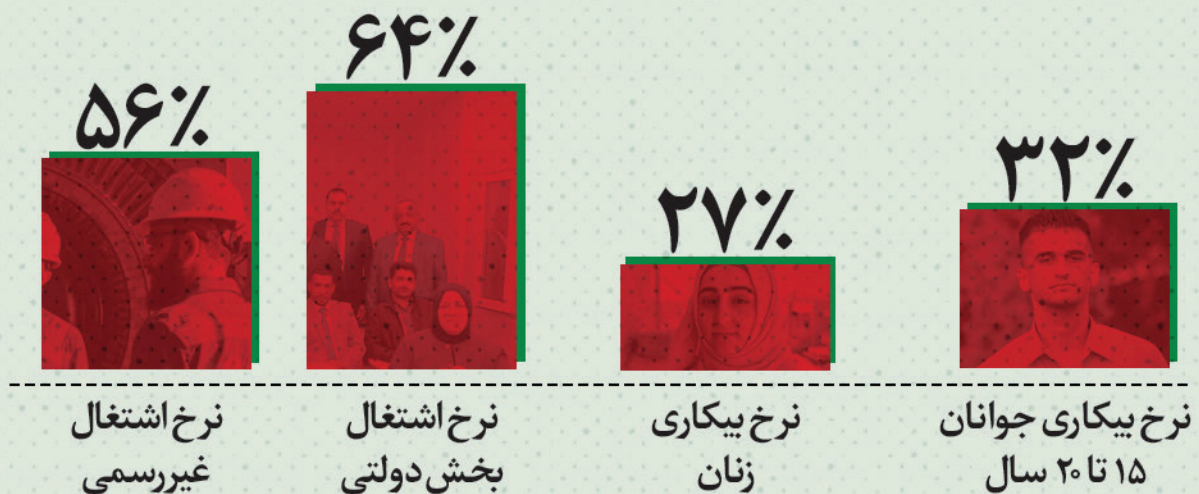
در سوی دیگر، اشتغال غیررسمی که طبق گزارش سال ۲۰۲۴ سازمان بین‌المللی کار (ILO) به بیش از ۵۶ درصد رسیده، فاقد حمایت‌های قانونی، بیمه‌ای و امنیت شغلی است و عملاً نیروی کار را در وضعیت آسیب‌پذیری مضاعف قرار می‌دهد. هم‌زمان، ناتوانی نظام آموزش عالی و فنی عراق در تولید مهارت‌های متناسب با تقاضای واقعی بازار موجب شده تا به گزارش برنامه توسعه سازمان ملل متحد UNDP درصد بالایی از فارغ‌التحصیلان دانشگاهی - بیش از ۵۷ درصد به گفته - فاقد قابلیت اشتغال‌پذیری باشند.

با وجود این چشم‌انداز نگران‌کننده، نشانه‌هایی از تحول تدریجی نیز قابل مشاهده است. افزایش سرمایه‌گذاری خارجی در پروژه‌های انرژی، به‌ویژه در استان‌های جنوبی مانند بصره، فرصت‌هایی برای اشتغال فنی و پیمانکاری ایجاد کرده است. همچنین، توسعه مناطق آزاد اقتصادی و تجاری در اقلیم کردستان و سیاست‌های تشویقی برای جذب شرکت‌های بین‌المللی، به تقویت نسبی اشتغال خصوصی در مناطق شمالی منجر شده است. افزون بر این، اصلاحات پیشنهادی در حوزه آموزش فنی و حرفه‌ای (TVET) و برنامه‌های مهارت‌افزایی کوتاه‌مدت نیز می‌توانند در صورت تداوم و حمایت نهادی، بخشی از شکاف مهارتی را جبران کنند.

وضعیت اشتغال و بیکاری در عراق



چشم انداز کلان اشتغال در عراق



مشاغل پرتقاضا در عراق: متخصصان حسابداری و مالی • مریبان زبان و فناوری اطلاعات • تکنسین های برق و تاسیسات • مدیران زنجیره تأمین

اقتصاد عراق منهای زنان

اقتصاد عراق با وجود منابع گسترده طبیعی و ظرفیت‌های عظیم خود، همچنان با چالش‌های جدی در زمینه بهره‌برداری بهینه از نیروی کار مواجه است. یکی از حوزه‌های حیاتی که بر رشد و توسعه پایدار این کشور تأثیر مستقیم دارد، مشارکت زنان در اقتصاد است. در حالی که زنان در بسیاری از جوامع به عنوان نیمی از جمعیت، نقشی اساسی در فرآیند توسعه اقتصادی ایفا می‌کنند، در عراق، نرخ مشارکت آنان به عنوان نیروی کار به طور چشم‌گیری پایین است. در این مقاله، به بررسی وضعیت زنان در بازار کار عراق در سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵ پرداخته شده و چالش‌ها و فرصت‌های موجود برای ارتقاء جایگاه آنان در اقتصاد این کشور تحلیل می‌شود. تحلیل دقیق این وضعیت، با استناد به داده‌های اقتصادی و گزارش‌های معتبر بین‌المللی مانند صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی، بستری فراهم می‌کند تا وضعیت زنان و افزایش بهره‌وری اقتصادی عراق به شکل شفاف‌تری مورد بررسی و تبیین قرار بگیرد.

■ جایگاه زنان در اقتصاد عراق

نرخ مشارکت زنان در نیروی کار عراق در سال ۲۰۲۴ به طور میانگین ۱۱ درصد گزارش شده است که به طور قابل توجهی پایین‌تر از میانگین جهانی است. بر اساس داده‌های بانک جهانی، تنها ۱۰ درصد از زنان عراقی در حوزه‌های اقتصادی فعال هستند که خود نشان‌دهنده استفاده ناکامل از منابع انسانی موجود در این کشور است. بالاخص آن که زنان تقریباً نیمی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند و به طور طبیعی، نقشی کلیدی در رشد اقتصادی و توسعه پایدار ایفا می‌کنند. یکی دیگر از مشکلات اساسی در این زمینه، نرخ بیکاری بالای زنان است. طبق گزارش‌های بانک جهانی، نرخ بیکاری زنان در سال ۲۰۲۴ بالغ بر ۳۲ درصد بوده که دو برابر بیشتر از نرخ بیکاری مردان است. این اختلاف قابل توجه، نمایانگر موانع گسترده‌ای است که زنان در عراق در مسیر دستیابی به فرصت‌های شغلی با آن مواجه‌اند. چنین مشکلاتی به ویژه برای زنان در مناطق روستایی که با محدودیت‌های فرهنگی و اجتماعی بیشتری روبه‌رو هستند، بیشتر احساس می‌شود. در همین راستا نهاد نصیری، کارشناس اقتصادی در تحلیلی که برای فایننشال تایمز ارائه داده، می‌گوید: «زنان در عراق به دلیل فشارهای اجتماعی و فرهنگی نمی‌توانند به طور مؤثر وارد بازار کار شوند. در بسیاری از مناطق، به ویژه در مناطق روستایی، زنان به طور عمده مسئولیت‌های خانگی را بر دوش دارند که مانع از مشارکت آنان در فعالیت‌های اقتصادی می‌شود. این مشکلات نه تنها بر توانمندی‌های اقتصادی زنان تأثیر می‌گذارد، بلکه موجب کاهش بهره‌وری کل اقتصاد کشور می‌شود.» به باور نصیری آمار مشارکت زنان نشان می‌دهد که موانع اجتماعی و فرهنگی، که به طور عمده در ساختار خانوادگی و اجتماعی عراق ریشه دارند، یکی از بزرگ‌ترین چالش‌ها برای حضور مؤثر این گروه در بازار کار هستند. به بیانی دیگر از آنجا که زنان عمدتاً مسئولیت‌های خانوادگی را بر عهده دارند، مشارکت آنان در نیروی کار اقتصادی به شدت محدود شده و بنابراین، برای برطرف کردن این موانع، نیاز به اصلاحات فرهنگی و اجتماعی، در کنار سیاست‌های حمایتی مناسب، به طور اساسی احساس می‌شود.

نرخ مشارکت زنان در نیروی کار عراق در سال ۲۰۲۴ به طور میانگین ۱۱ درصد گزارش شده است که به طور قابل توجهی پایین‌تر از میانگین جهانی است. بر اساس داده‌های بانک جهانی، تنها ۱۰ درصد از زنان عراقی در حوزه‌های اقتصادی فعال هستند که خود نشان‌دهنده استفاده ناکامل از منابع انسانی موجود در این کشور است. بالاخص آن که زنان تقریباً نیمی از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند و به طور طبیعی، نقشی کلیدی در رشد اقتصادی و توسعه پایدار ایفا می‌کنند.



■ نقش کم رنگ زنان در بازار کار عراق

براساس داده‌های هایی که بانک جهانی و صندوق بین‌المللی ارائه کرده زنان مهم‌ترین گروهی هستند که در حوزه اقتصاد حضورشان نادیده گرفته شده است. در حالی که زنان نیمی از جمعیت عراق را تشکیل می‌دهند، مشارکت آن‌ها در نیروی کار نسبت به بسیاری از کشورهای مشابه به‌طور قابل توجهی پایین است. به‌ویژه در بازار کار عراق، زنان با چالش‌های خاصی مواجه‌اند که مانع از مشارکت فعال‌تر آنان در اقتصاد می‌شود. این چالش‌ها شامل موانع اجتماعی و فرهنگی، کمبود زیرساخت‌های حمایتی، محدودیت‌های دسترسی به منابع مالی، و ضعف در قوانین حمایتی می‌شود. در ادامه به بخشی از چالش‌های حاکم اشاره می‌شود:

نگرش‌های اجتماعی و فرهنگی: در بسیاری از مناطق عراق، نگرش‌های سنتی و فرهنگی نسبت به نقش زنان در جامعه، آنان را از حضور موثر در فعالیت‌های اقتصادی بازمی‌دارد. زنان در خانواده‌ها، به‌ویژه در مناطق روستایی، اغلب مسئولیت‌های خانگی را بر عهده دارند که مانع مشارکت آنان در بازار کار می‌شود. فرهاد نصیری، کارشناس اقتصادی، در مصاحبه‌ای با فایننشال تایمز در این باره گفت: «زنان عراق به دلیل فشارهای اجتماعی و فرهنگی نمی‌توانند به‌طور موثر وارد بازار کار شوند، چرا که در خانواده‌ها عمدتاً مسئولیت‌های خانگی بر دوش آنها است.»

۲ کمبود زیرساخت‌های حمایتی: براساس گزارش سال ۲۰۲۴ صندوق بین‌المللی پول عراق در ارائه خدمات حمایتی نظیر مراقبت از کودکان و مرخصی زایمان با کمبودهای جدی روبه‌رو است. این کمبودها یکی از عوامل عمده محدودکننده مشارکت زنان در نیروی کار به‌شمار می‌آید. گزارش‌های صندوق بین‌المللی پول نشان می‌دهند که تنها ۳ درصد از زنان شاغل در عراق از خدمات مراقبت از کودکان بهره‌مند هستند، که این میزان بسیار پایین‌تر از میانگین جهانی است.

۳ محدودیت‌های دسترسی به منابع مالی: دسترسی زنان به منابع مالی و اعتباری یکی از موانع عمده در مسیر مشارکت آنان در اقتصاد است. طبق گزارش بانک جهانی، تنها ۷ درصد از زنان عراقی به‌طور مستقیم به خدمات مالی دسترسی دارند، در حالی که این رقم برای مردان بالغ بر ۳۰ درصد است. این تفاوت در دسترسی به منابع مالی، به‌ویژه برای زنان کارآفرین، محدودیت‌های فراوانی ایجاد کرده است.

۴ محدودیت‌های قانونی و نهادهای حمایتی ضعیف: براساس گزارش بانک جهانی زنان در عراق با محدودیت‌هایی در زمینه دسترسی به حقوق قانونی و حمایتی در محیط‌های کاری روبه‌رو هستند. نابرابری در دستمزدها، مشکلات در اخذ مرخصی‌های والدین و عدم برخورداری از بیمه‌های اجتماعی مناسب، از جمله مشکلاتی است که زنان در محیط‌های کاری با آن مواجهند. گزارش‌های بین‌المللی همچون «۲۰۲۴ Women, Business and the Law» نشان می‌دهند که عراق در مقایسه با بسیاری از کشورهای منطقه در زمینه قوانین حمایتی برای زنان در وضعیت ضعیفی قرار دارد.

■ جایگاه زنان در بازار کار؛ موتور محرکه اقتصاد عراق؟

بررسی جایگاه زنان در اقتصاد عراق نشان می‌دهد که با وجود پتانسیل‌های بالای نیروی کار، نرخ مشارکت این گروه همچنان در سطحی پایین قرار دارد که تاثیری منفی بر رشد اقتصادی و توسعه پایدار کشور دارد. چالش‌های متعددی همچون نگرش‌های اجتماعی، کمبود زیرساخت‌های حمایتی و محدودیت‌های دسترسی به منابع مالی مانع از مشارکت فعال‌تر زنان در بازار کار شده است. با این حال، اصلاحات ساختاری در حوزه‌های قانونی، اجتماعی و اقتصادی می‌تواند زمینه‌ساز تغییرات اساسی در این زمینه باشد. همزمان اصلاح قوانین برای برابری جنسیتی، تقویت زیرساخت‌های حمایتی نظیر خدمات مراقبت از کودکان و مرخصی زایمان، و تسهیل دسترسی زنان به منابع مالی از جمله اقدامات کلیدی برای افزایش نرخ مشارکت زنان است. علاوه بر این، ارتقاء مهارت‌ها و آموزش‌های تخصصی به زنان می‌تواند ظرفیت آنان برای ورود به مشاغل تخصصی‌تر را افزایش دهد و از این طریق بر رشد بخش‌های غیرنفتی اقتصاد عراق تاثیر مثبت بگذارد. در نهایت، به‌طور کلی، بهبود وضعیت زنان در بازار کار عراق نه تنها به رفع مشکلات اقتصادی و اجتماعی کمک خواهد کرد، بلکه در بلندمدت به توسعه پایدار و مقاوم‌تر عراق در برابر بحران‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی نیز خواهد انجامید. از این رو، اقدامات فوری و جدی در راستای اصلاحات ساختاری و تقویت زیرساخت‌ها برای زنان می‌تواند به‌طور قابل توجهی بر آینده اقتصادی این کشور تاثیرگذار باشد.



■ شکاف جنسیتی؛ مانع توسعه پایدار اقتصاد عراق

بررسی چالش‌های موجود در مشارکت زنان در بازار کار عراق، مسیرهایی را برای بهبود این وضعیت روشن می‌کند. هرچند که مشکلات ساختاری و فرهنگی بسیاری وجود دارند، اما با اصلاحات قانونی و اجتماعی، تقویت زیرساخت‌های حمایتی، حمایت از کارآفرینی زنان، و آموزش و توانمندسازی آنان، می‌توان به‌طور قابل توجهی از این موانع عبور کرد. صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی در گزارش‌های خود بر لزوم اجرای سیاست‌های اصلاحی در این زمینه تاکید کرده‌اند، چرا که افزایش مشارکت زنان در نیروی کار می‌تواند به رشد اقتصادی پایدار و کاهش شکاف‌های اجتماعی منجر شود. در ادامه به برخی از راهکارها و فرصت‌ها جهت افزایش مشارکت زنان در بازار کار اشاره شده است:

۱ اصلاحات قانونی و اجتماعی: یکی از مهم‌ترین راهکارها برای بهبود وضعیت زنان در بازار کار عراق، اصلاح قوانین و ایجاد چارچوب‌های حمایتی است. به‌طور خاص، سیاست‌های برابری جنسیتی در محل‌های کار و افزایش حمایت‌های قانونی از زنان کارآفرین می‌تواند نقش مهمی در افزایش مشارکت زنان در اقتصاد ایفا کند. در همین راستا صندوق بین‌المللی پول بر لزوم اصلاحات قانونی و رفع موانع برای حضور بیشتر زنان در بازار کار تاکید کرده است.

۲ تقویت زیرساخت‌های حمایتی: افزایش خدمات حمایتی نظیر مراقبت از کودکان و مرخصی زایمان می‌تواند به‌طور موثر مشارکت زنان را در نیروی کار افزایش دهد. کشورهایی که این خدمات را به‌طور کامل ارائه می‌دهند، نرخ مشارکت زنان در بازار کارشان بالا است. بانک جهانی نیز در گزارش‌های خود تاکید کرده است که ایجاد چنین زیرساخت‌هایی می‌تواند به‌طور مستقیم به افزایش مشارکت زنان منجر شود.

۳ حمایت از کارآفرینی زنان: فراهم کردن بسترهای لازم برای کارآفرینی زنان از جمله دسترسی به منابع مالی و حمایت‌های دولتی می‌تواند به افزایش تعداد کسب‌وکارهای زنانه و در نتیجه توسعه اقتصادی پایدار کمک کند. از همین رو بانک جهانی به‌ویژه بر لزوم حمایت از کارآفرینی زنان و افزایش دسترسی آنان به منابع مالی تاکید کرده است.

۴ آموزش و توانمندسازی زنان: آموزش مهارت‌های فنی و حرفه‌ای به زنان در زمینه‌هایی مانند فناوری اطلاعات، مهندسی و کسب‌وکار می‌تواند کمک کند تا آن‌ها در بازار کار رقابتی‌تر شوند. صندوق بین‌المللی پول بر اهمیت آموزش‌های حرفه‌ای و مهارت‌آموزی برای زنان تاکید کرده، زیرا این اقدامات به آن‌ها کمک می‌کند تا در بخش‌های مختلف اقتصادی فعال‌تر شوند.



جایگاه زنان در اقتصاد عراق

۵۰٪

درصد جمعیت
زنان در عراق

۱۱٪

درصد مشارکت
اقتصادی زنان

علت مشارکت
محدود زنان
در اقتصاد



نگرش‌های
اجتماعی و فرهنگی



کمبود زیرساخت‌های
حمایتی



محدودیت‌های
دسترسی به منابع مالی



عدم برخورداری
از بیمه‌های اجتماعی



نابرابری
در دستمزدها



نبود آموزش
توانمندسازی



محدودیت‌های
قانونی



عدم حمایت از
زنان کارآفرین

استعدادهایی که فراموش می‌شوند!

آموزش عالی در عراق، به‌ویژه پس از دهه‌ها بحران و جنگ، نقشی حیاتی در فرآیند رشد و توسعه کشور ایفا می‌کند. با این حال، علی‌رغم رشد قابل توجه تعداد فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، نرخ بیکاری در میان این گروه همچنان بالا و نگران‌کننده است. دلیل اصلی این موضوع، شکاف میان مهارت‌های آموخته‌شده در دانشگاه‌ها و نیازهای واقعی بازار کار است. عراق، به‌ویژه در بخش‌های غیرفنی و غیرنفتی، با چالش‌هایی نظیر کمبود مهارت‌های عملی در نیروی کار، عدم هماهنگی میان تحصیلات دانشگاهی و نیازهای اقتصادی، و موانع اجتماعی و فرهنگی مواجه است که مانع بهره‌برداری کامل از ظرفیت‌های نیروی کار تحصیل‌کرده می‌شود. هدف این مقاله بررسی چالش‌های موجود در بازار کار عراق، تحلیل دلایل این مشکلات و ارائه راهکارهای موثر برای بهبود وضعیت اشتغال فارغ‌التحصیلان دانشگاهی است.

■ نخبگان و فرصت‌های از دست رفته

با وجود رشد چشمگیر تعداد فارغ‌التحصیلان در عراق در سال‌های اخیر، بسیاری از آنان نتوانسته‌اند وارد بازار کار شوند یا شغلی متناسب با تخصص‌های خود پیدا کنند. این موضوع ناشی از شکاف میان مهارت‌های آموخته‌شده و نیازهای واقعی بازار است. علاوه بر این، مشکلات ساختاری در سیستم آموزشی و بازار کار، از جمله تمرکز بیش از حد بر آموزش‌های تئوری و کمبود برنامه‌های عملی و کارآموزی، منجر به بیکاری بالای فارغ‌التحصیلان شده است. براساس گزارش صندوق بین‌المللی پول که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد، تنها ۳۸ درصد از فارغ‌التحصیلان دانشگاهی عراق وارد بازار کار می‌شوند که این آمار نشان‌دهنده نیاز به تغییرات ساختاری در نظام آموزشی این کشور است. در ادامه به برخی از چالش‌های حاکم در این باره اشاره می‌شود:

شکاف میان مهارت‌ها و نیازهای بازار کار

طبق داده‌های بانک جهانی که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد، نرخ بیکاری در میان فارغ‌التحصیلان دانشگاهی عراق به ۳۲ درصد رسیده است. این نرخ بالا نشان‌دهنده شکاف گسترده‌ای است که میان مهارت‌های آموخته‌شده در دانشگاه‌ها و نیازهای بازار کار وجود دارد. بسیاری از فارغ‌التحصیلان، به‌ویژه در رشته‌های غیرفنی و علوم انسانی، فاقد مهارت‌های عملی برای ورود به بازار کار هستند. این شکاف موجب عدم بهره‌برداری کامل از نیروی کار تحصیل‌کرده و رشد اقتصادی کشور می‌شود. به علاوه، مطابق با گزارش سال ۲۰۲۴ صندوق بین‌المللی پول این شکاف به‌ویژه در رشته‌های غیرفنی و خدماتی به چشم می‌آید.

در همین راستا، فرهاد نصیری، کارشناس اقتصادی در گفت و گو با فایننشال تایمز در بر این باور است که دانشگاه‌ها در عراق عمدتاً بر آموزش‌های تئوری تمرکز دارند و فارغ‌التحصیلان فاقد مهارت‌های عملی برای ورود به بازار کار هستند. این مساله مانع از استفاده بهینه از نیروی کار تحصیل‌کرده می‌شود.

تمرکز بیش از حد بر آموزش‌های تئوری

درحالی که بسیاری از دانشگاه‌ها در عراق بر آموزش‌های تئوری متمرکز هستند، بازار کار به‌ویژه در بخش‌های غیرفنی و خدماتی، نیازمند مهارت‌های عملی و تخصصی است. این مشکل به‌ویژه در رشته‌های غیرنفتی و علوم انسانی بیشتر مشهود است، جایی که فارغ‌التحصیلان بیشتر به دانش تئوری توجه داشته‌اند تا مهارت‌های عملی که بتوانند به راحتی در بازار کار عراق به کار بگیرند. به همین دلیل، بسیاری از فارغ‌التحصیلان نتوانسته‌اند شغلی مناسب با تخصص خود پیدا کنند.



■ سایه روشن بازار کار در عراق

بازار کار عراق با چالش‌های مختلفی روبرو است که باعث شده است تا فارغ‌التحصیلان نتوانند به‌طور موثر وارد بازار کار شوند. این چالش‌ها از مشکلات ساختاری و اقتصادی گرفته تا موانع اجتماعی و فرهنگی را شامل می‌شود. این بخش به تحلیل چالش‌های موجود در بازار کار و اثرات آن‌ها بر اشتغال فارغ‌التحصیلان می‌پردازد.

۱ نرخ بالای بیکاری فارغ‌التحصیلان

طبق گزارش سال ۲۰۲۴ بانک جهانی، نرخ بیکاری در میان فارغ‌التحصیلان دانشگاهی عراق به ۳۲ درصد رسیده است. این نرخ بالا به‌ویژه در میان جوانان و زنان تحصیلکرده بحرانی‌تر است. بسیاری از فارغ‌التحصیلان در بخش‌های غیرنفتی، به‌ویژه در خدمات و صنایع غیرفنی، نمی‌توانند شغل پیدا کنند. علاوه بر این، نرخ بیکاری در میان زنان تحصیلکرده به‌ویژه در مناطق روستایی و سنتی عراق بسیار بالا است. طبق گزارش صندوق بین‌المللی پول که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد، تنها ۱۰ درصد از زنان تحصیلکرده عراقی در بازار کار فعال هستند و

۲ موانع اجتماعی و فرهنگی برای اشتغال زنان

یکی از مشکلات عمده برای مشارکت زنان در بازار کار عراق، موانع اجتماعی و فرهنگی است. بسیاری از زنان به دلیل مسئولیت‌های خانوادگی و فشارهای اجتماعی نمی‌توانند وارد بازار کار شوند. این شکاف به‌ویژه در مناطق روستایی و سنتی عراق بیشتر به چشم می‌آید. زهرا عبدالله، کارشناس اجتماعی، در گفت‌وگویی که سال ۲۰۲۴ در دانشگاه عراق ایراد کرد به این مقوله اشاره داشت و گفت: «موانع فرهنگی و اجتماعی، از جمله فشارهای خانوادگی و فرهنگی، مانع اصلی اشتغال زنان در عراق است.» علاوه بر این، طبق داده‌های سال ۲۰۲۴ صندوق بین‌المللی پول در حالی که زنان تحصیل‌کرده در عراق سهم زیادی از جمعیت فارغ‌التحصیلان را تشکیل می‌دهند، تنها درصد اندکی از آنان وارد بازار کار می‌شوند.

■ بحرانی به نام فرار مغزها

عراق در سال‌های اخیر با پدیده‌ای به نام «فرار مغزها» مواجه است که به‌ویژه در میان فارغ‌التحصیلان دانشگاهی و نخبگان علمی مشاهده می‌شود. این پدیده به مهاجرت نخبگان تحصیل‌کرده از عراق به کشورهای دیگر برای جستجوی فرصت‌های شغلی و تحصیلی بهتر اشاره دارد. علت اصلی این مهاجرت‌ها، به‌ویژه در میان جوانان و زنان تحصیل‌کرده، مشکلات عمده‌ای همچون نرخ بالای بیکاری، کمبود مهارت‌های عملی در نیروی کار، و موانع اجتماعی و فرهنگی است. طبق داده‌های منتشرشده توسط صندوق بین‌المللی پول که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد، نرخ بیکاری در میان فارغ‌التحصیلان دانشگاهی عراق به ۳۲ درصد رسیده است. این آمار نشان‌دهنده شکاف وسیع بین مهارت‌های آموخته‌شده در دانشگاه‌ها و نیازهای واقعی بازار کار است. در این شرایط، فارغ‌التحصیلان، به‌ویژه در رشته‌های غیرفنی و علوم انسانی، با مشکل پیدا کردن شغل متناسب با تخصص خود روبرو هستند. علاوه بر این، وضعیت زنان تحصیل‌کرده در بازار کار عراق به‌ویژه

در مناطق روستایی و سنتی بحرانی است. براساس داده‌های صندوق بین‌المللی پول تنها ۱۰ درصد از زنان تحصیل‌کرده عراقی در بازار کار فعال هستند. این شکاف جنسیتی به‌ویژه به‌خاطر فشارهای اجتماعی و فرهنگی و مسئولیت‌های خانوادگی زنان است که مانع از ورود آن‌ها به بازار کار می‌شود. از همین رو بسیاری از نخبگان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی عراقی برای یافتن فرصت‌های شغلی بهتر به کشورهای دیگر

مهاجرت می‌کنند. کشورهای مقصد اصلی این مهاجرت‌ها شامل آلمان، بریتانیا و کانادا هستند. به‌ویژه در این کشورها، فرصت‌های شغلی و زندگی بهتر برای نخبگان عراقی فراهم است. این روند فرار مغزها برای عراق پیامدهای منفی زیادی دارد. یکی از بزرگ‌ترین اثرات آن، کاهش ظرفیت انسانی در حوزه‌های علمی، فناوری و مدیریتی است که موجب می‌شود عراق نتواند به‌طور کامل از ظرفیت‌های نیروی کار تحصیل‌کرده خود بهره‌برداری کند. همچنین، از دست دادن نخبگان ماهر موجب کاهش سرعت توسعه اقتصادی کشور شده و این امر به وابستگی بیشتر عراق به نیروی کار خارجی منجر می‌شود.

طبق گزارش سال ۲۰۲۴ بانک جهانی، نرخ بیکاری در میان فارغ‌التحصیلان دانشگاهی عراق به ۳۲ درصد رسیده است. این نرخ بالا به‌ویژه در میان جوانان و زنان تحصیلکرده بحرانی‌تر است. بسیاری از فارغ‌التحصیلان در بخش‌های غیرنفتی، به‌ویژه در خدمات و صنایع غیرفنی، نمی‌توانند شغل پیدا کنند. علاوه بر این، نرخ بیکاری در میان زنان تحصیلکرده به‌ویژه در مناطق روستایی و سنتی عراق بسیار بالا است.



■ فرصت‌سازی برای فارغ‌التحصیلان

علی‌رغم چالش‌ها و مشکلات موجود در بازار کار عراق، فرصت‌های زیادی برای بهبود وضعیت اشتغال فارغ‌التحصیلان وجود دارد. به نوشته صندوق بین‌المللی پول این کشور می‌تواند با اصلاحات در سیستم آموزشی، تقویت زیرساخت‌های حمایتی، و حمایت از کارآفرینی و نوآوری، به‌طور موثر نرخ بیکاری را کاهش دهد. در این بخش، به تحلیل فرصت‌ها و راهکارهای ارائه شده توسط نهادهایی چون صندوق بین‌المللی پول پرداخته خواهد شد که می‌تواند به بهبود وضعیت اشتغال فارغ‌التحصیلان کمک کند.

۱ اصلاحات در سیستم آموزشی: تطبیق با نیازهای بازار

برای کاهش بیکاری فارغ‌التحصیلان و بهره‌برداری موثر از نیروی کار تحصیلکرده، اصلاحات اساسی در سیستم آموزشی عراق ضروری است. مطابق با گزارش سال ۲۰۲۴ صندوق بین‌المللی پول، عراق باید به‌طور جدی به آموزش‌های فنی و حرفه‌ای توجه کرده و برنامه‌های آموزشی خود را با نیازهای واقعی بازار کار تطبیق دهد. علاوه بر این، دانشگاه‌ها باید به‌طور فعال برنامه‌های کارآموزی و مهارت‌آموزی را در نظر بگیرند تا فارغ‌التحصیلان آماده ورود به بازار کار شوند.

۲ تقویت زیرساخت‌های حمایتی برای زنان و جوانان

برای کاهش بیکاری در میان زنان و جوانان، تقویت زیرساخت‌های حمایتی از جمله خدمات مراقبت از کودکان، مرخصی زایمان، و حمایت‌های اجتماعی ضروری است. ایجاد شرایط مناسب برای ورود زنان به بازار کار می‌تواند به کاهش شکاف جنسیتی در بازار کار عراق بسیار کمک کند. بر اساس داده‌های صندوق بین‌المللی پول که سال ۲۰۲۴ منتشر شد، فراهم کردن شرایط مناسب برای کارآفرینی زنان و جوانان، می‌تواند به کاهش نرخ بیکاری در این گروه‌ها کمک کند.

۳ حمایت از کارآفرینی و نوآوری در بخش‌های غیرنفتی

ایجاد فرصت‌های کارآفرینی و نوآورانه می‌تواند به‌طور موثری نرخ بیکاری را کاهش دهد. دولت عراق باید شرایط لازم را برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای کوچک و متوسط فراهم کند. به‌ویژه حمایت از کسب‌وکارهای نوآورانه و استارت‌آپ‌ها می‌تواند به رشد اقتصادی داخلی و ایجاد فرصت‌های شغلی در بخش‌های غیرنفتی و غیرتخصصی کمک کند. بر اساس گزارش سال ۲۰۲۴ صندوق بین‌المللی پول این استراتژی می‌تواند به‌طور موثر مشکلات بیکاری را کاهش داده و به تقویت اقتصاد داخلی کمک کند.



فرصت‌سازی برای نخبگان

با توجه به چالش‌های موجود در بازار کار عراق، به‌ویژه بیکاری فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، اصلاحات ساختاری در سیستم آموزشی و ایجاد زیرساخت‌های حمایتی برای زنان و جوانان به‌ویژه در بخش‌های غیرفنی و غیرنفتی ضروری است. این اصلاحات باید شامل تطبیق برنامه‌های آموزشی با نیازهای واقعی بازار کار، تقویت زیرساخت‌های حمایتی برای زنان و جوانان، و حمایت از کارآفرینی باشد. با اجرای این راهکارها، عراق می‌تواند به رشد اقتصادی پایدار دست یابد و از ظرفیت‌های نیروی کار تحصیل‌کرده خود بهره‌برداری کند. در نهایت، برای دستیابی به توسعه پایدار، باید سرمایه‌گذاری‌های لازم در زیرساخت‌ها، آموزش و اشتغال صورت گیرد تا کشور بتواند بر چالش‌های موجود غلبه کند و به سمت آینده‌ای روشن‌تر حرکت نماید.



رتبه جهانی دانشگاه‌های عراق



دانشگاه مستنصریه

۱۲۰۰-۱۰۰۱



دانشگاه النهرین

۱۰۰۰-۹۵۱



دانشگاه بغداد

۷۵۰-۷۴۱



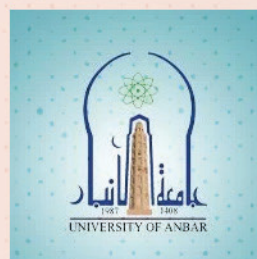
دانشگاه بابل (خله)

۱۴۰۰-۱۲۰۱



دانشگاه اربیل

۱۴۰۰-۱۲۰۱



دانشگاه الانبار

۱۲۰۰-۱۰۰۱

وضعیت اشتغال فارغ التحصیلان

۳۸٪

شاغل

۳۲٪

بیکار

۱۰٪

اشتغال زنان

جدال ارزها، وقتی دینار تسلیم دلار شد!

ارزش پول ملی یکی از مهم‌ترین شاخص‌های سلامت اقتصادی هر کشور است که نه تنها قدرت خرید داخلی شهروندان را تعیین می‌کند، بلکه میزان اعتماد سرمایه‌گذاران و فعالان اقتصادی بین‌المللی به ثبات اقتصادی آن کشور را نیز نشان می‌دهد. در تئوری‌های اقتصاد کلان، ارزش پول ملی را می‌توان در دو بعد تعریف کرد: ارزش داخلی که قدرت خرید پول در اقتصاد داخلی را نشان می‌دهد و ارزش خارجی که به نرخ تبدیل ارز ملی در برابر ارزهای معتبر خارجی همچون دلار آمریکا اطلاق می‌شود. تغییرات در این ارزش معمولاً بازناب شرایط پولی، تجاری، سیاسی و ساختاری کشور است. در کشورهایی مانند عراق، که اقتصاد آن به شدت وابسته به منابع طبیعی به ویژه نفت است، ارزش پول ملی به عاملی تعیین‌کننده در سیاست‌گذاری اقتصادی تبدیل شده است. با نوسانات قیمت نفت و افزایش تنش‌های داخلی، دینار عراق طی سال‌های اخیر در برابر دلار آمریکا تضعیف شده است. در این مقاله، با استفاده از داده‌های رسمی منتشرشده توسط صندوق بین‌المللی پول (IMF)، بانک جهانی و بانک مرکزی عراق، روند تغییرات ارزش دینار در سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵ و عوامل موثر بر آن بررسی می‌شود.

■ عوامل تاثیرگذار بر ارزش پول عراق بین سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵

ارزش پول ملی یک کشور به مجموعه‌ای پیچیده از متغیرهای درون‌زا و برون‌زا وابسته است. این متغیرها می‌توانند ساختاری (مانند نوع اقتصاد)، اقتصادی (نظیر تورم و تراز تجاری)، سیاسی (نظیر بی‌ثباتی حکمرانی)، و مالی (مانند سیاست‌های بانک مرکزی) باشند. در عراق، که همزمان با مشکلات مزمن ساختاری و بحران‌های سیاسی روبه‌رو است، شناخت دقیق این عوامل برای تحلیل روند کاهش یا تقویت ارزش دینار حیاتی است. در ادامه، مهم‌ترین مولفه‌های تعیین‌کننده در افت ارزش پول ملی عراق طی سال‌های اخیر، به تفصیل بررسی می‌شوند.

۱ وابستگی شدید به صادرات نفت و شکنندگی اقتصاد تک‌محصولی

اقتصاد عراق از نظر ساختاری، تک‌محصولی و مبتنی بر صادرات نفت خام است. بر اساس گزارش صندوق بین‌المللی پول که در سال ۲۰۲۴ منتشر شد بیش از ۹۰ درصد درآمدهای ارزی عراق از فروش نفت تأمین می‌شود. این وابستگی شدید، کشور را در برابر نوسانات جهانی قیمت نفت آسیب‌پذیر کرده است. در سال ۲۰۲۴، با کاهش تقاضای جهانی برای نفت و توسعه انرژی‌های تجدیدپذیر، عراق با افت درآمدهای ارزی مواجه شد که به کاهش ارزش دینار در برابر دلار انجامید. دکتر علی الحسن، تحلیلگر اقتصادی، در این باره گفت: «تأزمانی که تنوع‌بخشی واقعی به اقتصاد عراق اتفاق نیفتد، دینار در معرض بحران‌های مکرر خواهد بود».

۲ بی‌ثباتی سیاسی و امنیتی مانعی برای جذب سرمایه

بی‌ثباتی‌های سیاسی، درگیری‌های داخلی، و تنش‌های قومیتی از جمله عواملی هستند که باعث کاهش اعتماد داخلی و خارجی به اقتصاد عراق شده‌اند. طبق گزارش سال ۲۰۲۴ برنامه توسعه سازمان ملل متحد حضور گروه‌های شبه‌نظامی، ضعف ساختار حکمرانی، و نبود شفافیت، موجب خروج سرمایه و کاهش ورود سرمایه‌گذاری خارجی شده‌اند. این بی‌اعتمادی منجر به کاهش عرضه ارز خارجی و در نتیجه تضعیف ارزش دینار شده است. دکتر نادیا الجابری، کارشناس روابط بین‌الملل با اشاره به متغیرهای بالا تأکید می‌کند که «بدون ثبات سیاسی و امنیتی، هیچ اصلاح اقتصادی پایداری در عراق امکان‌پذیر نخواهد بود».

۳ نرخ تورم بالا و کاهش مستمر قدرت خرید مردم

تورم مزمن یکی از عوامل ساختاری کاهش ارزش پول ملی است. بر اساس گزارش بانک مرکزی عراق که بین سال ۲۰۲۴ تا ۲۰۲۵ منتشر شد، نرخ تورم در عراق در سال ۲۰۲۴ به ۵٫۲ درصد و در سال ۲۰۲۵ به ۶٫۱ درصد افزایش یافته که نسبت به میانگین سال‌های گذشته رشد محسوسی داشته است. افزایش قیمت کالاهای اساسی، به‌ویژه اقلام وارداتی، باعث کاهش قدرت خرید و افزایش گرایش مردم به نگهداری دارایی به شکل دلار یا طلا شده است. جان مک‌کارتی، اقتصاددان ارشد بانک جهانی هشدار داده که «تورم مداوم در کشورهای واردات‌محور موجب فروپاشی تدریجی ارزش پول داخلی می‌شود، مگر آنکه با سیاست‌های ضدتورمی هدمند کنترل شود».

۴ سیاست‌های پولی نادرست و محدودیت‌های بانک مرکزی

نقش بانک مرکزی در تنظیم بازار ارز و کنترل نرخ تورم حیاتی است، اما در عراق این نهاد با چالش‌های متعددی مواجه است. طبق گزارش سال ۲۰۲۴ صندوق بین‌المللی پول و بانک مرکزی عراق با وجود اقداماتی مانند افزایش ذخایر ارزی، فروش ارز در بازار بین‌بانکی و تعیین نرخ بهره، نتوانسته نوسانات شدید نرخ ارز را مهار کند. دکتر محمود صالح، تحلیلگر بانک جهانی، معتقد است که «ضعف ساختار سیاست‌گذاری پولی، نبود هماهنگی با سیاست مالی و اتکا به ابزارهای کوتاه‌مدت، اثربخشی بانک مرکزی را محدود کرده است».

۵ سلطه دلار بر بازار و عدم توسعه زیرساخت‌های دیناری

در اقتصاد عراق، دلار نه تنها ابزار مبادله خارجی، بلکه وسیله‌ای برای معاملات داخلی نیز شده است. استفاده گسترده از دلار در خریدهای عمده و معاملات تجاری، تقاضا برای ارز خارجی را افزایش داده و ارزش دینار را تضعیف کرده است. گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۲۴ هشدار می‌دهد که بدون اصلاح نظام بانکی و ترویج استفاده از دینار در مبادلات، هیچ سیاست ارزی موفق نخواهد بود. اگرچه دولت عراق تلاش‌هایی برای «دیناری‌سازی» معاملات آغاز کرده، اما این سیاست‌ها هنوز در مراحل ابتدایی بوده و به حمایت گسترده نیاز دارد.



■ چشم‌انداز ارزش دینار در سال ۲۰۲۵

پیش‌بینی‌های مشترک صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی در مورد چشم‌انداز اقتصادی عراق نشان می‌دهد که اگر دولت در مسیر کاهش وابستگی به نفت، مهار تورم، تثبیت سیاسی و اصلاح سیاست‌های پولی گام برنهد، ارزش دینار در سال ۲۰۲۵ نیز با کاهش بیشتری مواجه خواهد شد. این روند تهدیدی برای ثبات اقتصادی، رفاه عمومی و سیاست‌گذاری بلندمدت است.

■ تثبیت ارزش دینار در گرو اصلاحات چندلایه

تحلیل داده‌های رسمی و گزارش‌های معتبر اقتصادی از جمله صندوق بین‌المللی پول (IMF)، بانک جهانی (World Bank) و بانک مرکزی عراق برای سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵ نشان می‌دهد که کاهش ارزش دینار عراق نتیجه هم‌افزایی چندین متغیر بنیادین است: اقتصاد نفت‌محور، تورم مزمن، شکنندگی ساختار حکمرانی، وابستگی شدید به واردات دلاری، و ناتوانی در اجرای سیاست‌های پولی هماهنگ. این متغیرها نه تنها بر نرخ تبدیل ارز اثر مستقیم داشته‌اند، بلکه با کاهش قدرت خرید شهروندان و فرار سرمایه از کشور، زنجیره‌ای از پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و مالی را به دنبال داشته‌اند. از منظر کارشناسان، تثبیت ارزش دینار صرفاً با افزایش ذخایر ارزی یا کنترل موقت بازار ارز ممکن نیست. دکتر علی الحسن، تحلیلگر اقتصادی در موسسه سیاست‌گذاری بغداد، تأکید می‌کند که استقرار ثبات پولی بدون اصلاح نهادی در ساختار بودجه‌ای، تقویت شفافیت مالی و عبور از انحصار نفت امکان‌پذیر نیست؛ بانک مرکزی باید از یک نهاد صرفاً اجرایی به نهادی سیاست‌گذار با اختیارات مستقل ارتقا یابد. در همین راستا براساس گزارش چشم‌انداز اقتصاد عراق در سال ۲۰۲۵ از سوی بانک جهانی، سه اولویت راهبردی برای مهار کاهش ارزش پول ملی وجود دارد: تنوع‌بخشی فوری به اقتصاد با تمرکز بر بخش‌های کشاورزی، خدمات و تولید داخلی؛ کاهش نرخ تورم از طریق سیاست‌های پولی هدفمند همراه با کنترل کسری بودجه دولت؛ ایجاد بستر حقوقی برای ترویج استفاده از دینار در معاملات داخلی و خارجی و تقویت اعتماد عمومی به پول ملی. از سوی دیگر، نقش ثبات سیاسی به عنوان زیرساخت تمام اصلاحات اقتصادی غیرقابل انکار است. مادامی‌که عراق درگیر بحران‌های سیاسی و امنیتی مزمن باشد، هیچ سیاست پولی یا مالی پایداری نمی‌تواند ارزش دینار را تثبیت کند. در نهایت، مسیر تقویت ارزش دینار عراق مستلزم برنامه‌ریزی اقتصادی میان‌مدت، اراده سیاسی برای اصلاحات ساختاری، و هماهنگی نهادی بین دولت، بانک مرکزی و مجلس است. در غیر این صورت، دینار همچنان در معرض نوسانات شدید باقی خواهد ماند و ثبات اقتصادی به یک هدف دور از دسترس تبدیل خواهد شد.

بی‌ثباتی‌های سیاسی، درگیری‌های داخلی، و تنش‌های قومیتی از جمله عواملی هستند که باعث کاهش اعتماد داخلی و خارجی به اقتصاد عراق شده‌اند. طبق گزارش سال ۲۰۲۴ برنامه توسعه سازمان ملل متحد حضور گروه‌های شبه‌نظامی، ضعف ساختار حکمرانی، و نبود شفافیت، موجب خروج سرمایه و کاهش ورود سرمایه‌گذاری خارجی شده‌اند. این بی‌اعتمادی منجر به کاهش عرضه ارز خارجی و در نتیجه تضعیف ارزش دینار شده است.

قیمت برخی کالاها در بازار عراق

قیمت‌ها به دینار - براساس تابستان ۲۰۲۵



۱,۳۰۰,۰۰۰

سامسونگ اس ۲۵



۱,۷۶۰,۰۰۰

مک‌بوک - مدل پایه



۱,۶۶۰,۰۰۰

آیفون ۱۶-۵۰۰ گیگ



۸۷۵,۰۰۰

یخچال ساید



۸۷۹,۰۰۰

تلویزیون تی‌سی‌ال-۵۵ اینچ

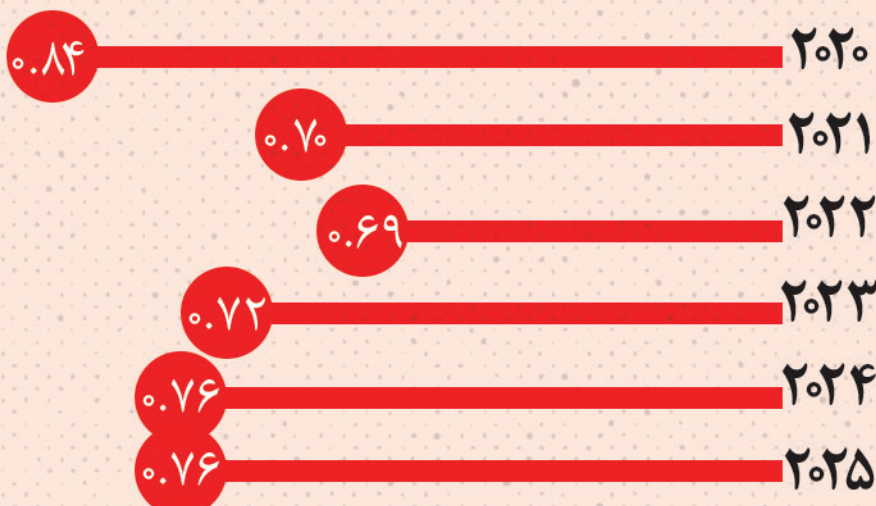


۹۸۵,۰۰۰

پلی‌استیشن ۵-اسلیم

ارزش دینار عراق در برابر دلار

قیمت هر هزار دینار عراق به یک دلار (میانگین)



گردشگری در عراق: پلی میان مذهب، تاریخ و اقتصاد

عراق، سرزمین تاریخ و تمدن های باستانی، همواره در قلب تاریخ اسلام و فرهنگ جهانی قرار داشته است. این کشور که با تاریخ چند هزار ساله اش در جهان شناخته می شود، نه تنها به عنوان یک مقصد مذهبی برای شیعیان اهمیت دارد، بلکه جاذبه های طبیعی و تاریخی اش نیز ظرفیت های عظیمی برای جذب گردشگران از سراسر جهان فراهم کرده است. گردشگری در عراق، به ویژه در زمینه زیارت اماکن مذهبی شیعه، نه تنها به لحاظ معنوی و فرهنگی جاذبه دارد، بلکه به عنوان یک منبع کلیدی درآمد برای کشور نیز محسوب می شود. در این مقاله، قصد بر آن است تا به طور جامع به جاذبه های گردشگری عراق پرداخته و تاثیر این صنعت بر اقتصاد کشور را بررسی کنیم. این مسیر شامل تحلیل های عمیق از اماکن مذهبی، جاذبه های تاریخی و طبیعی، و تأثیرات اقتصادی این صنعت بر عراق خواهد بود.

■ درباره مراکز گردشگری عراق

عراق، با تاریخ پرآوازه و فرهنگ غنی اش، به عنوان یکی از مقاصد برجسته گردشگری در منطقه شناخته می شود. این کشور، با تنوع فرهنگی و تاریخی اش، جاذبه های گسترده ای را در خود جای داده است که هم شامل اماکن مذهبی و هم جاذبه های غیرمذهبی می شود. از همین رو عراق می تواند به عنوان یک مقصد گردشگری جهانی در زمینه های مذهبی، تاریخی و طبیعی مورد توجه قرار گیرد.



■ اماکن مذهبی شیعیان

عراق یکی از مهم‌ترین مقاصد زیارتی برای شیعیان در جهان است چراکه میزبان برخی از بزرگ‌ترین و مقدس‌ترین مراکز مذهبی است و سالانه میلیون‌ها زائر از نقاط مختلف جهان به این مکان‌ها سفر می‌کنند. این اماکن مذهبی علاوه بر اهمیت معنوی و فرهنگی، به‌عنوان منابع درآمدی اصلی برای عراق به‌شمار می‌روند.

کربلا

سرزمین کربلا با حرم امام حسین (ع) و حضرت عباس (ع) یکی از مهم‌ترین مقاصد زیارتی جهان برای شیعیان محسوب می‌شود. این شهر به‌ویژه در ایام اربعین که بزرگ‌ترین تجمع مذهبی جهان را به نام خود ثبت کرده، میلیون‌ها زائر را از کشورهای مختلف به خود جذب می‌کند. طبق گزارش شورای جهانی سفر و گردشگری در سال ۲۰۲۴، کربلا سالانه بیش از ۲۰ میلیون زائر را جذب می‌کند و درآمد حاصل از گردشگری مذهبی این شهر به میلیاردها دلار می‌رسد. همچنین، گردشگران خارجی در ایام اربعین حدود ۱.۵ میلیارد دلار به اقتصاد عراق تزریق می‌کنند.

نجف

نجف، به عنوان شهری که حرم امام علی (ع) را در خود جای داده و یکی از بزرگ‌ترین مراکز علمی شیعه در جهان است، دومین مقصد مهم زیارتی در عراق محسوب می‌شود. علاوه بر جنبه مذهبی، حوزه علمیه نجف به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین مراکز دینی و آموزشی شیعیان، توجه بسیاری از علمای دینی را از سراسر جهان جلب می‌کند. طبق گزارش‌های سال ۲۰۲۴ بانک جهانی، گردشگران زیارتی از کشورهای ایران، پاکستان و هند، بخش عمده‌ای از درآمدهای گردشگری مذهبی عراق را تشکیل می‌دهند.

سامرا و کاظمین

سامرا با حرم امام علی نقی (ع) و امام حسن عسکری (ع)، و کاظمین با حرم امام موسی کاظم (ع) و امام محمد تقی (ع) شناخته می‌شوند و از دیگر مقاصد مهم زیارتی در عراق است. این شهرها به‌ویژه در ایامی خاص مانند عاشورا و اربعین، میلیون‌ها زائر را به خود جذب می‌کنند. بر اساس گزارش‌های سال ۲۰۲۴ بانک جهانی، درآمدهای گردشگری مذهبی در این شهرها به‌طور قابل توجهی به اقتصاد عراق کمک می‌کند.

■ جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی:

شواهد تمدن‌های باستانی

عراق علاوه بر اماکن مذهبی، با آثار تاریخی و فرهنگی غنی از تمدن‌های باستانی همچون سومری‌ها، بابلی‌ها و آشوری‌ها، یکی از جذاب‌ترین مقاصد برای تاریخ‌دوستان و علاقه‌مندان به فرهنگ و تمدن‌های کهن است. از آثار باستانی مانند بابل و نینوا گرفته تا تمدن‌های عظیم آشوری، این جاذبه‌ها هر ساله تعداد زیادی از گردشگران را به خود جذب می‌کنند.

بازمانده تمدن بابلی‌ها

بابل، با دروازه ایشتار و برج بابل، یکی از مهم‌ترین سایت‌های باستانی عراق است. این مکان‌ها که در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شده‌اند، همواره مقصدی مهم برای گردشگران و باستان‌شناسان و تاریخ‌دوستان بوده است. طبق گزارش یونسکو، بابل به‌عنوان یکی از آثار ثبت‌شده در فهرست میراث جهانی، هر ساله تعداد زیادی از گردشگران را جذب می‌کند.

شاهدان تمدن آشوری

آثار باستانی آشور در نینوا و دور شروکین در شمال عراق واقع شده‌اند. این آثار که نمایانگر تاریخ و فرهنگ غنی تمدن آشوری هستند، همواره مورد توجه گردشگران و باستان‌شناسان قرار دارند. بر اساس گزارش‌های انجمن باستان‌شناسی عراق (Iraqi Archaeological Society) که در سال ۲۰۲۴ منتشر شده، جاذبه‌های آشوری در نینوا از جمله مهم‌ترین مقاصد گردشگری تاریخی در عراق به‌شمار می‌روند.

عراق علاوه بر اماکن مذهبی، با آثار تاریخی و فرهنگی غنی از تمدن‌های باستانی همچون سومری‌ها، بابلی‌ها و آشوری‌ها، یکی از جذاب‌ترین مقاصد برای تاریخ‌دوستان و علاقه‌مندان به فرهنگ و تمدن‌های کهن است. از آثار باستانی مانند بابل و نینوا گرفته تا تمدن‌های عظیم آشوری، این جاذبه‌ها هر ساله تعداد زیادی از گردشگران را به خود جذب می‌کنند.

■ جاذبه‌های طبیعی و اکوتوریسم

عراق، با داشتن طبیعت بکر و مناطق طبیعی زیبا همچون دریاچه‌های کردستان و تالاب‌های هورالعظیم، جاذبه‌های طبیعی فراوانی را نیز برای گردشگران ارائه می‌دهد. این مناطق به‌ویژه برای علاقه‌مندان به اکوتوریسم و طبیعت‌گردی جذاب هستند.

۱ دریاچه‌های کردستان: مقصدی زیبا برای طبیعت‌دوستان

دریاچه‌های کردستان، از جمله دالاهو و جومان یکی از محبوب‌ترین مقاصد گردشگری طبیعی در عراق هستند. این دریاچه‌ها با چشم‌اندازهای زیبا و امکانات تفریحی، گردشگران زیادی را از داخل و خارج عراق جذب می‌کنند. طبق گزارش شورای جهانی سفر و گردشگری (WTTC) در سال ۲۰۲۴، دریاچه‌های کردستان سهم قابل توجهی از درآمدهای گردشگری عراق را تشکیل می‌دهند و هر ساله هزاران گردشگر را به خود جذب می‌کنند.

۲ تالاب‌های هورالعظیم: طبیعتی ناب در قلب عراق

تالاب هورالعظیم یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین زیستگاه‌های طبیعی عراق است که در مرز این کشور با ایران قرار دارد. این تالاب، با پوشش گیاهی و جانوری غنی، یکی از مهم‌ترین مقاصد اکوتوریسم در عراق به‌شمار می‌رود. این منطقه با تنوع زیستی بالای خود، فرصتی مناسب برای علاقه‌مندان به طبیعت‌گردی و مشاهده حیات وحش فراهم می‌آورد.

■ گردشگری؛ قلب دوم اقتصاد عراق؟

صنعت گردشگری در عراق، به‌ویژه گردشگری مذهبی، نقش حیاتی در اقتصاد عراق ایفا می‌کند. بر اساس گزارش شورای جهانی سفر و گردشگری (WTTC)، در سال ۲۰۲۳، صنعت گردشگری در عراق حدود ۵.۴ درصد از تولید ناخالص داخلی این کشور را تشکیل داد که معادل ۱۱.۴ میلیارد دلار بود. پیش‌بینی می‌شود که درآمدهای گردشگری عراق تا سال ۲۰۲۸ به ۱۵.۱ میلیارد دلار برسد، که نشان‌دهنده رشد سالانه ۳.۱ درصدی این صنعت است. این افزایش درآمدها از طریق گردشگری مذهبی و تاریخی، به بهبود وضعیت اقتصادی عراق و ایجاد فرصت‌های شغلی برای جوانان کمک خواهد کرد.

■ پتانسیل‌هایی بالقوه‌ای که باید بالفعل شوند

گردشگری در عراق با پتانسیل‌های عظیمی که در زمینه‌های مذهبی، تاریخی و طبیعی دارد، می‌تواند یکی از ارکان اساسی رشد اقتصادی این کشور باشد. از کربلا و نجف تا بابل و کردستان، عراق با جاذبه‌های گوناگون خود، نه تنها مقصدی مهم برای گردشگران مذهبی و تاریخی است بلکه به‌عنوان یک مرکز جذب گردشگر طبیعی و اکوتوریستی نیز می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. با توجه به روند رو به رشد درآمدهای گردشگری و برنامه‌های توسعه‌ای در این صنعت، عراق می‌تواند در سال‌های آینده به یکی از مقاصد اصلی گردشگری در منطقه تبدیل شود.



مهم ترین شهرها و مراکز گردشگری عراق

بابل

شهر باستانی،
سایت میراث جهانی یونسکو

آشور

شهر باستانی،
دولت مهم خاورمیانه باستان

طاق کسری

یادگار شاهنشاهی ساسانی،
جنوب شهر بغداد

نمرود

شهر باستانی،
جنوب شرق شهر موصل؛
غار ت شده در جنگ های متعدد

هترا

شهر باستانی، سایت یونسکو

سامرا و کاظمین

کربلا

از مهم ترین مقاصد زیارتی جهان
برای شیعیان؛ ورود سالانه بیش از
۲۰ میلیون زائر

نجف

از بزرگ ترین مراکز علمی شیعه در جهان؛
دومین مقصد مهم زیارتی در عراق

اوروک

از شهرهای باستانی سومر و بابل،
محل ظهور تمدن شهری،
دارای قدمت ۵,۰۰۰ سال قبل از میلاد

اور

شهری باستانی در جنوب بین النهرین،
سایت میراث جهانی یونسکو،
واقع شده در استان ذی قار

تنها ۵٪ درآمد تولید ناخالص داخلی عراق
از گردشگری زیارتی، تاریخی و تفریحی است.
(معادل ۱۱.۴ میلیارد دلار)



دردی که مزمن شد

فساد حکمرانی یکی از مشکلات اساسی و پیچیده در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، به‌ویژه در عراق است. عراق با برخورداری از منابع طبیعی غنی، از جمله ذخایر عظیم نفت، پتانسیل بالایی برای رشد اقتصادی و توسعه اجتماعی دارد، اما در عمل، این منابع به‌طور موثر در راستای بهبود کیفیت زندگی مردم و تحقق اهداف توسعه‌ای استفاده نمی‌شود. در حقیقت، یکی از عوامل اصلی تضعیف دولت و ناتوانی در اجرای برنامه‌های توسعه پایدار در این کشور، فساد گسترده در دستگاه‌های دولتی است. این فساد به‌ویژه در سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵ به شدت افزایش یافته و به یک بحران ساختاری تبدیل شده است که به‌رغم تلاش‌های مختلف برای مقابله با آن، همچنان در بسیاری از سطوح حکومتی برجسته است. بر اساس داده‌های نهادهای بین‌المللی مانند صندوق بین‌المللی پول (IMF)، بانک جهانی و گروه ویژه اقدام مالی (FATF)، فساد در عراق نه تنها از نظر اقتصادی بر فعل و انفعال‌های عراق تأثیر منفی گذاشته بلکه ساختار اجتماعی و سیاسی این بازیگران نیز تحت تأثیر قرار داده است. در این مقاله، ابعاد مختلف فساد حکمرانی در عراق مورد تحلیل قرار گرفته و پیامدهای آن بررسی می‌شود.

■ ابعاد فساد در عراق

فساد حکومتی در عراق، به‌ویژه در سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵، به شدت افزایش یافته و دامنه وسیعی از بخش‌های مختلف دولتی را در بر گرفته است. این وضعیت در بخش‌های کلیدی همچون نفت و گاز، سیستم مالی و بانکی و صنعت ساخت‌وساز ریشه دوانده است. برای درک بهتر این بحران، بررسی ابعاد مختلف فساد و تأثیرات آن بر کشور ضروری است. در ادامه به تحلیل این ابعاد پرداخته و نقش فساد در کاهش کارایی بخش‌های مختلف را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱ هدررفت شریان اصلی اقتصاد عراق

بخش نفت و گاز یکی از منابع اصلی درآمد عراق است که بیش از ۹۰ درصد از درآمدهای ارزی کشور را تأمین می‌کند. با این حال، فساد در این بخش به شدت بر فرآیندهای استخراج، توزیع و فروش نفت تأثیر گذاشته است. کارشناسان اقتصادی تأکید می‌کنند که در بسیاری از قراردادهای نفتی، عدم شفافیت در فرآیندهای مزایده و قراردادها، سوءاستفاده از قدرت و رشوه‌خواری رایج است. گزارش‌های صندوق بین‌المللی پول (IMF) نیز نشان می‌دهند که عراق در مدیریت منابع نفتی با مشکلات جدی روبه‌رو است که باعث کاهش کارایی این بخش و اتلاف درآمدهای کشور می‌شود. در همین راستا به باور کارشناسان نفت و انرژی، فساد در این بخش، علاوه بر کاهش کارایی حوزه‌های مرتبط با نفت، منجر به اتلاف منابع عظیم و عدم بهره‌برداری بهینه از ذخایر طبیعی می‌شود. اصلاحات ساختاری در این حوزه، از جمله ایجاد سیستم‌های نظارتی شفاف و کارآمد، می‌تواند به بهره‌برداری بهینه از منابع نفتی کمک کند و از هدررفت آن جلوگیری کند.

۲ شفافیت؛ حلقه گم شده سیستم مالی عراق

سیستم مالی و بانکی عراق به‌ویژه در زمینه شفافیت، نظارت و مبارزه با پول‌شویی با مشکلات زیادی روبه‌رو است. بانک‌های دولتی همچون رفدین و الرشید به دلیل ضعف در نظارت و کنترل‌های داخلی، زمینه را برای فساد سیستماتیک فراهم کرده‌اند. همچنین، سوءاستفاده‌های مالی و تأمین مالی گروه‌های تروریستی از این سیستم، بحران‌های اقتصادی بیشتری را به وجود آورده است. طبق گزارش‌های گروه ویژه اقدام مالی (FATF)، عراق همچنان در رتبه‌بندی این گروه قرار دارد که این وضعیت بر توانایی بانک‌ها در تعامل با بازارهای جهانی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی تأثیر منفی می‌گذارد. در این میان گروهی از کارشناسان مالی بر این باورند که ضعف در نظارت و کنترل‌های داخلی در سیستم بانکی عراق، یکی از دلایل اصلی فساد در این بخش است. از منظر این گروه برای مقابله با این بحران، اصلاحات جدی در سیستم نظارتی و تقویت قوانین مبارزه با پول‌شویی و تأمین مالی تروریسم ضروری است. به گفته تحلیلگران، تنها با ایجاد شفافیت در فرآیندهای مالی و بهبود نظارت‌های بانکی می‌توان از فساد مالی و مشکلات مربوط به آن جلوگیری کرد.



۳ سایه سنگین سوء مدیریت بر صنعت ساخت و ساز

صنعت ساخت و ساز عراق یکی دیگر از حوزه‌هایی است که فساد در آن به شدت رواج دارد. پروژه‌های عمرانی بزرگ، به‌ویژه در بخش‌های دولتی، تحت تأثیر رشوه‌خواری و روابط سیاسی قرار دارند. گزارش‌های متعدد نشان می‌دهند که بخش زیادی از بودجه‌های اختصاص یافته به پروژه‌های عمرانی به دلیل فساد در فرآیندهای مناقصه و مدیریت نادرست منابع به هدر می‌رود. علاوه بر این، بسیاری از پروژه‌ها با تأخیر و بدون کیفیت مطلوب به پایان می‌رسند. در چنین شرایطی کارشناسان پروژه‌های عمرانی بر این باورند که فساد در این بخش علاوه بر افزایش هزینه‌ها و کاهش کیفیت پروژه‌ها، توسعه زیرساخت‌های کشور را به تاخیر انداخته است. تحلیلگران حکمرانی تأکید می‌کنند که برای مقابله با فساد در این بخش، به اصلاحات در فرآیندهای مناقصه و مدیریت منابع پروژه‌های عمرانی نیاز است. شفافیت در این فرآیندها می‌تواند از هدررفت منابع عمومی جلوگیری کند و کیفیت پروژه‌ها را افزایش دهد.

سیستم مالی و بانکی عراق به‌ویژه در زمینه شفافیت، نظارت و مبارزه با پول‌شویی با مشکلات زیادی روبه‌رو است. بانک‌های دولتی همچون رفدین و الرشید به دلیل ضعف در نظارت و کنترل‌های داخلی، زمینه را برای فساد سیستماتیک فراهم کرده‌اند. همچنین، سوءاستفاده‌های مالی و تأمین مالی گروه‌های تروریستی از این سیستم، بحران‌های اقتصادی بیشتری را به وجود آورده است. طبق گزارش‌های گروه ویژه اقدام مالی (FATF)، عراق همچنان در رتبه‌بندی این گروه قرار دارد که این وضعیت بر توانایی بانک‌ها در تعامل با بازارهای جهانی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی تأثیر منفی می‌گذارد.

FATF



■ پیامدهای فساد حکمرانی در عراق

فساد در عراق علاوه بر تأثیرات اقتصادی، پیامدهای اجتماعی و سیاسی زیادی نیز به همراه دارد. شرایط حاکم و عدم شفافیت موجود در عرصه‌های مختلف موجب کاهش رشد اقتصادی، تضعیف نهادهای دولتی و افزایش نارضایتی عمومی شده است. در این بخش، به تحلیل پیامدهای فساد حکمرانی در عراق پرداخته و تأثیر آن بر ثبات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کشور را بررسی خواهیم کرد.

کاهش اعتماد عمومی

فساد در نهادهای دولتی موجب کاهش شدید اعتماد عمومی به دولت و نهادهای حکومتی عراق شده است. طبق گزارش‌های بانک جهانی، فساد گسترده در عراق باعث شده که مردم به نهادهای دولتی بی‌اعتماد شوند و نسبت به کارآمدی سیستم حکومتی بدبین شوند. این بی‌اعتمادی عمومی به‌ویژه در سال‌های اخیر، به‌ویژه در زمان بحران‌های اقتصادی و اجتماعی، منجر به اعتراضات گسترده مردمی شده است که نشانه‌ای از بی‌ثباتی سیاسی در کشور است. در همین راستا گروهی از کارشناسان اجتماعی و سیاسی بر این باورند که فساد گسترده در عراق نه تنها موجب کاهش اعتماد عمومی به دولت شده است، بلکه به بحران‌های اجتماعی و سیاسی بیشتر دامن زده است. تحلیلگران حکمرانی پیشنهاد می‌کنند که دولت باید اقدامات بیشتری برای افزایش شفافیت، پاسخگویی و بهبود تعاملات خود با مردم انجام دهد تا از تشدید بحران‌های سیاسی و اجتماعی جلوگیری کند.

۲ کاهش رشد اقتصادی

فساد یکی از بزرگ‌ترین موانع رشد اقتصادی عراق به شمار می‌رود. طبق آمار صندوق بین‌المللی پول، فساد باعث شده که بخش زیادی از منابع مالی کشور به جای سرمایه‌گذاری در پروژه‌های توسعه‌ای و ایجاد فرصت‌های شغلی، به هدر رود. این اتلاف منابع مالی، علاوه بر کاهش رشد اقتصادی، باعث ایجاد بحران‌های اقتصادی و کاهش رفاه عمومی شده است. پیش‌بینی می‌شود که در سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵، رشد اقتصادی عراق تنها به ۲٫۱ درصد برسد که این نرخ، پایین‌تر از میانگین جهانی است. گروهی از کارشناسان اقتصادی تاکید دارند که فساد در عراق نه تنها موجب هدررفت منابع مالی کشور شده است، بلکه به کاهش رشد اقتصادی و بحران‌های مالی منجر خواهد شد. از منظر این گروه برای مقابله با این بحران، اصلاحات اساسی در سیستم اقتصادی و مالی کشور لازم است تا از اتلاف منابع جلوگیری شود و رشد اقتصادی پایدار تحقق یابد.

۳ تضعیف نهادهای دولتی

فساد در دستگاه‌های دولتی باعث تضعیف کارایی نهادهای حکومتی و عدم توانایی آن‌ها در حل مشکلات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی می‌شود. در واقع، فساد در بخش‌های اجرایی و نظارتی دولت عراق باعث شده است که بسیاری از برنامه‌ها و سیاست‌های اقتصادی به‌درستی اجرا نشوند و مشکلات اجتماعی همچنان حل نشده باقی بمانند. کارشناسان حکمرانی معتقدند که فساد در سطوح بالای دولتی باعث کاهش کارایی نهادهای اجرایی و نظارتی شده است. پژوهشگران حکمرانی تاکید دارند که برای مقابله با این بحران، تقویت نظارت‌های قضائی و اصلاحات ساختاری در نهادهای دولتی ضروری است.

■ نسخه بغداد برای مقابله با فساد

دولت عراق در راستای مقابله با فساد، اقدامات مختلفی را در نظر گرفته است. یکی از این اقدامات، تشکیل کمیته عالی مبارزه با فساد است که تحت نظارت مستقیم نخست‌وزیر فعالیت می‌کند. در کنار این اقدام، عراق برای مقابله با فساد به همکاری‌های بین‌المللی نیز پرداخته است. در این بخش، به تحلیل نسخه بغداد برای مبارزه با فساد و چالش‌های آن خواهیم پرداخت.

۱ راه‌اندازی کمیته عالی مبارزه با فساد

در سال ۲۰۲۲، دولت عراق کمیته عالی مبارزه با فساد را تحت نظارت مستقیم نخست‌وزیر تشکیل داد. این کمیته مسئول پیگیری پرونده‌های فساد در سطوح عالی دولتی و اجرای اصلاحات در نهادهای دولتی است. با این حال، کارشناسان به چالش‌های موجود در این کمیته اشاره کرده‌اند، از جمله عدم استقلال قضائی و فشارهای سیاسی که موجب کندی در پیشبرد پرونده‌ها و تأثیرگذاری اندک این کمیته شده است. کارشناسان حقوقی و حکمرانی معتقدند که موفقیت این کمیته بستگی به توانایی آن در مقابله با فشارهای سیاسی و حفظ استقلال قضائی دارد. تنها با تقویت این کمیته و اعمال فشارهای بین‌المللی می‌توان اطمینان حاصل کرد که اقدامات ضد فساد به‌طور مؤثر به اجرا درآید.

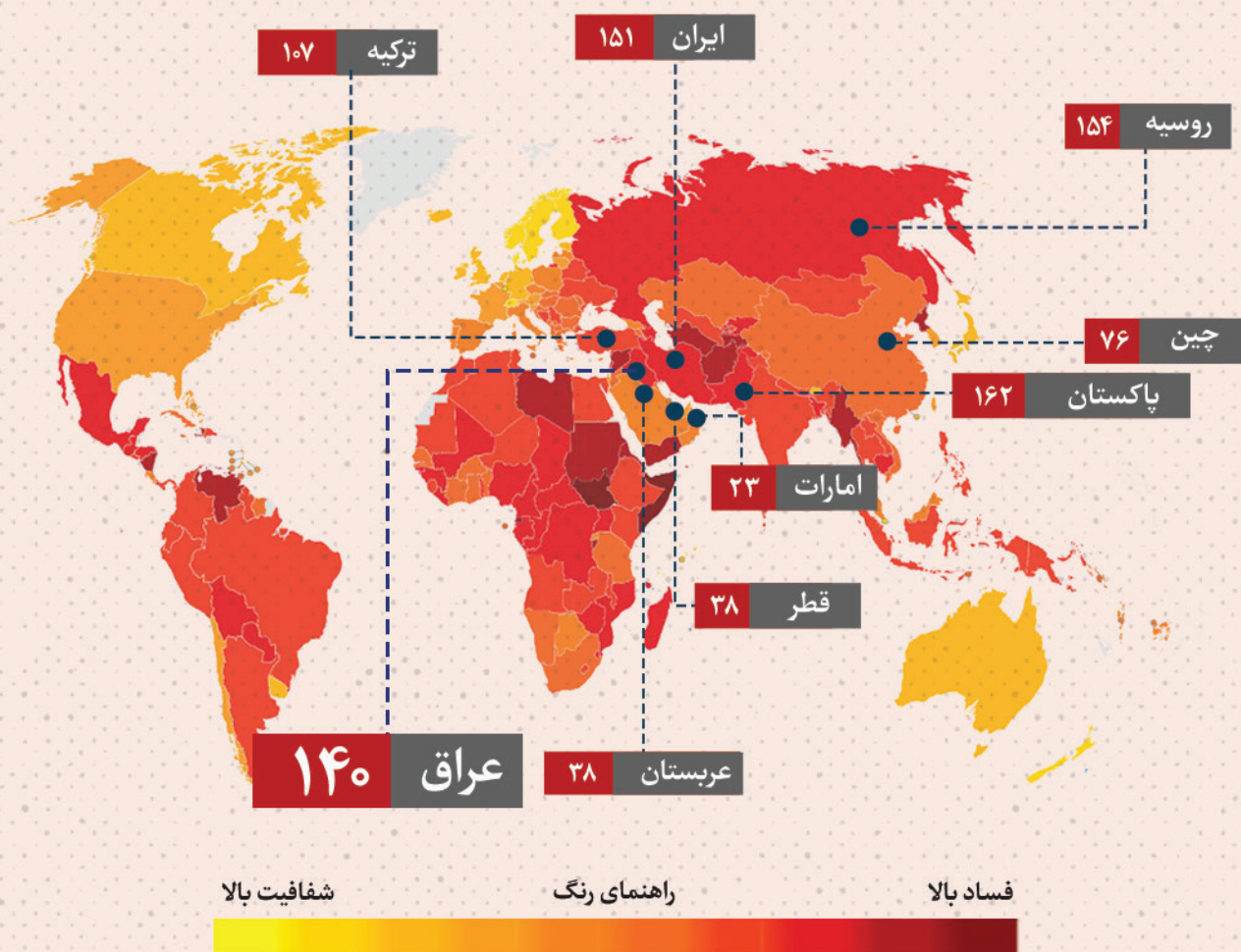
۲ همکاری با نهادهای بین‌المللی

عراق برای مقابله با فساد، به همکاری‌های گسترده‌ای با نهادهای بین‌المللی همچون صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی و گروه ویژه اقدام مالی (FATF) پرداخته است. این همکاری‌ها عمدتاً بر تقویت سیستم مالی، بهبود شفافیت قراردادهای نفتی و مبارزه با پول‌شویی و تأمین مالی تروریسم متمرکز است. گروهی از کارشناسان بین‌المللی تاکید دارند که همکاری‌های عراق با نهادهای بین‌المللی می‌تواند در زمینه‌های شفافیت مالی و مبارزه با فساد مؤثر باشد، اما بررسی‌ها نشان می‌دهند که برای کاهش فساد به‌طور پایدار، عراق باید اصلاحات داخلی گسترده‌تری را در ساختارهای حکومتی خود اعمال کند. در نهایت باید گفت فساد حکمرانی در عراق به یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های این کشور تبدیل شده است که پیامدهای منفی آن به‌وضوح در تمامی ابعاد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مشهود است. با وجود تلاش‌های متعدد برای مقابله با فساد، به‌ویژه در سطوح بالای دولتی، هنوز اقدامات کافی برای ریشه‌کنی این پدیده انجام نشده است. اصلاحات ساختاری در دستگاه‌های دولتی، تقویت نظارت‌های قضائی و مشارکت بیشتر نهادهای جامعه مدنی و بین‌المللی می‌تواند به‌عنوان راهکارهایی مؤثر برای مقابله با فساد در عراق مطرح شود. در این راستا، توجه به تقویت سیستم‌های نظارتی و بهبود شفافیت در تمامی بخش‌ها، به‌ویژه در بخش نفت و گاز، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.



شاخص ادراک فساد در عراق و جهان

در گزارش شاخص ادراک فساد (CPI) سال ۲۰۲۴ که توسط سازمان شفافیت بین‌الملل منتشر شده است، عراق با کسب ۲۶ امتیاز از ۱۰۰، در رتبه ۱۴۰ از میان ۱۸۰ کشور قرار دارد.



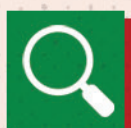
اقدامات مهم عراق برای مبارزه با فساد



انجام ارزیابی
ملی ریسک



به‌روزرسانی سیستم‌های
الکترونیکی بانکی



ایجاد دفتر مستقل
ضد پول شویی



تصویب قانون ضد پول شویی
و تأمین مالی تروریسم



برگزاری کارگاه‌های
آموزشی مالی



تقویت نظارت
بر مؤسسات مالی



همکاری گسترده
با FATF



پیاده‌سازی قواعد
واستانداردهای بین‌المللی

عراق معلق میان نوسان بهای نفت و ضرورت اصلاحات ساختاری

اقتصاد عراق علی‌رغم برخورداری از منابع غنی نفت، در حال حاضر با چالش‌های ساختاری و اقتصادی فراوانی روبه‌رو است که می‌تواند آینده این کشور را تحت تأثیر قرار دهد. در حالی که نرخ رشد اقتصادی در سال‌های اخیر به دلیل وابستگی شدید به نفت، بحران‌های سیاسی و امنیتی و فساد گسترده، روندی نوسانی داشته، اما افق‌های آینده برای اقتصاد عراق بستگی به نحوه مدیریت این چالش‌ها و پیشرفت در اصلاحات اقتصادی دارد. پیش‌بینی‌های موجود حاکی از آن است که در صورت تحقق اصلاحات اقتصادی اساسی و جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی، عراق می‌تواند به رشد پایدار و توسعه اقتصادی در سال‌های ۲۰۲۵ و پس از آن دست یابد. با این همه گزاره‌هایی چون اراده سیاسی لازم برای تحقق اصلاحات در کنار تنش‌های قومی و سیاسی حاکم بر ساختار سیاسی عراق و همچنین عدم شفافیت حاکم موجب شده تا گروهی از ناظران و تحلیلگران آینده اقتصاد عراق را مبهم ارزیابی کنند. از منظر این گروه تا مادامی که ساختار اقتصاد عراق متکی به نفت باشد و اصلاحات ساختاری و شفافیت در حاشیه بماند، بهبود وضعیت اقتصادی علی‌رغم ظرفیت‌های موجود در این کشور نفت‌خیز در میان مدت محقق نشود.



■ چشم‌انداز رشد اقتصادی

با توجه به وابستگی شدید عراق به درآمدهای نفتی، پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد که اگر روند اصلاحات ساختاری در این کشور شتاب نگیرد، رشد اقتصادی عراق در سال‌های ۲۰۲۵ و پس از آن همچنان تحت تأثیر نوسانات قیمت نفت قرار خواهد گرفت. بر اساس گزارش‌های صندوق بین‌المللی پول که در سال ۲۰۲۴ منتشر شده، نرخ رشد اقتصادی عراق برای سال‌های ۲۰۲۵ و ۲۰۲۶ به طور متوسط ۲٫۷ درصد پیش‌بینی می‌شود که این میزان رشد به شدت به وضعیت بهای نفت در بازارهای جهانی منوط است. از سوی دیگر، مشکلات داخلی نظیر فساد و ضعف در ساختار حکمرانی می‌تواند بر روند رشد اقتصادی تأثیر منفی بگذارد. جاسم البدران، استاد اقتصاد در دانشگاه بغداد، ضمن اشاره به متغیری که در بالا بدان اشاره شد، بر این باور است که اگر عراق نتواند به شکلی موثر وابستگی‌اش به نفت را کاهش دهد، نمی‌تواند در سال ۲۰۲۵ و سال‌های پس از آن به رشد پایدار دست یابد. بالاخص آن که نوسانات قیمت نفت و بحران‌های داخلی همچنان تهدید جدی برای آینده اقتصادی این کشور هستند. از همین رو به اعتقاد این استاد دانشگاه، عراق به شدت نیازمند اصلاحات اقتصادی و متنوع کردن منابع درآمدی‌اش است.

■ نرخ بیکاری و مشکلات بازار کار

یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های عراق در سال‌های آینده، نرخ بالای بیکاری، به‌ویژه در میان جوانان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی است. طبق آمار صندوق بین‌المللی پول، نرخ بیکاری در عراق در سال ۲۰۲۵ به حدود ۱۵ درصد خواهد رسید، که این آمار همچنان به‌ویژه در میان جوانان و فارغ‌التحصیلان تحصیل‌کرده نگران‌کننده است. عدم هماهنگی میان مهارت‌های مورد نیاز بازار کار و سیستم آموزشی موجود، کمبود فرصت‌های شغلی در بخش‌های غیرنفتی و شرایط اجتماعی و فرهنگی از جمله عواملی هستند که نرخ بیکاری را در عراق بالا نگه می‌دارند.

سلیم الجبوری، کارشناس بازار کار عراق، بر این باور است که «اگر عراق بخواهد به کاهش نرخ بیکاری در سال‌های ۲۰۲۵ و پس از آن دست یابد، باید به شکلی جدی سیستم آموزشی را اصلاح و مهارت‌های عملی در جوانان را براساس نیازهای حاکم بر بازار تقویت کند.» از منظر این کارشناس فعال در حوزه اقتصاد، شواهد نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری در آموزش مهارت‌های فنی و حرفه‌ای و همچنین توسعه زیرساخت‌های اقتصادی برای ایجاد مشاغل پایدار، برای کاهش نرخ بیکاری در عراق ضروری است.

■ وابستگی به نفت و تنوع اقتصادی

وابستگی شدید به نفت همچنان یکی از مهم‌ترین چالش‌های اقتصادی عراق است. این وابستگی نه تنها اقتصاد این بازیگر را در برابر نوسانات قیمت جهانی طلای سیاه آسیب‌پذیر کرده، بلکه موجب کاهش تنوع اقتصادی و ضعف در سایر بخش‌های اقتصادی شده است. از همین رو پیش‌بینی می‌شود که در سال ۲۰۲۵ و سال‌های پس از آن عراق برای کاهش این وابستگی به سرمایه‌گذاری در بخش‌های غیرنفتی همچون کشاورزی، صنعت و خدمات نیاز خواهد داشت. **یوسف علی، استاد اقتصاد نفت و انرژی در دانشگاه بغداد، ضمن تأیید این واقعیت، در گفت‌وگویی که سال ۲۰۲۴ با نشریه اکونومیست داشت، گفت: «در صورت عدم تنوع بخشی به اقتصاد، عراق همچنان به شدت وابسته به نفت خواهد بود و نوسانات جهانی قیمت طلای سیاه می‌تواند بر اقتصاد این کشور تأثیری جدی بگذارد.»** به باور این کارشناس نفت و انرژی، اصلاحات اقتصادی باید در راستای افزایش بهره‌وری در بخش‌های غیراقتصادی و توسعه منابع درآمدی غیرنفتی باشد تا عراق بتواند از آسیب‌های ناشی از تغییرات قیمت نفت در بازارهای جهانی جلوگیری کند.



■ فساد اقتصادی و چالش‌های حکمرانی

یکی دیگر از چالش‌های جدی پیش‌روی اقتصاد عراق، فساد اقتصادی و ضعف در حکمرانی است. فساد در دستگاه‌های دولتی و حکومتی نه تنها موجب از بین رفتن منابع مالی کشور شده، بلکه اعتماد عمومی به دولت و بخش‌های اقتصادی را کاهش داده است. در صورتی که اصلاحات حکمرانی و کاهش فساد در عراق به تأخیر بیفتد، پیش‌بینی می‌شود که بحران‌های اقتصادی و اجتماعی در سال‌های ۲۰۲۵ و پس از آن شدت بگیرد. **مریم الشمیری، کارشناس فساد اقتصادی، به این نکته اشاره کرده و معتقد است: «مبارزه با فساد باید در اولویت قرار گیرد. بدون کاهش فساد و تقویت شفافیت در فرآیندهای حکمرانی، حتی برجسته‌ترین اصلاحات اقتصادی نیز نمی‌تواند نتیجه‌بخش باشد.»** به باور این کارشناس حوزه اقتصادی، عراق در چنین شرایطی باید به سرعت اقداماتی اساسی برای تقویت نهادهای نظارتی و کاهش فساد اتخاذ کرده تا بتواند مسیر توسعه پایدار را طی کند.

با توجه به وابستگی شدید عراق به درآمدهای نفتی، پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد که اگر روند اصلاحات ساختاری در این کشور شتاب نگیرد، رشد اقتصادی عراق در سال‌های ۲۰۲۵ و پس از آن همچنان تحت تأثیر نوسانات قیمت نفت قرار خواهد گرفت. براساس گزارش‌های صندوق بین‌المللی پول که در سال ۲۰۲۴ منتشر شده، نرخ رشد اقتصادی عراق برای سال‌های ۲۰۲۵ و ۲۰۲۶ به طور متوسط ۲٫۷ درصد پیش‌بینی می‌شود که این میزان رشد به شدت به وضعیت بهای نفت در بازارهای جهانی منوط است.

■ فرصت‌سازی برای توسعه

با وجود چالش‌های متعدد، عراق همچنان از ظرفیت‌های بالایی برای توسعه اقتصادی در سال‌های ۲۰۲۵ و پس از آن برخوردار است. یکی از این ظرفیت‌ها، توسعه بخش گردشگری است که می‌تواند به عنوان یک منبع جدید درآمد برای این بازیگر شناخته شود. عراق با دارا بودن جاذبه‌های مذهبی و تاریخی بی‌شمار، فرصت‌های زیادی برای جذب گردشگران داخلی و خارجی دارد. علاوه بر این، عراق می‌تواند با تمرکز بر انرژی‌های تجدیدپذیر، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های حمل و نقل و توسعه بخش‌های غیرنفتی به رشد اقتصادی پایدار دست یابد.

زهراء حبيب، تحلیلگر اقتصادی، در گفت‌وگویی که سال ۲۰۲۴ با بلمبرگ داشت، اذعان کرد: «عراق باید به طور جدی به ظرفیت‌های گردشگری و انرژی‌های تجدیدپذیر خود توجه کند تا بتواند منابع درآمدی جدیدی ایجاد کرده و وابستگی به نفت را کاهش دهد.»

با توجه به متغیرهایی که در بالابدان‌ها اشاره شد و همچنین داده‌های ارائه شده توسط نهادهایی چون صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی و تحلیل کارشناسان فعال در حوزه اقتصادی عراق، پیش‌بینی‌ها حاکی از آن است که عراق در سال‌های ۲۰۲۵ و پس از آن با چالش‌هایی نظیر وابستگی به نفت، نرخ بیکاری بالا و فساد گسترده روبه‌رو خواهد بود. با این حال، اگر عراق بتواند اصلاحات اقتصادی گسترده‌ای را در راستای تنوع‌بخشی به اقتصاد، کاهش فساد و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید انجام دهد، این کشور قادر خواهد بود به رشد اقتصادی پایدار دست یابد. عراق می‌تواند از ظرفیت‌های طبیعی و انسانی خود برای تعریف اقتصادی مقاوم‌تر و کمتر وابسته به نفت بهره‌مند شده و در نهایت به ثبات اقتصادی دست یابد.



مهم‌ترین اعداد اقتصادی عراق

%۴۰

عراقی‌ها در
ادارات دولتی
کار می‌کنند



%۳.۵

پیش‌بینی تورم عراق
برای سال ۲۰۲۵ است



%۲۲

عراقی‌ها حساب بانکی
و مالی دارند



%-۱.۵

اقتصاد عراق
کاهش تولید و خدمات
داشته است



%۱.۵

صادرات عراق شامل
صادرات غیرنفتی
است



۴۳

شاخص کسب‌وکار
کشور عراق
که پایین‌تر از میانگین جهانی
و منطقه‌ای است



%۱۴

میزان نرخ بیکاری
عراق برای سال ۲۰۲۴ است

%۱۵

سهم کشاورزی
عراق از اقتصاد
این کشور است



الله أكبر



■ مؤسسه مستقل پژوهش‌های مدیریت و جامعه مدنی

از سال ۲۰۰۳ تاکنون، اقتصاد عراق زیر سایه ناامنی، ضعف نهادها و فساد ساختاری با چالش‌های جدی روبه‌رو بوده است. پس از سرنگونی صدام حسین، اقتصاد کشور وارد مرحله‌ای از فروپاشی نهادی شد که پیامد آن، تعلیق سرمایه‌گذاری، تضعیف ظرفیت اجرایی دولت و افزایش وابستگی به درآمدهای نفتی بود. دولت موقت ائتلاف با انحلال ارتش و ساختارهای اداری پیشین، عملاً خلاء قدرتی ایجاد کرد که به گسترش بحران‌های امنیتی و در ادامه، بحران‌های اقتصادی انجامید. در همین راستا داده‌های مؤسسه IIACSS «مؤسسه بین‌المللی تحقیقات و مشاوره در زمینه علوم اجتماعی عراق» نشان می‌دهد که در سال ۲۰۰۳، بیش از ۶۰ درصد از مردم این کشور در محل زندگی‌شان احساس عدم امنیت داشتند. این رقم تا سال ۲۰۲۴ به ۱۰ درصد کاهش یافته است. در مقابل، مسائل اقتصادی جایگزین دغدغه‌های امنیتی شده‌اند. در نظرسنجی ملی ژانویه ۲۰۲۵، اولویت اصلی مردم، بیکاری، فقر و فساد عنوان شده است. این جابجایی نگرش، نشانه تغییر جهت انتظارات اجتماعی از دولت است: از نیاز به امنیت به مطالبه عدالت اقتصادی و فرصت برابر. در این میان یکی از سؤالات کلیدی این مؤسسه از سال ۲۰۰۳ این بوده است: «آیا فکر می‌کنید عراق در مسیر درستی حرکت می‌کند یا نه؟» این پرسش، به‌عنوان یک شاخص مهم جهت ارزیابی افکار عمومی، نشان می‌دهد مردم عراق چه برداشتی از وضعیت کشور در ابعاد سیاسی، امنیتی، اقتصادی و اجتماعی دارند. در سال ۲۰۰۴، بسیاری از مردم پس از سقوط صدام حسین امیدوار بودند که دموکراسی، خدمات عمومی بهتر و احیای ملی حاصل شود. اما با گسترش خشونت‌های فرقه‌ای در ۲۰۰۶ و خروج نسبی نیروهای آمریکایی، این امیدها رنگ باخت و در سال ۲۰۰۷ تنها ۴۵ درصد معتقد بودند کشور در مسیر درستی قرار دارد. در اوج بحران داعش در سال ۲۰۱۶، این رقم به پایین‌ترین حد خود یعنی ۱۴ درصد رسید. اما در چرخشی معنادار، نگرش عمومی در سال‌های اخیر به‌شدت بهبود یافته است. در فوریه ۲۰۲۴، برای نخستین بار از سال ۲۰۰۴، بیش از ۵۰ درصد مردم بر این باورند که کشور در مسیر درستی قرار دارد. این روند تا اوایل ۲۰۲۵ ادامه یافت و به ۵۲ درصد رسید. این افزایش امید به بهبود امنیت، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها، بهبود روابط خارجی و ثبات نسبی سیاسی نسبت داده می‌شود؛ هرچند نگرانی‌هایی درباره فساد و اصلاحات اقتصادی همچنان باقی‌ست. اقتصاد کنونی عراق، با دولتی متورم و ناکارآمد، بخش خصوصی محدود، و نرخ بیکاری بالا، به‌ویژه در میان جوانان تحصیل‌کرده، در وضعیت شکننده‌ای قرار دارد. تطابق نداشتن ساختار آموزشی با نیازهای بازار کار، ضعف نظام بانکی، و نبود امنیت سرمایه‌گذاری، از عوامل عمیق این بحران هستند. بسیاری از نیروهای متخصص یا در مشاغل کمتر از توانمندی‌شان مشغول‌اند یا در فکر مهاجرت به خارج از کشورند. با این حال، داده‌ها حاکی از افزایش تدریجی اعتماد عمومی است. در سال ۲۰۲۴ برای نخستین بار از سال ۲۰۰۴، بیش از نیمی از مردم باور داشتند که کشور در مسیر درستی قرار دارد. همچنین، ۵۵ درصد مردم به دولت مرکزی اعتماد نشان دادند؛ رقمی بالاتر از میانگین کشورهای عضو سازمان همکاری توسعه اقتصادی. بهبود نسبی شرایط می‌تواند فرصت مناسبی برای اجرای اصلاحات اقتصادی عمیق و بلندمدت باشد؛ اصلاحاتی همچون مبارزه با فساد، توانمندسازی بخش خصوصی، و افزایش اشتغال‌زایی مولد.

وقتی اقتصاد قربانی ژئوپلیتیک می شود!

■ موسسه مطالعات خاورمیانه

در سال‌های اخیر، عراق علیرغم دستیابی نسبی به ثبات سیاسی و امنیتی، همچنان گرفتار چالش‌های اقتصادی عمیق و ساختاری باقی مانده است. دولت این کشور، در تلاش برای بازتعریف جایگاه منطقه‌ای خود، پروژه‌هایی مانند «جاده توسعه» را معرفی کرده که هدف آن تبدیل عراق به یک محور ترانزیتی راهبردی میان خلیج فارس، ترکیه و اروپا است. این پروژه که از حمایت کشورهای چون امارات، قطر و ترکیه برخوردار است، فعلاً در مراحل اولیه برنامه‌ریزی است و هنوز فاصله زیادی تا اجرا دارد. اما در ورای این برنامه‌های بلندپروازانه، واقعیت‌های تلخ اقتصاد عراق خودنمایی می‌کند. اقتصاد این کشور همچنان به شدت به صادرات نفت خام وابسته است و تنوع بخشی به تولید ملی پیشرفتی محسوس نداشته است. نبود زیرساخت‌های تولیدی، بحران مزمن برق، بیکاری گسترده در میان جوانان، فساد نهادی و تخریب زیست محیطی، همگی موانعی جدی بر سر راه توسعه پایدار هستند. بخش خصوصی نیز به دلیل نبود حمایت‌های نهادی، ضعف در دسترسی به سرمایه و فضای نامطمئن کسب و کار، نتوانسته نقش موثری در رشد اقتصادی ایفا کند. وابستگی شدید عراق به واردات گاز طبیعی از ایران نیز یک نقطه ضعف استراتژیک محسوب می‌شود؛ به طوری که تا همین اواخر حدود یک سوم برق کشور با گاز وارداتی از ایران تأمین می‌شود. با لغو تدریجی معافیت‌های تحریمی از سوی آمریکا، عراق با خطر قطعی برق و نارضایتی عمومی، خصوصاً در فصل تابستان، روبه‌رو شده است. در حالی که دولت در پی افزایش تولید داخلی برق است، تحقق این هدف نیازمند سرمایه‌گذاری‌های سنگین و چندین سال زمان است. از سوی دیگر، موقعیت ژئوپلیتیکی عراق به شدت در معرض تحولات منطقه‌ای است. تنش در مرزهای غربی به ویژه با سقوط دولت سوریه و احیای تهدید داعش، امنیت زنجیره‌های ترانزیتی و انرژی را برجسته شده است. همچنین فشارهای آمریکا برای متوقف کردن گروه‌های حامی ایران، توازن سیاسی داخلی را به هم زده و فرآیند تصمیم‌گیری اقتصادی را پیچیده‌تر کرده است. نقش آفرینی قدرت‌های خارجی در سیاست‌گذاری عراق، نوعی وابستگی سیاسی-اقتصادی را ایجاد کرده که مانع از استقلال کامل در طراحی مسیرهای توسعه‌ای شده است. در نهایت، عراق در نقطه‌ای حساس از تاریخ اقتصادی خود قرار گرفته است. چشم‌انداز این کشور ترکیبی از فرصت و بحران است: ظرفیت تبدیل شدن به یک هاب منطقه‌ای در حوزه انرژی و ترانزیت از یک سو، و خطر بازگشت به چرخه بی‌ثباتی از سوی دیگر. آینده اقتصاد عراق، بیش از هر چیز، به توانایی عراق در اصلاح ساختارهای فرسوده، تقویت بخش خصوصی، حفظ توازن ژئوپلیتیکی و تأمین انرژی پایدار گره خورده است. سیاست‌گذاری‌های دقیق، سرمایه‌گذاری خارجی هدفمند و حکمرانی کارآمد، ابزارهایی هستند که می‌توانند عراق را از وضعیت شکننده کنونی عبور دهند.



Middle
East
Institute

The Economist

■ اکونومیست

عراق در یکی از حساس‌ترین مقاطع اقتصادی و سیاسی تاریخ معاصر خود قرار دارد. در شرایطی که این کشور تلاش می‌کند مسیر بازسازی و توسعه را پس از دوده جنگ و ناآرامی دنبال کند، تحولات ژئوپلیتیکی منطقه، به ویژه افزایش تنش میان ایران و اسرائیل، تهدیدی جدی برای ثبات اقتصادی این بازیگر به شمار می‌رود. طی سال‌های اخیر، نشانه‌هایی از بهبود تدریجی اقتصاد عراق عریان شده است. درآمدهای حاصل از نفت، که ستون اصلی بودجه دولت محسوب می‌شود، اکنون بیش از گذشته صرف پروژه‌های زیرساختی داخلی می‌شود؛ نه جنگ‌های نیابتی. سطح خشونت نیز کاهش یافته و فضای عمومی کشور برای سرمایه‌گذاری و بازسازی اقتصادی مساعدتر شده است. با این حال، ساختار اقتصاد عراق همچنان آسیب‌پذیر است. وابستگی به نفت، فساد ساختاری، نرخ بالای بیکاری، وضعف در نظام مالی و بانکی، مانع از رشد پایدار شده‌اند. بحران انرژی نیز همچنان پابرجاست: عراق برای تأمین حدود یک سوم از برق خود به گاز طبیعی وارداتی از ایران متکی است. بازسرگیری سیاست فشار حداکثری دولت آمریکا و لغو معافیت عراق برای واردات انرژی از ایران، خطر قطع برق در ماه‌های گرم سال و بروز ناآرامی اجتماعی افزایش یافته است. افزون بر بحران انرژی، بخش خصوصی عراق نیز هنوز ضعیف، محدود و وابسته به قراردادهای دولتی است. نظام مالیاتی ناکارآمد، فساد گسترده و دشواری در ثبت و راه‌اندازی کسب‌وکارها، مانع رشد شرکت‌های کوچک و متوسط شده‌اند. بانک‌های دولتی، که بخش اعظم نقدینگی را در اختیار دارند، توانایی کمی در ارائه اعتبار به بخش خصوصی دارند. همچنین، نبود بازار سرمایه فعال، عملاً راه‌تأمین مالی تولیدکنندگان را بسته است. در چنین شرایطی، رشد اقتصادی بیشتر از طریق بخش دولتی و نفتی محقق می‌شود که نه پایدار است و نه اشتغال‌زا. این ضعف ساختاری، مهم‌ترین مانع توسعه متوازن عراق به شمار می‌رود. در میانه چنین چالش‌هایی دولت عراق درگیر موازنه‌سازی میان منافع ایران و ایالات متحده است. همین گزاره زمینه‌ساز موقعیت شکننده عراق شده و همزمان با افزایش تنش‌ها به اقتصاد عراق آسیب مستقیم وارد کرده است؛ از کاهش سرمایه‌گذاری خارجی گرفته تا تحریم‌های احتمالی. با وجود تهدیدهای امنیتی و منطقه‌ای، دولت محمد شیاع السودانی تلاش دارد پروژه‌های کلیدی مانند جاده توسعه را پیش ببرد و از عراق یک شاهراه ترانزیتی بین خلیج فارس و اروپا بسازد. اما موفقیت چنین پروژه‌ای منوط به ثبات سیاسی در این کشور است. از همین رو به باور گروهی از ناظران اقتصاد عراق همچنان روی مرز باریکی از فرصت و بحران حرکت می‌کند؛ در چنین قابی هرگونه خطای راهبردی می‌تواند دستاوردهای شکننده این بازیگر را به مخاطره اندازد.

■ موسسه مطالعاتی کارنگی

عراق در دهه اخیر درگیر دو روند هم‌زمان اما متضاد بوده است: اجرای پروژه بلندپروازانه «راه توسعه» با هدف تبدیل شدن به گره ترانزیتی منطقه، و فرو رفتن در بحران‌های اقلیمی، اقتصادی و نهادی، زیرساخت‌های تحقق این رویا را تهدید می‌کنند. طرح جاده توسعه قرار است با اتصال بندر فاو به مرز ترکیه از طریق شبکه‌ای از خطوط ریلی، جاده‌ای و لجستیکی، عراق را به اروپا متصل کرده و جایگاه این کشور را از صادرکننده نفت به حلقه‌ای فعال در زنجیره تأمین جهانی ارتقا دهد. اما این طرح در بستری ناپایدار اجرا می‌شود. ساختار دولت عراق همچنان مبتنی بر الگوی ربیعی (مدلی از اقتصاد که در آن بخش عمده‌ای از درآمد کشور نه از تولید و کار و صنعت، بلکه از دریافت رانت حاصل می‌شود) است؛ ۸۵ درصد درآمد بودجه از نفت تأمین می‌شود و بخش‌های مولد مانند کشاورزی تنها ۵ درصد از تولید ناخالص داخلی را تشکیل می‌دهند. فساد مزمن، ناکارآمدی نهادها، تنش‌های قومی و حزبی، نبود شفافیت و ضعف در مدیریت پروژه‌های کلان، از مهم‌ترین موانع اجرایی این طرح‌اند. پروژه به سرمایه‌گذاری خارجی وابسته است، اما فضای ناامن سرمایه‌گذاری، نبود چارچوب‌های حقوقی شفاف و نبود اعتماد نهادی، تأمین مالی را با مشکل مواجه کرده است. در بعد منطقه‌ای، این مسیر در رقابت با کریدورهای جایگزین مانند پروژه «هند خلیج فارس اروپا» و طرح «کمربند و جاده» چین قرار دارد. ترکیه نقش کلیدی در اتصال نهایی مسیر ایفا می‌کند، اما روابط آنکارا و بغداد شکننده و تحت تأثیر منازعات امنیتی قرار دارد. کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس نیز در پروژه حضور دارند اما نسبت به بی‌ثباتی داخلی عراق تردید دارند. هم‌زمان، عراق با یکی از شدیدترین بحران‌های اقلیمی منطقه روبه‌رو است. ۷۰ درصد خاک کشور در اقلیم خشک قرار دارد، ذخایر آب دجله و فرات تا ۷۰ درصد کاهش یافته و پیش‌بینی می‌شود دما تا سال ۲۰۵۰ تا ۳.۲ درجه افزایش و بارندگی سالانه تا ۹ درصد کاهش یابد. این تحولات منجر به بیابان‌زایی، کاهش بهره‌وری کشاورزی (تا ۶۷ درصد)، بحران گرد و غبار، و تهدید امنیت غذایی شده‌اند. اسناد اقلیمی مانند NDC و NSPI تدوین شده‌اند اما بودجه ناچیز وزارت خانه‌ها (مثلاً ۰.۰۸ درصد برای محیط‌زیست در ۲۰۲۴)، نبود جدول زمانی، مشارکت مدنی و مشوق مالی، مانع تحقق این اهداف شده‌اند. در شرایطی که جمعیت عراق با رشد یک میلیونی در سال در مسیر رسیدن به ۸۰ میلیون نفر تا ۲۰۵۰ است، فشار بر منابع، زمین، و نهادها افزایش خواهد یافت. بدون اصلاحات عمیق نهادی، بازنگری در ساختار بودجه و گذار به اقتصاد سبز و تاب‌آور، نه پروژه راه توسعه و نه امنیت اقلیمی، به سرانجام نخواهند رسید.



**CARNEGIE
ENDOWMENT FOR
INTERNATIONAL PEACE**



■ موسسه مطالعاتی واشنگتن

اقتصاد عراق در سال‌های ۲۰۲۴ و ۲۰۲۵ با چالش‌های ساختاری و نهادی عمیقی روبه‌رو است. این کشور همچنان به شدت به درآمدهای نفتی وابسته است؛ به گونه‌ای که در سال ۲۰۲۳، بیش از ۹۳ درصد از درآمدهای دولتی از صادرات نفت خام تأمین شد. چنین الگویی نه تنها موجب بی‌ثباتی مالی در هنگام کاهش قیمت جهانی نفت می‌شود، بلکه فرصت رشد پایدار و متنوع‌سازی اقتصادی را نیز از میان برده است. اگرچه دولت محمد شیاع السودانی برنامه‌هایی برای تقویت بخش خصوصی، کاهش وابستگی به نفت و جذب سرمایه‌گذاری خارجی اعلام کرده، اما سیاست‌های بودجه‌ای و ساختار حکمرانی همچنان ادامه‌دهنده مسیر پیشین‌اند. دولت السودانی در سال ۲۰۲۳ بیش از ۶۱ درصد از کل بودجه را صرف پرداخت حقوق کارکنان دولت، مستمری‌بگیران و یارانه‌ها کرده است، در حالی که تنها ۱۴ درصد از بودجه برای سرمایه‌گذاری در زیرساخت و توسعه اقتصادی اختصاص یافت. از این میان، صنایع غیرنفتی که ظرفیت بالایی در اشتغال‌زایی و تحریک رشد دارند، کمتر از ۱ درصد بودجه را جذب کرده‌اند. این ناهم‌هنگی میان اهداف اعلام‌شده و عملکرد واقعی، شکاف جدی در حکمرانی اقتصادی کشور را نشان می‌دهد. علاوه بر آن، فساد فراگیر، منازعات سیاسی میان نخبگان، و ساختار ناکارآمدی به نام «محاصصه» (تقسیم مناصب، منابع و قراردادهای بین احزاب بر اساس سهم قومی و مذهبی) از دیگر موانع توسعه به‌شمار می‌رود. تنها در سال ۲۰۲۳، بیش از ۸۰۰ هزار نفر به فهرست حقوق‌بگیران دولت اضافه شدند که عمدتاً بر اساس ملاحظات سیاسی و نه نیاز اقتصادی واقعی بود. این روند باعث تورم سنگین نیروی کار دولتی و کاهش انگیزه سرمایه‌گذاری در بخش‌های مولد شده است. در کنار همه این مسائل، فضای کسب‌وکار در عراق بسیار نامطلوب باقی مانده است. در سال ۲۰۲۳، عراق در رتبه ۱۵۴ از میان ۱۸۰ کشور در شاخص ادراک فساد قرار گرفت و بی‌ثباتی امنیتی همچنان سرمایه‌گذاران را فراری می‌دهد. حمله پهبادی به میدان‌گازی خورمور تنها یکی از ده‌ها حمله‌ای است که طی سه سال گذشته به زیرساخت‌های انرژی عراق صورت گرفته است. این تهدیدها نه تنها سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) را تضعیف می‌کنند، بلکه برنامه‌های بازسازی و نوسازی کشور را نیز به تعویق می‌اندازند. برای شکستن این چرخه معیوب، عراق نیازمند اصلاحات مالی اساسی، کاهش هزینه‌های تکراری، افزایش سهم سرمایه‌گذاری در بودجه، بازسازی زیرساخت‌ها، حمایت قانونمند از بخش خصوصی، و خروج تدریجی از مدل دولت‌محور رانتی است. همچنین ایجاد چارچوب‌های شفاف نظارت، تضمین امنیت سرمایه‌گذاری، و حذف رانت‌های حزبی، پیش‌شرط‌هایی هستند که بدون آن‌ها، رؤیای توسعه اقتصادی عراق تحقق نخواهد یافت.

■ اندیشکده امور خاورمیانه شورای جهانی سیاست بین الملل

در سال ۲۰۲۵، اقتصاد عراق در میانه فشارهای مزمن ساختاری و نشانه‌هایی از بهبود نسبی، با چشم‌اندازی پیچیده و چندلایه مواجه است. طبق برآورد بانک جهانی، عراق به‌عنوان یکی از صادرکنندگان در حال توسعه نفت، پیش‌بینی می‌شود که رشد اقتصادی ۳.۳ درصدی را تجربه کند که نسبت به ۲.۷ درصد در سال ۲۰۲۴، افزایشی قابل توجه محسوب می‌شود. این رشد عمدتاً ناشی از بهبود نسبی درآمدهای نفتی، لغو محدودیت‌های تولید، و رشد تقاضای منطقه‌ای برای انرژی است. با این حال، این رشد در بستری از آسیب‌پذیری‌های جدی مالی و ساختاری رقم می‌خورد. همچنان بیش از ۹۰ درصد بودجه عمومی عراق متکی به نفت است و نوسانات قیمت جهانی نفت مستقیماً تعادل مالی کشور را تهدید می‌کند. برآوردها نشان می‌دهد که عراق در سال ۲۰۲۵ با کسری بودجه‌ای معادل ۵.۵ درصد تولید ناخالص داخلی مواجه خواهد بود؛ رقمی که نشان‌دهنده تداوم شکاف بین درآمد و هزینه‌های دولت است. ساختار هزینه‌کرد دولت عراق نیز بخش مهمی از بحران را شکل می‌دهد. بخش اعظم بودجه عمومی صرف پرداخت حقوق، یارانه‌ها و هزینه‌های جاری می‌شود، در حالی که سهم سرمایه‌گذاری در زیرساخت، آموزش، سلامت یا توسعه بخش خصوصی ناچیز است. این وضعیت در سال‌های اخیر موجب تشدید بیکاری، رکود در صنایع غیرنفتی، و وابستگی بیشتر به واردات شده است. در حوزه تورم، عراق در میان کشورهای نفتی در حال توسعه، با نرخ پیش‌بینی شده ۴.۹ درصدی در سال ۲۰۲۵ قرار دارد. این نرخ تورم هرچند کمتر از کشورهایمانند ایران (۳۰ درصد) یا یمن (۲۰.۷ درصد) است، اما در مقایسه با کشورهای حوزه خلیج فارس (حدود ۲ درصد)، نشان‌دهنده فشار قابل توجهی بر قدرت خرید شهروندان است. با توجه به ساختار مصرف خانوار در عراق، که به شدت به واردات وابسته است، کوچک‌ترین نوسانات در بازار ارز یا قیمت کالاهای اساسی می‌تواند معیشت اقشار آسیب‌پذیر را با بحران مواجه کند. یکی دیگر از چالش‌های کلیدی، نبود تنوع اقتصادی و ضعف در نهادهای پشتیبان بخش خصوصی است. با وجود ده‌ها طرح و سند توسعه‌ای که طی دو دهه اخیر در عراق تدوین شده، سرمایه‌گذاری مؤثر در بخش‌های مولدی مانند کشاورزی، صنعت و خدمات مدرن هنوز به واقعیت نپیوسته است. موانع بوروکراتیک، فساد ساختاری، ناپایداری سیاسی و نبود امنیت، از جمله عواملی هستند که اعتماد سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی را تضعیف کرده‌اند. در مجموع، اگرچه پیش‌بینی رشد ۳.۳ درصدی در سال ۲۰۲۵ برای عراق نشانه‌ای مثبت است، اما بدون اصلاحات نهادی، تنوع‌بخشی به اقتصاد و تقویت زیربنای فنی، مالی و انسانی، این رشد شکننده باقی خواهد ماند. آینده اقتصاد عراق وابسته به توان دولت در عبور از مدل رانتی و حرکت به سوی توسعه‌ای متوازن، پایدار و انسانی است.



MIDDLE EAST COUNCIL
ON GLOBAL AFFAIRS

McMaster University



■ دانشگاه مک مستر

در سال‌های اخیر، مدل‌های نوین اشتغال مبتنی بر فناوری دیجیتال، فرصت‌های تازه‌ای را برای تحول بازار کار در کشورهای در حال توسعه فراهم کرده‌اند. یکی از مهم‌ترین این مدل‌ها، اقتصاد گیگ (Gig Economy) است؛ ساختاری که در آن افراد به جای اشتغال تمام‌وقت و بلندمدت، در قالب پروژه‌های کوتاه‌مدت، موقت یا قراردادی و اغلب از طریق پلتفرم‌های دیجیتال فعالیت می‌کنند. این نوع اشتغال با انعطاف‌پذیری بالا، امکان مشارکت افرادی را فراهم می‌سازد که به دلایل اجتماعی، جغرافیایی یا جنسیتی دسترسی محدودی به بازار کار رسمی دارند. در عراق، اقتصاد گیگ به تدریج در حال گسترش است و نقش آن در ایجاد فرصت‌های شغلی، به ویژه برای زنان، اهمیت فزاینده‌ای یافته است. زنان عراقی که با موانعی مانند محدودیت‌های فرهنگی، نبود امنیت شغلی در محیط‌های رسمی، تبعیض در استخدام و دستمزد و مسئولیت‌های خانوادگی گسترده مواجه‌اند، از طریق فعالیت‌هایی چون ترجمه آنلاین، طراحی گرافیک، آموزش مجازی، مشاوره دیجیتال، تولید محتوا و فروش محصولات در شبکه‌های اجتماعی توانسته‌اند به بازار کار وارد شوند و بخشی از اقتصاد دیجیتال باشند. از مهم‌ترین مزایای اقتصاد گیگ برای زنان می‌توان به انعطاف‌پذیری زمانی و مکانی، امکان اشتغال از منزل، استقلال مالی و کاهش اصطکاک‌های اجتماعی در ورود به بازار کار اشاره کرد. این موضوع به ویژه در مناطق محافظه‌کار عراق که مشارکت اقتصادی زنان در فضای عمومی با مقاومت‌های فرهنگی مواجه است، اهمیت دوچندان می‌یابد. بسیاری از زنان همچنین از طریق اقتصاد گیگ موفق شده‌اند درآمد جانبی قابل توجهی کسب کنند، حتی اگر این درآمدها موقتی یا ناپایدار باشند. با این حال، چالش‌های ساختاری نیز کم نیست. نبود قرارداد رسمی، فقدان پوشش‌های بیمه‌ای، نوسانات درآمد، دسترسی محدود به فناوری، نبود آموزش‌های حرفه‌ای و تبعیض جنسیتی در نرخ دستمزد از جمله موانع پیش روی زنان در این حوزه است. همچنین، بسیاری از پلتفرم‌های دیجیتال مورد استفاده، چارچوب قانونی روشنی در عراق ندارند و این موجب تضعیف موقعیت کاری فعالان در این عرصه می‌شود. از سوی دیگر، نبود نهادهای صنفی یا تشکلی حمایتی باعث شده زنان فریلنسر در معرض استثمار یا سوءاستفاده قرار گیرند. از منظر سیاست‌گذاری، اقتصاد گیگ فرصتی بی‌نظیر برای تنوع بخشی به ساختار اشتغال عراق و کاهش فشار بر دولت در تأمین مشاغل رسمی به شمار می‌رود. در شرایطی که اقتصاد دولتی و نفت محور عراق قادر به جذب بخش عمده نیروی کار جوان نیست، توسعه زیرساخت‌های اقتصاد دیجیتال می‌تواند به توانمندسازی اقشار به حاشیه رانده شده، به ویژه زنان و جوانان، منجر شود. برای بهره‌گیری مؤثر از ظرفیت‌های اقتصاد گیگ، دولت و نهادهای مدنی باید چارچوب‌های حمایتی مناسب طراحی کرده، قوانین شفاف‌تری برای پلتفرم‌ها تدوین کنند، و زیرساخت‌های فناوری، آموزش و دسترسی مالی را گسترش دهند. همچنین آموزش مهارت‌های دیجیتال، سواد مالی و آگاهی حقوقی می‌تواند زمینه‌ای برای بهره‌مندی عادلانه‌تر زنان از این الگو فراهم آورد. تنها در این صورت است که اقتصاد گیگ می‌تواند از یک گزینه اضطراری، به یک فرصت راهبردی برای توسعه انسانی و اقتصادی عراق تبدیل شود.

■ موسسه مطالعاتی عرب سنتر واشنگتن دی سی

در سال‌های اخیر، دولت عراق تلاش کرده با اجرای پروژه‌های بلندپروازانه موسوم به «راه توسعه» (Road Development)، کشور را از یک اقتصاد نفت‌محور به یک مرکز ترانزیتی و تجاری منطقه‌ای تبدیل کند. این پروژه، که هزینه آن بین ۱۷ تا ۲۰ میلیارد دلار برآورد شده، قرار است خلیج فارس را از طریق بندر بزرگ فاو به اروپا متصل کند. مسیر این راه‌آهن و بزرگراه ۷۴۰ مایلی از بصره آغاز شده و با عبور از شهرهای کلیدی مانند کربلا، بغداد و موصل به مرز ترکیه می‌رسد. بندر فاو، با ظرفیت نهایی ۹۰ اسکله، نقشی کلیدی در این طرح ایفا می‌کند و طبق برنامه‌ریزی‌ها قرار است تا سال ۲۰۲۵ به بزرگ‌ترین بندر کانتینری خاورمیانه تبدیل شود. هدف اصلی از این پروژه، کاهش وابستگی به صادرات نفت، ایجاد اشتغال گسترده، جذب سرمایه‌گذاری خارجی و ارتقای جایگاه عراق به عنوان گره ترانزیتی در سطح منطقه‌ای است. پیش‌بینی می‌شود این طرح سالانه حدود ۴ میلیارد دلار درآمد غیرنفتی برای عراق به همراه داشته باشد. با این حال، چالش‌های داخلی متعددی در مسیر اجرایی شدن پروژه وجود دارد. فساد ساختاری، ضعف حکمرانی، بروکراسی ناکارآمد و امنیت شکننده از جمله موانعی هستند که تحقق اهداف این طرح را تهدید می‌کنند. افزون بر آن، نبود شفافیت در قراردادهای، تغییرات مکرر سیاسی و نبود یک استراتژی منسجم برای تأمین مالی، نگرانی‌های جدی در مورد پایداری و بهره‌وری این پروژه ایجاد کرده است. در سطح منطقه‌ای نیز واکنش‌ها متنوع بوده است. امارات و قطر علاقه‌مند به سرمایه‌گذاری در پروژه هستند و آن را مکمل نقش خود در زنجیره تأمین جهانی می‌دانند. در مقابل، کویت و مصر با دیده تردید به آن می‌نگرند؛ مصر آن را تهدیدی برای کانال سوئز و کویت رقیبی برای بندر مبارک می‌بیند. ایران هم نگران کاهش نقش لجستیکی بنادر جنوبی خود است، هرچند برخی تحلیل‌گران از فرصت تعامل متقابل و اتصال به بازار اروپا از طریق عراق سخن گفته‌اند. ترکیه، به عنوان شریک زمینی نهایی، نقشی حیاتی در موفقیت این مسیر ایفا می‌کند. اگرچه آنکارا از پروژه حمایت کرده، اما موضع نهایی آن در گرو توافقات زیرساختی و سهمی است که در آینده پروژه خواهد داشت. چین نیز پروژه را هم‌راستا با ابتکار «کمربند و جاده» می‌بیند و برخی شرکت‌های چینی در ساخت و تأمین تجهیزات مشارکت دارند. آمریکا، در مقابل، سکوتی استراتژیک در پیش گرفته است، که برخی آن را به رقابت با چین نسبت می‌دهند. نکته کلیدی در موفقیت این پروژه، توانایی بغداد در مدیریت تنش‌های داخلی، اطمینان بخشی به شرکای خارجی و تثبیت حکمرانی اقتصادی است. اگر عراق بتواند محیطی امن و شفاف برای سرمایه‌گذاران فراهم آورد، «راه توسعه» می‌تواند گامی بلند در مسیر تنوع بخشی اقتصادی، همگرایی منطقه‌ای و بازیابی نقش ژئوپلیتیکی این کشور باشد.

